

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

На правах рукопису

ФЕДЕНКО Олена Олексіївна

УДК: 94 (477.74)(=131.1):664 «18/1917»

РОЛЬ ІТАЛІЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ОДЕСИ В СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ
XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Бачинська Олена Анатоліївна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
зав. кафедри історії України

Одеса – 2018

АНОТАЦІЯ

Феденко О. О. Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст. – кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Інститут історії НАН України. Київ, 2018.

Зміст анотації

Актуальність обраної теми зумовлена недостатнім висвітленням і необхідністю осмислення ролі італійської громади Одеси в соціально-економічному розвитку Наддніпрянської України як одного з важливих епізодів вітчизняної й регіональної історії, а також необхідністю вироблення стратегій державної національної й економічної політики.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена змістом і сукупністю поставлених завдань та шляхами їх розв'язання. У дисертації запропоновано новий концептуальний підхід дослідження проблеми шляхом виокремлення діяльності італійців Одеси із контексту соціально-економічного розвитку Наддніпрянської України та їхньої діяльності в мистецтва. До наукового обігу введено значний масив архівних матеріалів із фондів архівів України (Одеси, Херсона, Києва) та Італії (Турина, Неаполя), що дозволяють відтворити цілісну картину економічної діяльності членів італійської громади Одеси наприкінці XVIII – початку XX ст. Визначено етапи формування італійської громади Одеси, мовну і станово-професійну приналежність її членів. З'ясовано вплив діяльності італійських купців на розвиток торгівлі в Наддніпрянській Україні. Висвітлена участь італійських переселенців у розбудові промисловості і ремісничої справи в Наддніпрянській Україні. Проаналізовано роль генеральних консулів в організації життя та економічної діяльності італійських емігрантів.

Встановлено походження, родинні зв'язки та покоління італійських купців і промисловців (родини Анатра, Порро, де Азарта, Сонданс, Кавассо, Поццо, Котронео). Розкрито громадську діяльність і благодійну діяльність італійських негоціантів та інших членів італійської громади Одеси.

Наукове і практичне значення полягає в тому, що зроблені в дисертації теоретичні узагальнення і висновки на основі нововиявлених архівних матеріалів допомогли комплексно висвітлити проблеми ролі італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст. Запропоновані наукові положення й узагальнення можуть бути використані для подальших наукових досліджень з історії італійської діаспори і консульських установ, соціально-економічних процесів на території Наддніпрянської України та у проведенні національних урядових програм в Одеській області і реалізації двосторонніх міжнародних угод про співпрацю між Україною й Італією.

Репрезентативність джерельної бази дисертаційного дослідження, яка включає широкий спектр за змістом і типом документальних джерел (законодавчі, актові та міжвідомчі документи, статистичні матеріали, тогочасну іноземну і вітчизняну пресу, джерела особового походження), дозволяє всебічно розглянути тему дослідження.

У дисертації виокремлено етапи формування італійської громади Одеси та фактори, що на неї впливали: 1) Кінець XVIII – перше десятиліття XIX ст. – період, коли в Одесі з'являються перші італійські емігранти, значна частина яких складалася з військових, що перебували на службі в Російській імперії. Численність громади в цей період складала до 1000 осіб; 2) Друге десятиліття XIX ст. – перша половина 1870-х рр., що характеризується зростанням численності громади до 3000 осіб, передусім професій, пов'язаних з торгівлею та морською справою; у місті з'являються консульські представництва усіх Італійських держав. 3) 1870-ті рр. – початок XX ст., коли спостерігалось постійне зменшення кількості італійців у місті.

Розкрито професійний склад італійських переселенців, що був обумовлений як їх традиційними заняттями, так і потребами молодого міста, що постійно розвивалося. Італійці були пов'язані передусім з промисловими, торговими заняттями і морською справою. Завдяки освіченості й швидкому вивченню російської мови значна кількість італійців вступала на державну службу в органи місцевої й судової влади, навчальні та медичні заклади.

Доведено, що справжніми лідерами італійської громади були консули, які призначалися урядами Італійських держав в Одесу, і чий функції сприяли добробуту й економічній діяльності італійських іммігрантів. Простежено роль генеральних італійських консулів у становленні, лобюванні та захисті торгових інтересів власної держави в одеському консульському окрузі.

Проаналізована участь італійських підданих у торгівлі Наддніпрянської України, в якій можна виділити два періоди. Для першого періоду, що розпочинається у першій половині XIX ст., характерно домінування генуезького капіталу, репрезентованого 13 компаніями. Вони спеціалізувалися на експорті українського зерна, що за контрактом постачалося в головні європейські порти Середземномор'я: Геную, Трієст, Марсель, Неаполь. Вартість експортних операцій італійських торгових домів складала мільйони карбованців на рік, тоді як імпорту було в рази менше. Основними товарами, що ввозилися в Одесу з Італії, були натуральні продукти, будівельні матеріали, мануфактурні товари з Тоскани і Сардинського королівства та ін., що збувалися як в Одесі, так і в інших регіонах України.

У другій половині 1860-х рр. розпочинається другий період, який був зумовлений економічною кризою кінця 1850-х рр., ліквідацією частини компаній у місті, становленням зернового ринку США. Як наслідок, у місті діяли лише два генуезькі торгові дома «Брати далль Орсо» і компанія «Джероламо Ассаретто». В цей період в економіці міста з'являється сицилійський капітал, представниками якого були торговий дім «Брати Анатра», що включав експортну контору, пароплавне товариство, а з 1877 р. і

борошномельну парову фабрику, і родина Котронео.

Досліджено, що попит на українське збіжжя з боку італійських та інших європейських ринків і його задоволення експортною діяльністю італійськими негоціантами Одеси зумовили товаризацію і збільшення обсягів землеробства, модернізацію економіки, становлення інституту посередництва у торгівлі, створення робочих місць, розвиток певних груп занять та інфраструктури у Наддніпрянській Україні.

Вперше відтворена біографія найзаможніших італійських купців (Б. Понсіо, К. де Азарта, П. Казаретто, Дж. Порро, К. Рокка, братів Анатра, Дж. Котронео), їхні родинні та товариські зв'язки, основні аспекти економічної і суспільної діяльності. Італійські негоціанти відкривали торгові дома, як на власні заощадження, так і на капітал родичів або кредиторів за кордоном.

Виявлено представництво італійців у промисловості та ремісничій справі України. Насамперед, вони були представлені в харчовій галузі, домінуючи у виробництві макаронів і галет, мармуровому і ювелірному ремеслі. Товари італійських підприємств реалізовувалися, як в Одесі й інших частинах Російської імперії, так і шли на експорт через одеський порт до країн Європи і Азії.

Ключові слова: італійці, Одеса, торгівля, промисловість, реміснича справа, купці, Наддніпрянська Україна, консули.

SUMMARY

Fedenko O.O. The Role of the Italian Community of Odessa in Social-Economic Life of Dnieper Ukraine at the Late 18th and Early 20th Centuries. – a qualifying scientific work as a manuscript.

A Thesis for PhD degree in History, speciality: 07.00.01 – History of Ukraine. – Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences in Ukraine. Kyiv, 2018.

Contents of the summary

The topicality of this theme stems from an insufficient coverage and a need for careful thought and interpretation of the role of the Italian community of Odessa in social-economic development of Dnieper Ukraine as one of the most important episodes of the national and regional history, as well as for devising the strategies of the national and economic policies.

The scientific novelty of the results obtained is accounted for by the content and the whole of the tasks set and the ways of their solution. The author offers a new framework approach to the study of the problem by means of segregation of the social-economic activities carried on by the Italians of Odessa from the background of economic development of Dnieper Ukraine. A voluminous body of archival materials from the repositories of the Ukrainian and Italian archives has been introduced into scientific discourse, which allows backcasting an entire view of the economic activity of members of the Italian community in Odessa in the late 18th and the early 20th centuries. There have been singled out stages of formation of the Italian community in Odessa, the dynamics of its numerosity, the linguistic appurtenance, state and occupations of its members being described. The effect of the Italian merchants' activity upon the development of commerce in Dnieper Ukraine has been expressly isolated. The thesis elucidates participation of the Italian emigrators in formation of the food industry and in the marble carving craft in Dnieper Ukraine. The role of consuls general in organisation of the Italian emigrators' life and economic activity is also placed under close scrutiny. The author establishes the origin, relationship, and generations of the Italian merchants and industrialists (the Anatra, Porro, de Azarta, Sondans, Cavasso, Pozzo, and the Cotroneo families). The public and charitable activity of the Italian negotiants and the other members of the Italian community of Odessa has been brought into sharp focus.

The scientific and practical importance of the work lies in the theoretical generalisations and conclusions made in the thesis on the basis of newly

discovered archival records that have helped to elucidate holistically the problems of the role of the Italian community of Odessa in economic life of Dnieper Ukraine in the late 18th and the early 20th centuries. The scholarly generalisations and ideas proposed can be used for any further scientific research in history of the Italian expatriate community and consular offices, study of economic processes within Dnieper Ukraine and in implementation of any national governmental programs in Odessa region and performance of all bilateral international treaties for cooperation between Ukraine and Italy.

The representativeness of the sources of this study for a PhD degree that include a wide scope of documentary sources by contents and type (legislative, interdepartmental documents, deeds and records, statistical materials, foreign and national printed media of the day, sources of special origin) allows considering the theme of the study at length.

The author singles out the stages of formation of the Italian community of Odessa and the factors that influenced the same, viz.: 1) Timeliness from the end of the 18th century till the first decade of the 19th century is a period when there appear the first Italian emigrators in Odessa whose majority consisted of servicemen who were in active military service in the Russian Empire. The community numbered in that period up to 1,000 persons; 2) Timeliness from the second decade of the 19th century till the first half of the 1870s, which is marked by an increase in number of members of the community of up to 3,000 persons, and, first of all, representatives of the trades related to commerce and carrying trade; in the city there appear consular representative offices of all the Italian states. 3) Timeliness from the 1870s till the early 20th century is a period when the number of the Italians were constantly reduced in the city.

A number of occupations spread among the Italian emigrators has been analyzed, being attributed both to the trades traditionally typical of the Italians and to the needs of the young thriving city. The Italians were engaged mainly in manufacture, commerce, and carrying trade. Due to their accomplishment and a quick learning of Russian, a considerable number of the Italians were admitted to

the Public Service becoming officers of the local public authorities and judicial bodies, and to the educational institutions and medical centres.

It has been proven that the consuls were genuine leaders of the Italian community; they were appointed by the Governments of the Italian states for service in Odessa, and their functions furthered the Italian emigrators' welfare and economic activity. The role of the Italian consuls general in the process of becoming, lobbying and protection of the commercial interests of their own states in Odessa consular circumscription remains one of the main focuses in this thesis; the said role involved opening of any vice-consulates, assistance in execution of any documents for Italian ship masters, mediation in the relationship with the customs, port, and local authorities, etc.

A close consideration has been given to participation of the Italian subordinates in the commerce in Dnieper Ukraine, in which two periods may be singled out. The first period starting from the first half of the 19th century was marked by a predominance of the Genovese capital represented by 13 companies engaged in exportation of the Ukrainian grain that was supplied under contracts to the main European ports in the Mediterranean Sea: Genoa, Trieste, Marseille, and Naples. Cost of export operations of the Italian trading houses reached millions of karbovanets per annum meanwhile import operations were a fraction of the export ones. The main goods imported to Odessa from Italy were natural products, building materials, dry goods from Toscana and the Kingdom of Sardinia, etc., that were sold both in Odessa and in the other regions of Ukraine.

In the latter half of the 1860s, the second period commenced that was marked by an economic crisis of the late 1850s, winding-up of a number of companies in the city, and formation of a corn market in the USA. As a result, only two Genovese trading houses, *the Dall'Orso Brothers* and *Gerolamo Assaretto Co.*, remained active in the city. In that period, in the city there appears a Sicilian capital represented by the Anatra Brothers Trading House that included an exportation office, a shipping company and, since 1877, a milling steam-powered factory, and the Cotroneo family.

It has been proven that demand for Ukrainian cereals on the part of the Italian and other European markets and satisfaction thereof with export activities of the Italian merchants of Odessa was attributed to commodification and an increase in volumes of production, modernization of the economy, becoming of an institution of the mediation in commerce, creation of jobs, development of certain groups of occupations and infrastructure in Dnieper Ukraine.

For the first time ever there have been gathered and summarized the details of the biography of most wealthy Italian merchants (B. Ponsio, C. de Azarta, P. Cazaretto, G. Porro, C. Rocca, the Anatra brothers, G. Cotroneo), their family relations and partnership, and main aspects of their economic and public activity. The Italian merchants organised their trading houses, both for their own money and for the capital of their family members and relatives or foreign creditors.

The author has determined percentage of how the Italians were represented in the industrial branch and the handicraft trade in Ukraine. First of all, the Italians were represented in the food industry prevailing in the production of macaroni and hard biscuits, marble carving trade and jewellery. Goods produced by the Italian enterprises were sold out both in Odessa and in the other parts of the Russian Empire and, besides, were exported to the European and Asian countries through the port of Odessa.

Key words: the Italians, Odessa, commerce, industry, handicraft trade, merchants, Dnieper Ukraine, consuls.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ АВТОРА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Феденко О. О. Італійці в економічному розвитку Одеси першої половини XIX ст. / О. О. Феденко // Науковий вісник. Серія: Науки: економіка, політологія, історія / Одес. держ. екон. ун-т, Всеукр. асоціація молодих науковців. – 2011. – № 4 (129). – С. 72-80.
2. Fedenko O. The Activity of the Italian Merchants in Odessa during XIXth Century // DANUBIUS, XXXIV-Supliment: Economy, society, culture and politics in Southern Ukraine during the XVIII-th – XX-th Centuries. – Galati, 2016. – P.31-42.
3. Феденко О. О. Дипломатичний архів генерального консульства Королівства Обох Сицилій в Одесі / О. О. Феденко // Спеціальні

історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. праць / відп. ред. Г. В. Боряк; Ін-т історії України НАН України – 2017. – Вип. 28. – С. 134-141.

4. Феденко О. О. Роль італійської громади у розбудові харчової промисловості Одеси наприкінці XVIII – початку XX ст. / О. О. Феденко // Гілея: наук. вісник: зб. наук. пр. – К., 2017. – Вип. 124. – С.16-20.
5. Феденко О. О. Італійці Одеси у формуванні і підтримці римо-католицької громади у XIX ст. // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць. – Вип. 127. – К., 2017. – С. 22-26.

у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз:

6. Феденко О. О. Проекти італійця Карла Рокко з благоустрою Одеси (середина XIX ст.) / О. О. Феденко // Чорноморська минувшина: зап. Від. історії козацтва на півдні України / Н.-д. ін-т козацтва Ін-ту історії України НАН України, Від. історії козацтва на півдні України, Іст. ф-к Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. – 2014 . – Вип.9. – С.26-30.
7. Феденко О. О. Відкриття та діяльність італійських консульств в Одесі наприкінці XVIII - початку XX ст. / О. О. Феденко // Краєзнавство: наук. журн. / Ін-т історії України НАН України, Всеукр. спілка краєзнавців. – 2015. – № 1/2. – С. 47-51.

у публікаціях, що додатково відображають результати дисертаційного дослідження:

8. Феденко О. О. Італійське населення Одеси за «Первой всеобщей переписью населения Российской империи 1897 г.» / О. О. Феденко // Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2011. – С. 233-234.
9. Феденко О. О. Початок формування італійської громади Одеси (1794-1810) / О. О. Феденко // Матеріали Першої Всеукраїнської наукової конференції [Кочубіїв – Хаджебей – Одеса], присвяченої 600-річчю міста. – Одеса: Політехперіодика, 2015. – С. 149-151.
10. Феденко О. О. Італійці у промисловому розвитку Одеси наприкінці XVIII – початку XX ст. / О. О. Феденко // Драгоманівські студії: зб. наук. праць молодих істориків. – К.: Національний педагогічний університет імені П. М. Драгоманова, 2015. – Випуск 3 (7). – С. 58-63.
11. Феденко О. О. Відкриття дипломатичних представництв Королівства Обох Сицилій в портах Російської імперії на Чорному та Азовському морях / О. О. Феденко // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць / відп. ред. М. І. Михайлуца. – Вип.6.– Херсон: ФОП «Грінь Д. С.», 2017. – С.376-380.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Історіографія теми.....	9
1.2. Аналіз джерельної бази	26
1.3. Методологія та термінологічний апарат дослідження.....	36
Висновки до Розділу 1.	41
РОЗДІЛ 2. ІТАЛІЙСЬКА ГРОМАДА ОДЕСИ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	43
2.1. Італійці Одеси: походження, чисельність і мовно-конфесійна ідентичність.	43
2.2. Професійний склад італійських емігрантів.....	57
2.3. Діяльність Італійського благодійного товариства.....	72
Висновки до Розділу 2.	82
РОЗДІЛ 3. ІТАЛІЙСЬКІ КОНСУЛИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЯ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІТАЛІЙСЬКОЇ ГРОМАДИ	84
3.1. Генеральні консули у сприянні функціонування італійської громади..	84
3.2. Консули в організації та підтримці торгівлі	102
Висновки до Розділу 3.	121
РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІТАЛІЙСЬКОГО КУПЕЦТВА ОДЕСИ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	124
4.1. Участь італійських купців у здійсненні торгівлі	124
4.2. Просопографічний портрет італійських купців Одеси	140
4.3. Італійські емігранти у розбудові промисловості і ремісничої справи.	160
Висновки до Розділу 4.	177
ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	184
ДОДАТКИ	232

ВСТУП

Актуальність. Процес євроінтеграції України, створення привабливого соціально-економічного середовища для іноземних інвестицій і досягнення конкурентоспроможності на світовому ринку вимагають проведення доцільних і ефективних реформ. За таких умов необхідним є звернення до успішних прикладів вітчизняної історії. За останні десятиліття в українській історіографії з'явилося чимало праць, що висвітлюють суспільно-політичні процеси у Наддніпрянській Україні та місце у них населення Південної України. Особливо цікавим виглядає феномен Одеси, яка у XIX ст. за короткий проміжок часу стала одним з лідерів України у міжнародній торгівлі й залученні європейського капіталу, що, у свою чергу, призвело до швидкого зростання й європеїзації міста. В історіографічному просторі Одеса розглядається як найпотужніший порт, але поза увагою науковців залишилася діяльність італійської етнічної групи, дослідження ролі якої є вкрай важливим, адже Італія була одним із головних напрямків експорту українського збіжжя. Тому вивчення успішного досвіду торговельної та промислової практики представників цього етносу є вельми важливим для проведення обґрунтованої внутрішньої політики, досягнення економічного зростання та стабільності як складових модернізації народного господарства України.

Проведення виваженої та далекоглядної політики є неодмінною складовою забезпечення консолідації нації, утвердження громадянського суспільства, підтримки національної безпеки України. Для кращого розуміння сучасних міжетнічних і соціокультурних процесів у державі потрібно звернутися до її етнічної історії, невіддільною складовою якої є історія італійських громад України, діяльність яких є недостатньо дослідженим сьогодні.

Таким чином, актуальність обраної теми зумовлена недостатнім висвітленням і необхідністю осмислення ролі італійської громади Одеси в

економічному розвитку Наддніпрянської України як одного з важливих аспектів вітчизняної історії, а також для вироблення стратегій державної національної політики.

Об'єктом вивчення є італійська громада Одеси наприкінці XVIII – початку XX ст.

Предметом дослідження є роль італійської громади Одеси у торговельному, промисловому і ремісничому розвитку Наддніпрянської України.

Мета роботи полягає у всебічному аналізі причин, умов, обсягів і наслідків економічної діяльності представників італійської громади Одеси у розвитку Наддніпрянської України. Для досягнення поставленої мети були визначені наступні **завдання**:

- проаналізувати стан розробки теми у вітчизняній та іноземній історіографії;
- схарактеризувати репрезентативність джерельної бази;
- визначити методологічні й теоретичні засади у вирішенні окреслених завдань;
- з'ясувати динаміку чисельності італійської громади й фактори, що на неї впливали;
- встановити територіальне походження, мовно-конфесійну ситуацію у середині італійської громади Одеси;
- визначити професійний склад членів італійської громади;
- показати роль Італійського благодійного товариства у підтримці членів італійської громади;
- висвітлити лідерську роль італійських генеральних консулів у житті своєї громади й захисті економічних, майнових інтересів її представників;
- проаналізувати діяльність італійських негоціантів у зовнішній торгівлі Наддніпрянської України, передусім в експорті зерна;
- дослідити вплив, який здійснювали італійські купці на внутрішньоекономічну ситуацію в Наддніпрянській Україні;

- відтворити біографію, родинні й ділові зв'язки, економічну, суспільну і благодійницьку діяльність найвпливовіших італійських негоціантів;
- виявити представництво італійців у промисловості Одеси, їхній внесок у розбудову промисловості Наддніпрянської України.

Методології дисертації присвячений окремий підрозділ праці. В основу методології роботи покладено принципи історизму, об'єктивності, всебічності та системності. Використані методи наукового аналізу і синтезу, проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, структурно-типологічний, біографічний, статистичний, як того вимагає комплексний підхід до вивчення теми. Багатоплановість проблеми зумовила запровадження міждисциплінарного підходу та інструментарію суміжних дисциплін: джерелознавства, демографії, генеалогії, архівознавства, історичної інформатики тощо.

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець XVIII – початок XX ст. Нижня межа обумовлена початком формування в Одесі італійської громади і появою перших купців і промисловців. Верхня межа зумовлена революційними процесами в Російській імперії, що спричинили імміграцію італійців на батьківщину й до інших країн Європи, ліквідацію їхнього бізнесу в Одесі та націоналізацію промислових об'єктів власників-іноземців.

Територіальні межі дослідження визначаються Одесою, на території якої проживала найчисленніша й економічно найвпливовіша італійська громада Наддніпрянської України. Діяльність представників цієї громади впливала як на економічний розвиток Наддніпрянської України, так і на встановлення українсько-італійських торговельних зв'язків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

Вперше:

- запропоновано новий концептуальний підхід висвітлення теми шляхом відокремлення проблеми діяльності італійців Одеси із контексту соціально-економічного розвитку Наддніпрянської України;
- введено до наукового обігу значний масив документальних матеріалів

із фондів архівів України та Італії, що дозволяють відтворити цілісну картину економічної діяльності італійців Одеси наприкінці XVIII – початку XX ст.;

- визначено етапи формування італійської громади Одеси, динаміку її численності, мовну і станово-професійну приналежність її членів;

- з'ясовано вплив італійських купців на розвиток торгівлі в Наддніпрянській Україні;

- висвітлена участь італійських переселенців у розбудові харчової галузі та мармурового ремесла в Наддніпрянській Україні;

- проаналізовано роль генеральних консулів в організації життя та економічної активності італійських емігрантів;

- встановлено походження, родинні зв'язки та покоління італійських купців і промисловців (родини Анатра, Порро, де Азарта, Сонданс, Кавассо, Поццо, Котронео);

- розкрито громадську та благодійну діяльність італійських неогоціантів та інших членів італійської громади Одеси.

Отримали подальший розвиток:

- участь італійців Одеси у підтримці католицької церкви у Південній Україні;

- особливості становлення та розвитку торговельних відносин між українськими й італійськими портами;

- дослідження історії Італійського благодійного товариства;

- особливості розвитку інституту консульства у XIX ст. в портах Російської імперії на Чорному і Азовському морях;

- виявлено невідомі постаті італійських купців, промисловців і ремісників Одеси.

Уточнено і доповнено:

- послідовність генеральних консулів і віце-консулів в Одесі й їхні біографії;

- участь італійців у державній службі, освітньому і культурному житті Одеси.

Особистий внесок здобувача. Постановка проблеми, теоретичне обґрунтування положень і висновків дисертації є особистим доробком автора, самостійним дослідженням, в якому надане авторське розуміння і вирішення окресленої наукової проблеми. В ході дослідження був виявлений і залучений до наукового обігу значний масив нових архівних джерел, зокрема й іноземних.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках планових тем кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Українське Причорномор'я в історичному і історіографічному контекстах» (2011-2015, № державної реєстрації 0111U008029); «Процеси модернізації в Наддніпрянській Україні: соціально-економічні трансформації, традиції європейської інтеграції, інтелектуальна рефлексія», (2016-2021, № державної реєстрації 0116U005559).

Практичне значення дисертації полягає в тому, що на основі нововиявлених архівних матеріалів в ній зроблено теоретичні узагальнення і висновки, які дозволяють комплексно висвітлити тему ролі італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст. Вони можуть бути використані при викладанні загальних курсів з історії України і всесвітньої історії, при написанні узагальнюючих праць, присвячених історії італійської діаспори, інституту консульства, економічної та релігійної історії України тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації заслухані й обговорені на засіданні кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Результати дисертаційної роботи були апробовані на наукових конференціях: IV Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Одеські читання. Актуальні проблеми історії, археології та етнології» (Одеса, 16-17 березня 2012 р.); Перша Всеукраїнська наукова конференція «Кочубіїв-Хаджибей-Одеса» (Одеса, 28-29 травня 2015 р.), Міжнародна

наукова конференція «Одеса і Південь України в українській і польській історіографії» (Одеса, 2-5 вересня 2015 р.), VII Всеукраїнські Драгоманівські читання молодих істориків «Україна в Європейській та світовій історії: сучасний науковий і освітній дискурс» (Київ, 16 грудня 2015 р.), Міжнародна наукова конференція «Дипломатичні архіви як історичне джерело» (Одеса, 8-10 вересня 2016 р.), 71-а наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса 23-25 листопада 2016 р.), Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійні виміри (Одеса, 28-29 квітня 2017 р.), III Міжнародна науково-практична конференція «Архів. Історія. Сучасність» (Одеса, 11-14 жовтня 2017 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Читання імені академіка М. Є. Слабченка» (Одеса, 24-25 листопада 2017 р.), Міжнародна наукова конференція «Сучасна українська дипломатична служба: шлях, тривалістю 100 років» (Київ, 28-30 листопада 2017 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено в 11 наукових працях, зокрема, п'ять статей, опублікованих у фахових вітчизняних і іноземних збірниках, і дві статті у виданнях, які індексуються міжнародними наукометричними базами.

Структура дисертаційної роботи зумовлена поставленою метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 296 сторінок, текст основної частини – 183 сторінки, список джерел і літератури – 586 позицій.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія теми

Використовуючи історико-хронологічний принцип, можна виділити три основні періоди в процесі формування історіографії зазначеної теми: 1) XIX ст. – початок XX ст. 2) 1920-1980-ті рр. XX ст. 3) 1991 р. – початок XXI ст.

Основною темою дослідження в наукових розвідках першого періоду стала торгівля на українських землях, що розглядалася, як окремо за регіонами, так і в контексті дослідження історії торгівлі всієї Російської імперії. Найбільший інтерес у дослідників викликала саме зовнішня торгівля, що було обумовлено її успіхами й значенням для економіки регіону та держави. Серед авторів, які торкалися питань нашого дослідження, слід виділити А. Скальковського [510-513], О. Шмідт [540], М. Вольського [462], Ю. Янсона [543], С. Бернштейна [451].

Розглядаючи аспекти зовнішньої торгівлі, зокрема експорт сільськогосподарської продукції, дослідники зупинялися на історії чорноморських портів. Особливе значення надавалося Одесі, через яку вивозилося збіжжя зі значної частини українських губерній [451, с. 79]. На думку П. Чеховича, Одеса поступово набула першочергового значення для Російської імперії в цій галузі й на кінець XIX ст. вже успішно конкурувала з такими великими містами, як Санкт-Петербург, Москва та Варшава [532, с.12].

У розвідках цих дослідників розглядалися проблеми, що впливали на перебіг зовнішньої торгівлі: військові й політичні події в чорноморському регіоні (А. Скальковський, М. Вольський, Ю. Янсон, К. Смолянinov), хлібні й фінансові кризи в Європі (І. Демоль, М. Вольський). Дослідники підкреслювали позитивний вплив на експорт дію порто-франко, що зокрема

проявлявся в залученні іноземного капіталу (А. Скальковський, М. Вольський).

Звичайно, дослідники не могли не звернути уваги на тих, хто здійснював торгівлю, тобто на одеському купецтві та його складі. А. Скальковський, підкреслюючи інтернаціональний характер одеського купецтва, відзначав, що його складали представники практично всіх народів європейського континенту [511]. Він позитивно оцінював присутність іноземців і вважав, що враховуючи те, що іноземні купці брали російське підданство, вони або їх діти ставали частиною російського торгівельного суспільства. Інші дослідники негативно оцінювали присутність іноземців у зовнішній торгівлі. Зокрема, С. Бернштейн відзначав, що «в перше п'ятдесятиріччя Одеса була пунктом, куди стікалися всі бажаючі нажити статку... Іноземці, які прибували до Одеси, за 5-10 років сколочували великі капітали і поверталися до рідних пенатів проживати там російські червонці» [451, с.42].

Наступні дослідники В. Надлер [497], Д. Атлас [442], В. Коханський [488] зазначали великий позитивний вплив купців-іноземців на розвиток не лише Одеси, а й всієї Південної України. Зокрема, В. Коханський писав: «Одеса, особливо в першій і середні роки свого існування (до 40-х рр.) справедливо називали «іноземним» містом. Вся комерція була зосереджена в руках іноземців» [488, с.123].

Поза увагою цих дослідників залишилася низка важливих аспектів міжнародної торгівлі Одеси: дослідження історії окремих купців і купецьких родин, зокрема й італійських, роль консульств у забезпеченні присутності торгового мореплавства в російських портах на Чорному й Азовському морях тощо.

Уже в першій половині XIX ст. почали з'являтися наукові розвідки, автори яких ставили завданням висвітлити історію колонізації Причорномор'я та у зв'язку з цим розглядали окремі сюжети, що стосувалися італійських емігрантів. Вони порушувалися насамперед у працях статиста й

історика А. Скальковського [514, с. 270-271], присвячених господарському освоєнню та економічному розвитку Північного Причорномор'я в останніх десятиліттях XVIII ст. Автор виділив окремі соціальні групи італійців-емігрантів, вказав на причини їхньої появи на українському Півдні та окреслив заходи російського уряду щодо переселення як колоністів з Апеннінського півострова.

Значно більшу увагу приділили італійській присутності в публікаціях, які висвітлювали проблеми заснування та розбудови Одеси. Мова йде про монографічні роботи К. Смольянінова [518], А. Скальковського [515], В. Надлера [497], О. Орлова [500], О. Шмаков [539]. Автори цих праць здебільшого обмежилися наведенням різних фактів, які вказували на непересічну роль італійських емігрантів у розбудові міста, міжнародній торгівлі, культурному житті.

Як окрему громаду в історії Одеси італійців виділив професор історії Новоросійського університету В. О. Яковлев у своїй праці «Кое-что об иноплеменниках в истории Одессы» [542]. В. О. Яковлев зазначав, що італійці відігравали важливу роль в історії Одеси у 1820-1850-х рр., коли на вулицях міста постійно можна було почути італійську [542, с. 384]. Історик вказував, що більшість італійців займалися торгівлею, були маклерами, промисловцями, меншою мірою – ремісниками: ювелірами, мармурниками, ковбасниками і кондитерами [542, с. 385-386].

На початку 1900-х рр. з'являються перші студії, де головним об'єктом вивчення стає італійська колонізація на півдні України наприкінці XVIII ст. Йдеться про працю Г. Писаревського «Вызов колонистов из Южной Европы и бунт корсиканцев», опубліковану в «Русском вестнике», яка пізніше увійшла окремим розділом до його монографії «Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в.» [504]. Використовуючи відомості з ділових паперів Г. О. Потьомкіна, що зберігалися в архівах Петербурга й Москви, Г. Писаревський розглянув деякі передумови масової еміграції італійців на український Південь, вперше навів приблизну статистику переселенців,

розкрив прорахунки імперських властей, які призвели до ліквідації італійських аграрних колоній. Щодо їхнього соціального складу, то автор торкнувся його поверхово: відніс усіх переселенців до стану міського пролетаріату з огляду на те, що на час переїзду в Україну вони були безробітними. Досить спрощеним було й пояснення Г. Писаревським невдач італійської аграрної колонізації причорноморських степів: їх єдиним винуватцем історик вважав російського «генерального комісара» в Ліворно Д. Моченіго, який не правильно підійшов до відбору переселенців.

У 1906 р. у Римі була надрукована стаття викладача Новоросійського університету Дж. Сперандео, в якій висвітлювалися питання діяльності італійської громади в Одесі впродовж XIX – початку XX ст. Автор відзначив її причетність до створення культурно-мистецького середовища міста, появи та функціонування італійських консульств, діяльності італійського благодійного товариства [416]. Стаття Дж. Сперандео також використовується в дисертації як джерело, адже є свідченням науково-публіцистичної діяльності італійських консульських представників в Одесі.

У другому періоді потрібно окремо розглянути радянську та іноземну історіографію. Спочатку слід звернути увагу на висвітлення теми в роботі радянських дослідників. Політичні і суспільні зміни поставили перед науковцями завдання новаторського вивчення минулого, зокрема й економічної історії зазначеного періоду, застосовуючи нові методологічні підходи. В 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. дав поштовх до вивчення української економіки як єдиного цілого, що знайшло своє відображення в роботах М. Слабченка [517], О. Оглоблина [498]. Автори відзначали економічне «автономне» положення українських земель у складі Російської імперії і їх більшу розвиненість відносно інших частин держави.

Історики відзначали участь іноземців у торгівлі Наддніпрянської України, стверджуючи, що поліетнічне купецтво утворювало єдине ціле з українським, зберігаючи свої культурні й мовні особливості. З іншого боку, М. Бровер вказував на слабкість українського купецтва й домінування

поміщицького господарства, що спричинили засилля домінування російського та іноземного купецького капіталу в Україні. М. Слабченко вказував на іноземних негоціантів та підприємців, які, осівши в межах України, об'єктивно працювали не лише на себе, а й на «нову батьківщину» [517]. О. Оглоблин позитивно оцінював порто-франко для розвитку як Одеси, так і всієї Наддніпрянської України, зокрема, збільшення експорту зернових, збільшення товарного обігу, сприяло розвитку виробництва.

Політика коренізації сприяла в цей час розвертанню вивчення історії національних меншин, виходу праць, в яких розглядається культурна спадщина італійців-емігрантів, показуються історичні зв'язки України з державами Апеннінською півострова, діяльність італійських митців в Одесі, зокрема, у праці І. Селінова [508].

Згортання коренізації, сталінські репресії 1930-х рр. у галузі культури, а пізніше радянсько-німецька війна на тривалий час зупинили дослідження в галузі української італіністики. У радянській історіографії з другої половини 1930-х рр. діяльність купецтва як окремого стану перестала бути об'єктом історичних досліджень. Ця верства розглядалася як складова буржуазії, виходячи з тези, що в ХІХ ст. відбувався розпад станів і формувалися класи капіталістичного суспільства. Таким чином, італійська громада Одеси, яка у своїй більшості складалася з купців, маклерів, комісіонерів, прикажчиків, залишалася поза увагою істориків.

Участь італійських військових з'єднань у Другій світовій війні на боці гітлерівської Німеччини не лише визначила трагічну долю багатьох кримських італійців, які протягом 1942-1944 рр. були депортовані до Казахстану та Сибіру, але й спричинила припинення наукових досліджень з проблем діяльності італійської еміграції в Україні. У радянській історіографії тієї пори культивувалася точка зору, що італійці не зробили ніякого значного внеску до створення та розвитку нових південноукраїнських міст ХІХ ст., а приїздили туди лише заради одержання великих прибутків.

Радянські дослідники знову звернулися до проблем історії італійської еміграції, зокрема питань колонізації вихідцями з Апеннін Південної України наприкінці 1950-х рр. Дещо новий погляд на цю проблему був запропонований О. Дружиніною в роботі «Северное Причерноморье в 1775-1800 гг.» [475]. Доповнивши дослідження Г. Писаревського новими статистичними даними, виявленими в справах Центрального державного воєнно-історичного архіву в Москві, дослідниця вперше висловила припущення, що більшість італійців-переселенців за фаховим спрямуванням тяжіла до міст, чим пояснювався їхній масовий відтік з визначених урядом поселень у нові чорноморські порти. Розглядаючи економічний розвиток Південної України в 1800-1825 рр. О. Дружиніна вказала на поліетнічний склад одеського купецтва і вплив зовнішньої торгівлі на розвиток господарства внутрішніх українських губерній. Історик стверджує, що так як італійці та інші європейські купці дуже часто брали італійське підданство, то їх не можна вважати в повній мірі іноземцями [476, с.358].

Концептуальні положення щодо розвитку товарного виробництва у сільському господарстві, розвитку українського ринку і вітчизняної торгівлі зерном були вироблені І. Гуржієм в його монографіях «Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року)» [468] й «Україна в системі всеросійського ринку 60-90-х років XIX ст.» [469]. Вчений детально проаналізував господарську специфіку окремих регіонів України, чинники, що пливали на розвиток землеробства у кожному з них, особливості становлення внутрішньої хлібної торгівлі тощо.

Проблеми зовнішньої торгівлі у своїй монографії виклав В. Золотов. Він дослідив загальний ріст торгового землеробства на Півдні України; залежність росту хлібного експорту від розвитку транспортної інфраструктури в Російській імперії; структура вивозу через чорноморські та азовські порти; вплив аграрної кризи кінця XIX ст. на експорт зернових у 1880–1899 рр. та ін.

У 1960-1980-х рр. низка аспектів діяльності італійців-емігрантів в Україні знайшла відбиток у монографіях, присвячених італо-російським дипломатичним (Г. Сибірева [509]) та економічним взаєминам (І. С. Шаркова [536]), зовнішній торгівлі чорноморських та азовських портів. Помітне місце серед цих публікацій посідає монографія В. Шишмарьова, присвячена висвітленню історії романських поселень у чорноморсько-азовському регіоні [538]. Ця праця відкрила раніше невідомі епізоди життя італійських громад на українському півдні. Дослідник систематизував опублікований матеріал, головним чином, про італійців Одеси та Криму, звернув увагу на необхідність всебічного вивчення ролі італійців у культурному освоєнні регіону та визначив цю проблему як окремий напрямок спеціального дослідження.

Уперше в історіографії діяльність італійців в Україні як самостійна наукова проблема була порушена й висвітлюється в працях М. М. Варварцева. В його монографії, що побачила світ у 1986 р., «Украина в российско-итальянских общественных и культурных связях» [461] розглядається низка аспектів громадсько-політичної діяльності італійців в Україні, їхньої участі в російсько-українсько-італійських культурних контактах у першій половині XIX ст. Автор залучив значну кількість джерел, у тому числі неопубліковані документи українських, російських та італійських архівів.

В іноземній історіографії цього періоду існувала тенденція використовувати українські сюжети при розгляді історії економічних, політичних і культурних відносин італійських держав із Російською імперією.

Окремі теми, пов'язані з формуванням і діяльністю італійської еміграції, знайшли відбиток у працях славіста Е. Ло Гатто [556], який вивчав італійські впливи на культуру Російської імперії. Користуючись головним чином опублікованими російськими й українськими джерелами, він дав характеристику діяльності провідних архітекторів і художників-італійців в

Одесі та деяких інших українських містах. Відомості про діяльність італійців в українських губерніях Російської імперії подав також Дж. Баутдінов у праці «Італійці в Росії» [545].

Проте найбільше уваги в зарубіжній історіографії приділено питанням італійської колонізації українського Півдня. Висновки, зроблені О. Дружиніною стосовно тяжіння італійських колоністів, залежно від їхньої фахової спеціалізації до міст, підтвердив італійський дослідник, Дж. Леві. Він виявив та опублікував список емігрантів однієї з груп, що відбули протягом 1782-1783 рр. з Ліворно до Херсона [489]. У відповідності до цих даних усі переселенці були кваліфікованими фахівцями, однак відсоток землеробів серед них був у край незначним. Учений вперше на основі архівних документів, які містять свідчення очевидців, підтвердив факт повного ігнорування російським урядом потреб італійських колоністів у ході їхнього розселення та після його завершення.

До окремих тем, пов'язаних з формуванням та початковим етапом діяльності італійської еміграції в Україні, звертаються також зарубіжні дослідники італо-російських взаємин. Так, у розвідках «Декабристський рух і брати Поджіо», «Італо-російські взаємини, друга половина XVII ст. – 1825 р.» Ф. Вентурі [566; 567] та «Студіях італо-російських зв'язків (з неопублікованими «Подорожніми нотатками» Луїджі Серрісторі)» Р. Різаліті [564] особлива увага приділяється громадсько-політичним і культурним аспектам діяльності італійців в Україні. Ще в одній монографії Р. Різаліті «Проблеми італо-російських взаємин і радянська історіографія» [563] окремі розділи присвячені висвітленню торговельних зв'язків між портами Російської імперії (у тому числі й українськими) та італійськими (Ліворно й Неаполем).

Історія економічних відносин між Королівством Обох Сицилій і Російською імперією розкрита в роботі дослідника економічної історії, професора Неаполітанського університету Федеріко П. Вінченцо Джури в монографії «Росія, Сполучені штати Америки і Неаполітанське Королівство в

період Рісорджименто» [459]. Для висвітлення даної теми автор вперше в історичній науці звернувся до аналізу матеріалів неаполітанських генеральних консульств в Одесі і Санкт-Петербурзі в 1816-1860 рр., що зберігаються в Державному архіві Неаполя.

Багатий фактичний і статистичний матеріал стосовно чорноморської торгівлі італійських держав проаналізований у розвідках П. Герлігі «Російська пшениця й порт Ліворно» [554] та «Одеса: історія, 1794-1914 рр.» [463]. Друга робота американської дослідниці уперше побачила світ у 1985 р. у видавництві Гарвардського університету й одразу стала популярною і була перевидана у 1991 р., а потім перекладена українською мовою. П. Герліхі досліджує основні причини становлення та розвитку Одеси, механізми формування взаємовигідних торгово-економічних зв'язків міста з сусідніми регіонами та країнами, частково розглядає роль і значення іноземних консулів у формуванні дипломатичних відносин між Південною Росією та іншими країнами. Автор наголошує на значній ролі італійців у зовнішній торгівлі й розбудові Одеси, але не розглядає цю проблему детальніше.

Третій період, що розпочався з початку 1990-х рр., характеризується як активізацією наукового інтересу до історії італійців Одеси, так появою концептуально важливих праць з історії економічного розвитку Наддніпрянської України й особливостей консульського представництва в південноукраїнських портах.

М. М. Варварцев продовжив дослідження історії україно-італійських відносин, особливу увагу при цьому приділив ідейним зв'язкам і контактам революційних органів Італії з Україною в середині XIX ст. та взаємодії в області культури, науки та освіти. Дослідженню італійської присутності в культурному середовищі України XIX ст. присвячена праця М. Варварцева – «Італійці в Україні» [459], в якій у формі історико-біографічного дослідження з'ясовується вклад італійських митців, освітян та науковців, у тому числі емігрантів в інтелектуальну скарбницю України.

Широкий резонанс, який отримала названа праця у вітчизняних і зарубіжних наукових кодах, сприяв появі наступного видання цього вченого – «Італійці в культурному просторі України (кінець XVIII – 20-ті роки XX ст.)» [458]. Значно розширивши хронологічні рамки дослідження, а також увівши в науковий обіг досі невідомі вітчизняні та зарубіжні джерела, автор повертає з небуття ряд імен італійців-діячів культури, висвітлює раніше невідомі факти діяльності в Україні митців з Апеннін, названих у попередній книзі.

У 2000-х рр. М. Варварцев починає досліджувати місце України у спадщині Мадзіні і вплив національно-визвольної руху Італії на суспільну думку України [578]. У 2005 р. вийшла його монографія «Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна» [457], в якій вперше в українській історіографії докладно висвітлюється його життєвий шлях, політичні плани й боротьба за визволення народів, побудову національних держав. Особливу увагу приділено розробленим Дж. Мадзіні принципам демократії й союзу націй, поглядам на роль слов'янства. Книга відтворює також широку панораму зв'язків і впливу його ідей на формування українського національного руху XIX – початку XX ст. У «Додатках» подано політичні твори Дж. Мадзіні – «Роздуми про демократію в Європі» та «Слов'янські листи». В основу дослідження покладено документи зарубіжних та вітчизняних архівів і бібліотек, листування й праці італійського мислителя-демократа.

Грунтовною працею з висвітлення діяльності італійських емігрантів на теренах України є дисертація і монографія К. Бацака «Італійська еміграція в Україні наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст.» [568; 445], в якій досліджуються умови формування італійської еміграції в Україні та напрямки її діяльності у 80-х роках XVIII – першій третині XIX ст. Розглянуто питання розбудови італійських етнічних громад у зв'язку з міграційними процесами у Південній Європі та демографічною політикою, здійснюваною Російською імперією в Україні. Висвітлюється роль іммігрантів-моряків та негоціантів у налагодженні міжнародних торговельно-

економічних зв'язків чорноморсько-середземноморського регіону та участь італійської інтелігенції (архітекторів, вчителів, артистів, музикантів тощо) в європеїзації українських міст, поширенні надбань культури та мистецтва Заходу. Показано, що формування та діяльність італійської еміграції відбувалися в тісному зв'язку з громадсько-політичним та культурним життям на Апеннінах. Автор залучив до дослідження багато до цього не використаних архівних джерел.

У 2010-х рр. наукові інтереси К. Ю. Бацака сфокусувалися на історії італійської опери в містах України. Низка праць історика присвячена питанням активності італійської трупи Одеси в різні періоди ХІХ ст.: показано специфіка формування вокально-виконавського складу та фінансування трупи, репертуарні новації, здійснено аналіз виступів артистів у більшості оперних різних театральних сезонів, розкриті способи комунікації між артистами та глядачами в театральній залі тощо [446-448].

Італійська присутність в Одесі стала предметом дослідження й філологів. У першій половині 2000-х рр. розпочинає свої дослідження кандидат філологічних наук Людмила Морошану-Дем'янова. Вона торкнулася нових тем в українській італіністиці – діяльність Італійського благодійного Товариства в Одесі й історії викладання італійської мови в Одесі. В 2007 р. в Україні нею були видані звіти Італійського благодійного товариства в Одесі [550], що зберігаються в Одеській державній науковій бібліотеці. Доповненням до видання стала вступна стаття Л. Дем'янової та довідковий апарат – списки осіб, що робили внески, італійських моряків у портах Чорного моря, що здійснювали пожертви, списки репатріантів тощо. Паралельно аж до сьогодні Л. Дем'янова досліджує історію викладання італійської мови в Одесі [470; 471], лінгвістичні й методологічні особливості навчальних посібників, словників і граматик, виданих італійцями в Одесі та біографію й творчість одеських письменників-італійців [494; 495]. При всій заглибленості в тему автор не використовує архівних джерел, які дозволили б всебічно розкрити цю тему.

Особливості функціонування благодійних товариств, в тому числі й іноземців, розглянула у своєму дисертаційному дослідженні Я. Бойчук «Громадські об'єднання етноменшин на українських землях у складі Російської імперії (1861-1914 рр.)», хоча діяльність Італійських благодійних товариств в Україні у роботі не розглядається [569]. Італійське благодійне товариство стало предметом дослідження в монографії В. Македон «Національно-культурні об'єднання Одеси в другій половині XIX – на початку XX століття: виникнення, склад та діяльність» в контексті благодійних об'єднань вихідців із Західної Європи [574]. В. Македон подає опис складу товариства за деякі роки, вказує на особливість товариства, яка проявилася у жертвах із боку італійських моряків, проте не виділила всі напрямки діяльності й визначила в повній мірі роль консулів [574, с.125-126].

Деякі аспекти історії італійської громади Одеси наприкінці XVIII – на початку XX ст. продовжували досліджуватися в іноземній історіографії. Особливості російсько-тосканської комерції розглянуті в монографії вже згаданого Р. Різаліті «Російська Тоскана», в якій автор аналізує в тому числі доповіді й діяльність тосканських консулів (Х. фон Тома, Л. Серрітсторі, Ф. Родоканакі) в Одесі [507].

Продовжив і поглибив вивчення проблеми історії й діяльності італійців на теренах Російської імперії італійський дослідник Марко Кліменті. У 1998 р. ним на базі Санкт-Петербурзького державного університету була захищена дисертація з теми: «Італійські благодійні товариства в Росії» [571]. Це дослідження на основі російських архівних джерел і преси аналізує склад, мету, діяльність італійських благодійних товариств на теренах Російської імперії, зокрема в Києві й Одесі, а також їх порівняння між собою. Окрім цього, у роботі подана детальна біографія італійського генерального консула в Одесі Мікеланджело Пінто. Важливість цього дослідження полягає у залученні звітів Італійського благодійного товариства, які зберігаються лише в російських архівах і відсутні в роботі Л. Дем'янової. З іншого боку, невикористання українських джерел робить дослідження М. Кліменті

одеського Товариства неповним. У 2012 р. вийшла стаття М. Клементі «Італійська еміграція в Росії (XIX – початок XX ст.)», в якій присутній короткий огляд італійської громади Одеси наприкінці XIX ст. – початку XX ст. [483].

Важливим етапом у вивченні італійської громади в Одесі протягом XIX ст. став вихід двох монографій професора університету Торонто Анни Маколкін – «A history of Odessa. The last Italian Black Sea Colony» та «The Nineteenth century in Odessa. One hundred years of Italian culture on the shore of the Black Sea (1794-1894)»[557; 558].

Своє завдання дослідниця бачила в написанні історії італійської еміграції до Одеси, використовуючи свою академічну свободу для боротьби з табу, умисною амнезією, маніпуляцією колективної пам'яті, «короткозорим націоналізмом» – всього того, чим, на її думку, багата дореволюційна російська та радянська історіографія.

Згідно А. Маколкін, заснування та розбудова Одеси, яку вона називає останньою «італійською колонією», були прямим результатом бажання Катерини II просвітити Росію через європейську культуру. Італія, як наполягає автор, стала логічним джерелом просвітництва для Росії, тому що Італія була прямим спадкоємцем Стародавнього Риму, суспільство якого втілило усе прогресивне в цьому світі: міська ввічливість, космополітизм, терпимість і повага до навчання й мистецтва. Італійські міста-держави епохи Відродження і Просвітництва існують на цих традиціях, і Катерина II, яка успадкувала ізольовану імперію, що не знала ні Ренесансу, ні освіти, звернулася до Італії. Для підтвердження цього А. Маколкін посилається на невідомі раніше джерела, що зберігаються в історичному архіві Генуї. Передусім це листування між Катериною II та консулом Стефаном де Ріваролі про ідею побудови Одеси. «Рим», відповідно, «народив Одесу» й «італійські архітектори, дизайнери, оперні співаки, актори, художники, скульптори й імпресаріо опинилися в Одесі», що стала «культурною Меккою всієї Російської, а пізніше радянської імперії».

Сім глав у книзі «The Nineteenth century in Odessa. One hundred years of Italian culture on the shore of the Black Sea (1794-1894)» описують італійців, які побудували, збагачували і прикрашали Одесу. Центральним книги є розвиток опери в Одесі. Для А. Маколкін, опера є символом того, що Одеса уявляє собою освічений «місто-рай», розташований в неймовірно відсталій від Західної Європи Росії.

У книзі «A history of Odessa. The last Italian Black Sea Colony» А.Маколкін подає коротку біографію неаполітанця Джузеппе де Рібаса, наголошуючи на тому, що в самій Італії це прізвище забуте й відсутнє в «Італійському біографічному словнику». Вона називає його найвпливовішим градоначальником Одеси. Італійська еміграція до Південної України збіглася з інтенсивним заселенням американського континенту, і автор проводить паралелі між якістю життя й типів поселенців на обох континентах, даючи глибокий аналіз різних підходів колонізації. Італійці Одеси на відміну від північноамериканських італійців, на думку автора, були в основному міщани, освічені фахівці, які мали більш значний вплив на розвиток суспільства в їх новій країні.

Незважаючи на те, що А. Маколкін залучила нові джерела та по-новому розглянула проблему італійської еміграції до Одеси, її робота пронизана методологічними помилками, які підривають довіру до аргументації її висновків. Вона, як правило, нехтує принципом історизму. А. Маколкін, описуючи соціальний склад та економіку Одеси, розглядає їх як щось стале й не зважає на те, що вони протягом XIX ст. не раз змінювалися. Більш тривожними є її численні висновки, що не підкріплені джерелами. Наприклад, вона стверджує, що італійська мова слугувала лінгва-франка Одеси в культурі й торгівлі протягом більшої частини дев'ятнадцятого століття, але єдиним доказом цього вона пропонує цитату з «Євгенія Онегіна» Олександра Пушкіна, яка була написана в 1820-х рр. А. Маколкін зображає Одесу вічно італійським містом, нехтуючи значенням будь-якої іншої етнічної групи у формуванні культури міста. Дослідниця ігнорує той

факт, що протягом другої половини XIX ст. італійці вже не мали помітного значення в розвитку міста, а помітну роль у створенні самобутнього образу міста відігравали євреї.

В останні роки в російській історичній науці стало популярною темою дослідження окремих питань економічної історії півдня Російської імперії в XIX – початку XX ст., у контексті якої розглядається історія зовнішньої торгівлі, фінансів, банківської справи Одеси. Найбільш відомою є праця професора історичного факультету СПбГУ Володимира Васильовича Морозана «Ділове життя на півдні Росії в XIX – початку XX століття» [493]. У цій роботі автор на основі українських, молдавських і російських архівних джерел, статистичних матеріалів характеризує торгівельні й біржові операції, напрямки діяльності Державного банку у вказаному регіоні. Вперше в історіографії, хоч і не в повному об'ємі, проаналізована діяльність таких італійських купецьких родин як Анатра і Рокка.

Попри значну увагу зі сторони як вітчизняних, так і іноземних науковців, залишаються невирішеними й навіть не окресленими деякі важливі проблеми в історії італійської громади Одеси в означений період: участь італійців у внутрішній торгівлі України, особливості діяльності італійських консульських представників у південноукраїнських портах, роль італійців у промисловому і ремісничому розвитку Наддніпрянської України.

В останнє десятиліття збільшується інтерес істориків до історії функціонування консульських установ в містах Південної України. З'явилися комплексні роботи з історії консульств у портах Півдня України, постатей консулів, японського й іспанського генеральних консульств в Одесі, що заклали методологічні підвалини для вивчення консульств інших держав, у тому числі й італійського [486; 534; 535; 501; 570; 575]. Важливим етапом у розвитку цієї теми стало проведення наукової конференції Дипломатичною академією України й Державного архіву Одеської області «Дипломатичні архіви як історичне джерело» в Одесі в 2016 р. Доповіді конференції торкнулися як історії італійського консульства Одеси та інших міст України,

так і джерелознавчих проблем означеної теми. Підсумком конференції стало утворення громадської організації «Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин», завданнями якого в тому числі є підготовка біографічних довідників українських дипломатів і консульських працівників; зарубіжних дипломатів і консулів, які працювали в Україні та дослідження зарубіжних та українських дипломатичних архівів.

Українською історичною наукою продовжується дослідження економічного розвитку Одеси і всього Півдня України наприкінці XVIII – тпочатку XX ст. Епізоди з історії економічної діяльності італійців зустрічаються в останніх дослідженнях історії фінансів, торгівлі й промислового розвитку. Для дослідження діяльності італійських майстрів із мармуру представляють інтерес розвідки з історії створення й розбудови релігійних і громадських установ [490-492; 502-503; 544].

Українською історичною наукою продовжується дослідження економічного розвитку Одеси і всього півдня України наприкінці XVIII – початку XX ст. та місця цього регіону економіці Наддніпрянської України. Ці дослідження розкривають загальні тенденції у внутрішній й зовнішній торгівлі, ролі й активності торгових посередників, купців і підприємців, становленню і розвитку біржі та банківських установ тощо.

Значний внесок у дослідження порто-франко, його вплив на залучення іноземного капіталу, економічний розвиток торгівлі й промисловості, поширення контрабанди, зростання населення висвітлено в монографії Т. Г. Гончарука [465]. Досліджуючи різноманітні проекти з розвитку причорноморських торгівлі, Т. Г. Гончарук торкнувся у своїх розвідках діяльності генузького негоціанта Б. Галлера, який один з перших оцінив перспективи торгівлі через порт Хаджибей (Одеса) [464].

Стан і розвиток зовнішньої торгівлі території України у складі Російської імперії в другій половині XIX – початку XX ст. проаналізовано в студії І. Довжук [473]. Історик наголошує, що одеський порт обіймав лідерські позиції в експорті збіжжя як серед українських, так і російських

портів. Першим в історіографії комплексним дослідженням зовнішньої торгівлі у Південній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. стала дисертація А. М. Шевченка, де була встановлена динаміка та особливості розгортання зовнішньо-торгівельних операцій регіону, прослідковано зміни експортно-імпортних операцій, охарактеризовано основні ринки збуту, частку експортних та імпортних товарів у південноукраїнській торгівлі [576].

Заслуговує на увагу стаття Д. В. Решетченка, в якій встановлено місце Одеси в експорті зернової продукції з Правобережної України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. та визначенні основні міжнародні напрями збуту цього товару [506].

Питання процесу формування як окремого стану, правового становища, етнічної й соціальної структури, професійної організації та промислової діяльності купецтва та його ролі в економічному і громадському житті України в XIX ст. присвячені студії О. Доніка [474]. Діяльності одеської біржі, утворення і функціонування ринку цінних паперів, розвиток банківської справи на Півдні України розкривають праці О. Хромова [530], С. З. Мошенського [496], В. Шевченко [537].

Особливе значення для розуміння процесу формування зернового ринку Південної України, його зв'язків з іншими регіонами України, еволюцію інституту посередництва у хлібній торгівлі XIX ст. мають праці О. Гордуновського «Організація, розвиток та напрямки хлібної торгівлі в Україні у XIX ст.» [571], «Регіональна специфіка наповнення ринку зерна на Півдні України у XIX ст. (напрямки, засоби та обсяги)» [466] та його монографія у співавторстві з О. І. Гуржієм, О. П. Реєснтом «Торгівля в Південній Україні: організація товарообігу та людський потенціал (кінець XVIII – початок XX ст.)» [467]. Авторами була визначена регіональна специфіка Південної України, яка полягала в потужному людському потенціалі, значних природних ресурсах, наявності портів і виході на європейські ринки, масове залучення до господарського розвитку краю іноземців (болгар, греків, німців, італійців та інших переселенців).

Розгляд питання формування, чисельності, мовно-конфесійного складу італійської громади Одеси вимагають залучення наукового доробку Н. М. Діанової, викладені в її монографії «Формування етно-конфесійної структури населення міст Південної України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)» [472].

Отже, огляд історіографії демонструє ступінь дослідження ролі італійської громади в економічному житті Наддніпрянської України в зазначений період і дозволяє стверджувати про відсутність комплексних узагальнюючих праць зі вказаної теми.

1.2. Аналіз джерельної бази

Для всебічного висвітлення поставленої мети був залучений широкий спектр різних за змістом, формою, походженням джерел. З метою ґрунтовного і всебічного дослідження та розкриття інформаційного потенціалу цих документів, опираючись на методи, запропоновані І. Ковальченко [485], С. Павленко і Б. Корольовим [480], була здійснена їхня систематизація.

Згідно І. Ковальченко усю сукупність історичних джерел можна поділити в залежності від способу відтворення інформації на писемні, речові, зображальні й фонетичні. Джерельна база нашого дослідження репрезентована трьома першими групами.

Письмові джерела класифіковані на наступні групи: документальні (законодавчі, актові, діловодні документи), періодичні видання, статистичні й довідникові матеріали, джерела особового походження (мемуари, подорожні записки, науково-публіцистичні праці консулів). Враховуючи, що наше дослідження торкається різних розділів історичної науки (етнічної, економічної, краєзнавчої, дипломатичної) і має проблемний характер, то такий розподіл джерел максимально наближає його до структури самої роботи.

Джерела, використані в дисертації, складаються з опублікованих і неопублікованих матеріалів. Неопубліковані документи складаються з матеріалів архівів України й Італії: Державний архів Одеської області (далі –

ДАОО), Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), Державного архіву Неаполя (L'Archivio Stato di Torino, далі – A.S.T.) і Державного архіву Турина (L'Archivio Stato di Napoli, далі – A.S.N.).

У ході пошукової роботи в італійських архівах вдалося виявити комплекси документів, що містять цінний і унікальний матеріал з означеної теми. У A.S.T. у фонді «Політичні матеріали звітів з-за кордону» зберігається серія «Консульство в Одесі: 1816-1859 pp.», що вміщує звіти генеральних консулів Сардинського королівства до Міністерства іноземних справ. У A.S.N. у фонді Міністерства закордонних справ міститься серія «Консульство в Одесі». Особливість зберігання архівних документів в італійських архівах полягає в тому, що документи зберігаються не окремими справами, а згруповані у зв'язки або папки (італійські терміни – *il mazzo, il fascio, la busta*) за тематично-хронологічним принципом. Кожна зв'язка нараховує понад 1000 документів, що при дуже скромному науково-довідковому апараті (нерідко до «непопулярних» фондів відсутні описи) робить роботу дослідника вкрай складною, адже не можливо попередньо коротко ознайомитися зі змістом матеріалів. Окрім цього, абсолютна більшість документів написано італійською мовою, знання якої вимагається від дослідника при роботі з цими комплексами джерел.

В українських архівах комплекси документів з історії італійської громади відсутні, матеріали знаходяться в різних фондах і потребують наполегливої пошукової роботи. Значна частина документів ДАОО були знищені в часи Другої світової війни, проте заголовки справ є достатньо інформативними. В цей період був знищений фонд «Борошномельне підприємство торговельного дому «Брати Анатра» (ф. 90).

Перша підгрупа документальних джерел – законодавчі документи – містяться у «*Полном собрании законов Российской империи*» («Повне зібрання законів Російської імперії»), що почали видаватися в 1830 р. Аналіз законів дає уявлення про регламентацію прав італійських підданих, що перебували на території Російської імперії. Зокрема, важливими є закони, що

регламентують права неправославних християнських конфесійних груп у Російській імперії, адже італійські емігранти за конфесійною приналежністю були католиками: «О дозволі вільного богослужіння усіх християнських віросповідань в Росії» [324], «О забороні римо-католицькому духівництву наVERTати православних осіб у свою віру» [322], «Про шлюби християн неправославного віросповідання між собою і з православними» [320]. Дослідження потребує залучення законів, які визначали розвиток торгівлі в причорноморському регіоні та статус і права купців: «Про відкриття вільного входу купецьким кораблям в Хаджибейську гавань» [327], «Про дарування купецтву нових відзнак, переваг...» [323], «Про відкриття в Одесі порто-франко» [325], « Про заборону вивозити хліб з одеського і усіх чорноморських і азовських портів» від 17 лютого 1854 р. [321].

Наступну підгрупу – актові джерела – у науковій літературі заведено поділяти на приватно-правові акти, в яких закріплюється вільне волевиявлення громадян, і публічно-правові акти, що виникли внаслідок діяльності органів влади, суду та інших установ.

Приватно-правові акти дослідження складають духовні заповіти, купчі, що засвідчують факт купівлі-продажу, довіреності та інші. Такі документи відклалися у фондах «Одеського Комерційного суду» (ф. 18), «Старшого нотаріуса Одеського окружного суду» (ф. 35) у ДАОО та у документах консульських архівів А.С.Н. і А.С.Т. Ці документи розкривають економічні відносини між окремими представниками італійської громади та іншими особами. Вдалося виявити заповіти купців і промисловців (А. Анатри [108], Б. Понсіо [105, арк. 67-86], Дж. Кавасси [239], Ф. Кости [232]), що дають уявлення про їх матеріальне становище, капітал підприємств і склад родини.

Публічно-правові акти – це значний масив матеріалів, що різняться за формою, походженням і змістом. До цієї підгрупи відносяться документи органів влади, суду, церковних установ, громадських організацій тощо. Ця підгрупа документальних джерел широко використана в дослідженні.

Більша частина цього типу джерел відклалася у фондах ДАОО. Значний

фактичний матеріал з торгової діяльності італійців відображено в журналах засідань і постанов Одеського комерційного суду (Ф. 18) з розгляду справ щодо порушення умов торгівельних угод і закладних, банкрутства і опіки. Ці документи дають можливість прослідкувати ділові стосунки між представниками італійської громади, причини розорення купців і торгових домів, про спеціалізацію торгівлі та підприємництва Одеси [102-104;113-116].

Для визначення біографічних даних про італійців, родинних зв'язків, конфесійної приналежності є акти реєстрації громадянського стану (народження, шлюбу, смерті), запис яких у досліджуваний період здійснювався у спеціальних формулярах, метричних книгах. Метричні книги зберігаються у Фонді 37 «Херсонської духовної консисторії» (ф. 37) [119-121] і «Правління римо-католицької церкви» (ф. 628) [161]. Метричні записи про народження сардинських консулів і віце-консулів зберігаються у консульських звітах А.С.Т.

Важливе значення для дослідження теми має діловодна документація. У ній відбилась інформація про управлінську діяльність місцевої цивільної влади й її взаємодія з членами італійської громади Одеси, а також діяльність італійських консульств.

Ця підгрупа широко репрезентована листуванням італійських підданих з місцевою адміністративною владою і її підрозділами, яке відклалося у численних фондах ДАОО: «Управління Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора» (ф. 1), «Канцелярія Одеського градоначальника» (ф. 2), «Одеська міська дума» (ф. 4), «Одеська міська управа» (ф. 16), «Одеський міський магістрат» (ф. 17), «Одеський будівельний комітет» (ф.59). Ці містять клопотання італійських підданих про зарахування їх до купецьких гільдій, про перехід у російське підданство, виділення міської землі під забудову, про відкриття заводів, про отримання дозволів для реалізації проектів з покращення інфраструктури Одеси й Херсонської губернії.

Найціннішими документами цієї підгрупи є матеріали консульських канцелярій. Серія «Консульство в Одесі: 1816-1859 рр.» А.С.Т. складається з

оригіналів звітів сардинських генеральних консулів до Міністерства закордонних справ. Матеріали серії «Консульство в Одесі» A.S.N. копіями звітів генерального консула в Одесі й оригіналами звітів неаполітанських віце-консульств у портах одеського консульського округу. Матеріали цих серій дають можливість повністю відтворити перелік, вірне написання прізвищ, роки перебування на посаді, причину припинення виконання своїх обов'язків консулів, віце-консулів та консульських агентів Сардинського королівства і Королівства Обох Сицилій у портах Чорного та Азовського морів; інформацію про функціонування консульств; походження, родинні та ділові зв'язки, подробиці комерційної діяльності італійських негоціантів і промисловців; взаємодію консулів з одеською римо-католицькою церквою.

Окрім вказаного вище, в звітах збереглися доповіді консулів на запит Міністерства закордонних справ про детальний огляд міжнародної торгівлі в портах Чорного та Азовських морів: «Короткі відомості про торгівлю Одеси» Ф. де Рібас 1813 р. [177], у 1834 р. виконуючий обов'язки генерального консула Лучано Міланта зробив звіт про торгівлю в Портах Чорно і Азовського морів за 1833 р. « [248];. «Доповідь про експорт і імпорт на Чорному та Азовському морях» Г. Міланти 1834 р. [249], «Відомості про торгівлю в Чорному та Азовських морях генерального сардинського консула в Одесі Джованнетті « 1842 р. [286]. Ці доповіді, з одного боку, ілюструють стан торгівлі на Півдні України й участь у ній італійців, з іншого, допомагають зрозуміти функції консулів щодо лобіювання інтересів італійського капіталу в торгівлі Одеси.

Діловодна документація навчальних закладів Одеси зберігає особові справи учнів-італійців, що здобували освіту в цих установах, що дають можливість встановити біографічні відомості учнів і їхніх батьків, соціальну і професійну приналежність, місце проживання, популярність навчальних закладів серед членів італійської громади. Також у діловодній документації цих закладів присутні особові справи й формулярні списки службовців та викладачів-італійців, що проливають світло на їхнє походження, біографію,

кар'єру, просування по державній службі в Російській імперії, отримання державних відзнак, склад родини тощо. Завдяки цим матеріалам ми можемо встановити біографію лікаря Рішельєвського ліцею С. Карузо, викладачів італійської мови А. Піллера, Ф. делль Бубби, Дж. Сперандео та ін. [122-124; 125; 126; 134; 135] Ці документи зберігаються в наступних фондах ДАОО: «Канцелярія опікуна Одеського навчального округу» (ф. 42), «Рішельєвський ліцей» (ф. 44), «Новоросійський університет» (ф. 45), «Одеська міська громадська жіноча Маріїнська гімназія» (ф. 47), «Одеське реальне училище канцелярії опікуна Одеського навчального округу» (ф. 52), «Одеське приватне училище Г. Файна» (ф. 101), «Одеська друга міська жіноча гімназія» (ф. 114) [127-133; 136-144; 157-159].

Значною інформативною вагою відрізняються звіти Італійського благодійного товариства в Одесі, що розпочало свою діяльність у 1863 р. Одеська державна наукова бібліотека зберігає звіти за 1864, 1869, 1875, 1881, 1886, 1888, 1890, 1893, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1901, 1902 рр. [390-397; 401-408]. Звіти дають уявлення не лише про мету й напрями діяльності товариства, його склад, але також є свідченням єдності в середині італійської громади.

Наступну групу документальних джерел складають статистичні й довідкові матеріали. У процесі нашого дослідження були використанні статистичні матеріали щодо огляду промисловості Одеси, що зберігаються у ДАОО фондах «Канцелярії одеського градоначальника» (ф. 2), «Головний статистичний комітет Новоросійського краю» (ф. 3), які зберігають відомості про участь італійців у харчовій галузі Одеси [7; 88].

Важливим джерелом вивчення ролі італійців у становленні україно-італійських економічних зв'язків є щорічні статистичні збірники, що почали виходити з 1804 р. (перший випуск, присвячений торгівлі за 1802 р.) при Комерц-колегії (з 1812 р. – при Департаменті зовнішньої торгівлі; з 1864 р. – при Департаменті митних зборів Міністерства фінансів). Збірник декілька разів змінював свою назву: 1802-1862 рр. – «Государственная торговля ... года

в разных ее видах» (у 1808-1811 pp.: не видавався); 1863-1864 pp.: «Виды государственной внешней торговли за ... год»; 1865-1866 pp.: «Виды российской внешней торговли за ... год»; 1867-1869 pp.: «Виды внешней торговли России за ... год»; 1870-1872 pp.: «Обзор внешней торговли России за ... год»; 1873-1915 pp.: «Обзор внешней торговли России по Европейской и Азиатской границам за ... год». Вони вміщують цифрові дані щодо торгового мореплавства у чорноморсько-азовських портах, обсягів торгівлі Російської імперії з італійськими державами, найменування основних товарів експорту-імпорту. Особливу цінність становлять опубліковані списки купців, що здійснювали міжнародну торгівлю в південних портах імперії. У списках, зокрема, показані торгові контори, що належали італійцям-емігрантам (Понтіо Б., Порро Я., Сарторіо П. та ін.), їхнє місцеперебування, обсяги експортно-імпортних операцій та загальна сума оголошених для здійснення торгівлі капіталів [341-365].

Необхідним джерелом для дослідження внеску італійців в промисловий розвиток Одеси виступає «Звіт Одеського комітету мануфактури і торгівлі». За галузями виробництва в звітах подані обсяги виробленої продукції усіх підприємств, ринку її збуту, кількість робітників і обладнання фабрики, рік заснування підприємства тощо. «Звіти Одеського комітету...» є єдиним джерелом, що висвітлює обсяги виробництва й діяльності борошномельної фабрики і пароплавного товариства торговельного дому «Брати Анатра», макаронної фабрики Л. Сонданс.

Джерельна база з проблеми формування, складу й об'єднань італійського населення Одеси є досить обмеженою, особливо щодо першої половини XIX ст. Для характеристики італійського населення Одеси в кінці XIX ст. було використано Перший перепис населення Російської імперії 1897 р. по Херсонській губернії та місту Одеса [379-387]. Завдяки матеріалам перепису можна з'ясувати динаміку чисельності італійців Херсонської губернії та міста Одеси наприкінці XIX ст., їхньої соціальної, вікової та релігійної приналежності, розподіл за основними групами занять тощо.

Частково збережені аркуші цього перепису складають справи фонду «Канцелярія Одеського градоначальника» (ф.2) ДАОО [28-87]. Ці документи дають можливість виявити родини італійців, їхній вік, сімейний стан, місце народження, соціальний стан або звання; віросповідання й рідну мову; освіту і професію, місце проживання.

Матеріали довідкового характеру мають значний інформаційний потенціал. Так, видання «Новороссийский календарь», адрес-календар «Вся Одесса», «Вся торгово-промышленная Одесса» [330-340; 366-371] дають можливість встановити прізвища італійців, залучених на державній службі в місцевих цивільних і судових органах влади, навчальних закладах, склад італійських консульств, Італійського благодійного товариства, адреси італійських підданих, італійських торгових домів, майстерень, підприємств, членство італійців у фінансових, громадських, благодійних, спортивних установах і організаціях. Важливою складовою довідників були об'яви підприємців, що рекламували свої послуги. Ці оголошення дають можливість встановити види послуг і товарів, адресу підприємства і його філій тощо.

Наступну групу складають тогочасні періодичні видання: вітчизняні та італійські. Першочергове значення має місцева преса, що містить багатоплановий матеріал про діяльність італійців у громадському, економічному і культурному житті Одеси. У таких газетах, як «Одесский вестник», «Одесский листок», «Новороссийский телеграф» можна віднайти інформацію про значення консулів, некрологи, нагородження державними відзнаками, зарахування до почесних громадян італійських підданих, різні аспекти функціонування італійської опери в Одесі, об'яви, що розміщували італійці, в яких вони пропонували жителям Одеси свої послуги і товари тощо.

«Gazzetta Ufficiale del Regno del'Italia» у 1877 р. підготувала низку публікацій про історію та активність різних етнічних груп на півдні Російської імперії, більша частина з яких присвячена італійським громадам Одеси і інших російських портів чорноморсько-азовського басейна [434-441]. Ці статті є вкрай важливими, адже демонструють, що італійським урядом італійці Одеси

сприймалися як єдина громада. Також публікації містять унікальну інформацію про професійний склад італійських емігрантів, чисельність, обсяги діяльності італійських негоціантів, українсько-італійські торгові зв'язки.

Документи особового походження нечисельні й репрезентовані мемуарами, подорожніми записками і науково-публіцистичними працями консулів.

У спогадах О. де Рибаса «Стара Одеса» [410] містить окремі згадки про італійців в історії Одеси.

Важливі дані щодо морської торгівлі з італійськими державами містяться у «Подорожніх записках» («Ricordi di viaggi») італійського вченого, інженера та дипломата Луїджі Серрісторі (1793-1857). Рукопис пролежав у фамільному архіві нащадків Л. Серрісторі понад століття і був знайдений, досліджений і опублікований відомим італійським славістом професором Флорентійського університету Ренато Різаліті у 1972 р. [472]. Записки були перекладені українською й опубліковані М. М. Варварцевим у виданні у 2004 р. [366]

«Ricordi di viaggi» Луїджі Серрісторі відбивають важливі риси тогочасного становища України у складі Російської імперії. Потрібно зазначити, що він сприймав українців як окремий від росіян народ, звертав увагу на самобутній спосіб життя українців, їхні традиції, житло, одяг тощо. Л. Серрісторі описував транспортні шляхи, мости, транспортні засоби, вказував на роль внутрішніх водних мереж, зокрема Дніпра, та важливе геополітичне значення українських земель у загальноєвропейській системі комунікацій. Луїджі Серрісторі також розглядав економічні зв'язки України, значну роль у них відводив Одесі та іншим чорноморським портам як центрам міжнародної торгівлі.

У контексті даного дослідження важливого значення набувають науково-публіцистичні праці консульських представників в Одесі: «Четіре епохи в житті міста Феодосії» [411], «Нариси про місто Одеса»

неаполітанського віце-консула Мікеле де Рібаса [415], «Італійська колонія в одеському консульському окрузі» генерального італійського консула Н. Сквітті [417], «Італійці на Чорному морі. Одеська колонія» викладача італійського університету і службовця консульської канцелярії Дж. Сперандео [416]. Предметами їх зацікавлення ставали питання історії італійської громади, історія Одеси і Півдня України тощо. З одного боку, для них характерна наявність елементів наукового аналізу, послідовний і логічний виклад матеріалу, з іншого – консульські службовці у своїх нарисах передавали власний досвід і процеси в середині італійської громади, свідками і учасниками яких вони були. Ці праці дають можливість зрозуміти рівень освіченості консульських представників, сфери інтересів, особистий погляд на історію італійської громади і процеси в середині неї.

Речові джерела представлені монументальними пам'ятками (надгробки). До цих споруд відносяться ті, що були створені італійськими майстрами, що дає уявлення про внесок італійської громади в забудову Одеси і про діяльність окремих її членів. Надгробки Другого християнського кладовища Одеси є одним з небагатьох прикладів і свідчень діяльності італійських ремісників-мармурників.

Маючи надписи, надгробки також належать до проміжних або комплексних джерел, тобто історико-археологічних, і потребують залучення методів епіграфіки. Могили італійських підданих, що проживали в Одесі, та їхніх нащадків зберегли Друге християнське кладовище Одеси (Ф. Сонданс, Л. Іорині, Є. Карузо) і монументальне кладовище Станьєло в м. Генуя, Італія (П. Казаретто, К. де Азарта). Надписи на надгробках цих могил є джерелом важливої біографічної інформації.

Зображальні джерела репрезентовані скульптурою, малюнками, документальним листівками і фотодокументами. Скульптура, як і архітектурні споруди, є свідченням діяльності італійських майстрів. Особливу цінність має фонтан 1875 р. у Міському саду Одеси, створений мармурником Септимієм Вернеттою. Фотодокументи дають уявлення про зовнішній вигляд італійських

підданих. Зберіглися світлини кінця XIX – початку XX ст. представників родини Анатра, О. Сонданса. Ця група документів відклалися в фонді «Імператорський Новоросійський університет» (ф. 45), «Одеська міська громадська жіноча Маріїнська гімназія» (ф. 47) ДАОО. Документальна листівка або фотолістівка містить зображення архітектурних споруд, що вже зникли, наприклад, борошномельну фабрику Анатра, будинок К. де Азарта тощо. А.С.Т. зберігає малюнок роботи мармурника Л. Монтебруно для італійського консульства – єдиний приклад його діяльності.

Таким чином, були проаналізовані найважливіші джерела з досліджуваної теми, і їх сукупність дозволяє виконати поставлені в дисертації завдання.

1.3.Методологія та термінологічний апарат дослідження

Методологія проведеного нами дослідження ґрунтується на загальнонаукових, спеціальних історичних, міждисциплінарних методах та інструментарії спеціальних історичних дисциплін.

Загальнонаукові методи пізнання включають загальнологічні методи, що є обов'язковими для усіх наукових досліджень, а саме: аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, узагальнення, моделювання, аналогія та ін. Використання загальних методів наукового пізнання має фундаментальні спільні правила – принципи наукового пізнання, – яких необхідно дотримуватися вченому при здійсненні дослідження явищ і подій. До цих правил проведення наукової роботи належить принципи об'єктивності, історизму, всебічності, системності, опори на історичні джерела й принципу історіографічної традиції.

До числа загальноісторичних методів даного дослідження відносяться: історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний та метод історичної періодизації.

В історичних дослідженнях найбільш розповсюдженим є історико-генетичний метод, направлений на послідовне розкриття генезису,

властивостей і трансформацій досліджуваної реальності на тлі історичного руху, що дозволяє вченому як найкраще наблизитися до відтворення дійсної історії об'єкта. У нашій праці залучення історико-генетичного метода дозволяє розкрити створення, формування, перетворення й зникнення італійської громади Одеси наприкінці XVIII – початку XX ст. на тлі соціально-економічного й суспільного розвитку міста.

Проте жодне явище чи спільнота не може бути відокремленими від інших, а в нашому випадку краще розуміння місця італійської громади в суспільному житті Одеси і в економічному розвитку Наддніпрянської України не можливо без порівняння з іншими етнічними групами, що проживали в місті. Тут на допомогу дослідникам приходить історико-порівняльний метод, що допомагає виявити загальні закономірності розвитку різних культурних явищ.

Метод типологізації був нами використаний для виділення груп спільних процесів, явищ і об'єктів на основі спільних ознак. Так, широкий спектр форм економічної діяльності італійських підданих дозволяє виділити наступні групи в структурі італійської громади: негоціанти, середні й дрібні торговці, промисловці, представники період економічних професій (маклери, бухгалтера, прикажчики та ін.).

Досить ефективним засобом аналізу та впорядкування досліджуваного матеріалу є метод періодизації. Його застосування сприяє виділенню рівних за значущістю періодів на основі обраного критерію. Поділ явища на періоди дає можливість глибше розглянути те чи інше історичне явище.

Означена в попередньому підрозділі джерельна база нашого дослідження вимагала пошук і виявлення, типологізацію й аналіз джерел, передусім архівних, що було здійснено за допомогою теорії й інструментарію таких дисциплін, як джерелознавство й архівна справа. Розуміння італійської письмової мови XIX ст., якою написана уся кореспонденція і звіти італійських консулів, написання й вживання певних літер і скорочень стало можливим завдяки залученню методів палеографії.

Дослідження соціальних і професійних груп у сучасній історичній науці не можливо без залучення просопографічного методу, що дозволяє зробити узагальнення стосовно причин виникнення і розпаду таких груп, характер зав'язків всередині них, особливості притаманної членам такої групи поведінки, взаємозв'язки з владою й іншими групами та ін. Реконструювання груп італійських негоціантів і промисловців за допомогою просопографічного методу дозволяє з'ясувати й узагальнити напрямки їхньої діяльності, їхнє місце в економічному і суспільному житті Одеси, їхній вплив на економічний розвиток Наддніпрянської України тощо. Колективний портрет консулів показує їхню лідерську роль у середині італійської громади та матеріальній підтримці її членів.

Враховуючи, що італійські емігранти проживали в Одесі поколіннями і передавали професію у спадок, мали тісні взаємозв'язки, то доречним є використання спеціальної історичної дисципліни – генеалогії, мета якої – встановлення родинних зв'язків. Методи генеалогії дозволяють виявити походження італійської родини, родоначальника її одеської гілки, шлюбні зв'язки, професійну і стану приналежність, зміну віросповідання й мови протягом поколінь, що дає можливість встановити загальні тенденції в середині італійської громади Одеси.

Міграція є одним з основних понять демографії, а тому висвітлення історії італійських переселенців до Одеси потребує залучення методів спеціальної історичної дисципліни – історичної демографії. Цей підхід дозволяє проаналізувати соціально-економічні передумови на Апеннінському п-ові та Російській імперії, що зумовили італійську еміграцію до південноукраїнських міст наприкінці XVIII – початку XIX ст., склад мігрантів, чинники, що впливали на поповнення італійської громади новими членами протягом XIX ст.

Соціально-економічні дослідження не можливі без систематизації та аналізу інформації в кількісній формі, поданої в джерелах. У таких випадках необхідним є використання квантитативних або кількісних методів, які

використовуються в історичних дослідженнях для опису та оцінки досліджуваних історичних явищ і процесів, виявлення структурно-функціональних і динамічних закономірностей розвитку історичних явищ і процесів; побудови описових, імітаційних, прогностичних моделей досліджуваних явищ; проведення типології, вивчення причинно-наслідкових закономірностей. Кількісні методи в нашій роботі дозволили прослідкувати динаміку чисельності італійської громади Одеси, розподілення населення релігійною, мовною і професійною приналежністю, а також розкрити обсяги торгової, промислової, фінансової діяльності членів цієї громади протягом всього досліджуваного періоду.

Залучені у роботу джерела містять значну кількість однорідних даних, обробка й аналіз яких для дослідника важкі без методів такої міждисциплінарної області, як історична інформатика. Комп'ютерні технології були використанні нами для створення інфографіки, тобто для графічного візуального подання інформації, що спрощує сприйняття і розуміння комплексних даних.

Поліваріативність і відсутність чіткого визначення в історичній науці понять, що постійно використовуються у дисертації, ставлять перед нами завдання розкрити їх зміст.

1. Італійська громада. Під поняттям «італійська громада» ми розуміємо об'єднання вихідців з території сучасної Італії, що постійно проживали в Одесі наприкінці XVIII – початку XX ст. Італійська громада мала певні маркери: спільна мова, конфесійна приналежність і самовизначення, що проявлялися у щорічних реєстраціях в італійському консульстві, участі в Італійському благодійному товаристві. До того ж самі італійці вважали себе єдиною спільнотою, що демонструють джерела: у консульських звітах, перших роботах, присвячених історії італійців Одеси, тогочасній італійській пресі, використовується термін «наша колонія» або «італійська колонія», що має сенс «італійська діаспора».

Перш за все, мова йде про підданих італійських держав, а з 1871 р. підданих Італійського Королівства. Також слід віднести вихідців з м. Ніцци (зараз територія Франції), яке з кінця XIV ст. до 1861 р. входило до складу Сардинського королівства з переважно італійським населенням. Окрім того, Ніцца була одним з портів, де здійснювали свою торгівлю генуезькі негоціанти.

Наша обережність зумовлена тим, що протягом значного проміжку часу виокремлення італійців з одеського суспільства відбувалося шляхом виявлення італійських прізвищ із залученням методів антропоніміки. Такий принцип є недоречним, адже деякі історики та краєзнавці й сьогодні зараховують одеських купців Фрідріха, Джеймса і Джона Кортацци до італійців [445; 449]. Хоча родина Кортацци мала італійське (венеціанське) походження, але мала представляла англійський капітал і мала протестантське віросповідання, а його представники увійшли до комерційних і чиновницьких кіл Англії.

І навпаки, деякі студії з історії італійської громади позбавленні італійських родин, які на момент переселення в Одесу вже хоча б в одному поколінні проживали в Італії. Наприклад, це стосуються родин де Рібас і де Азарта, що мають іспанське походження. Проте родоначальники одеських гілок Фелікс де Рібас і Карло де Азарта народилися в Італії, розмовляли італійською, були членами італійської громади Одеси.

2.Швейцарські піддані. В українській та іноземній історіографії швейцарських підданих з італійськими прізвищами, вихідців передусім з католицького італомовного кантону Тічино, традиційно відносять до італійських емігрантів, хоча жоден документ не доводить, що вони відчували єдність з італійськими підданими. Швейцарська громада Одеси мала свої консульські представництва, власне благодійне товариство, а тому розглядати зазначених осіб потрібно в контексті цієї спільноти. До швейцарських підданих належали архітектори Франческо і Джованні Фраполі та Джорджо Торічеллі, родина кондитерів Фанконі, Джованні Фолетті. Співна ситуація

склалася навколо архітектора Франца Боффо. Українська історіографія називає його сардинським підданим, хоча у документах сардинського консульства після його прізвища відсутня фраза «королівський підданий», як зазвичай, писали консули. До того ж, у звіті сардинського консула 1849 р. до Міністерства закордонних справ Ф. Боффо значиться як «уродженець міста Лугано кантону Тічино» [??]. На підставі цього, ми вважаємо, що дослідження цієї частини швейцарських підданих разом з італійською громадою є недоречною.

3. *Наддніпрянська Україна*. Під терміном «Наддніпрянська Україна» у дисертації слід розуміти ту частину України, яка входила до складу Російської імперії. Цей термін виник в умовах поділу української етнографічної території між кількома державами [579].

4. *Консульський округ* – територія, на яку розповсюджувалася юрисдикція консулів. Для італійських консулів в Одесі консульський округ охоплював територію російських портів на Чорному і Азовському морях, а з 1870-х рр. на всю територію Наддніпрянської України.

Таким чином, наукові принципи, підходи та методи, які були покладені в основу даної роботи, дозволили охарактеризувати стан наукової розробки обраної проблематики, опрацювати джерельну базу, виконати поставлені мету та завдання й здійснити аналіз ролі італійської громади Одеси в економічному житті Наддніпрянської України.

Висновки до Розділу 1.

До окремих епізодів життя італійської громади Одеси, зокрема й економічної діяльності, звертаються дослідники вже протягом двох століть. Аналіз наукового доробку попередників дає можливість виявити аспекти, що дозволяють значною мірою відтворити окремі питання зазначеної теми, виявити лакуни та констатувати фрагментарність вивченої проблеми, про що свідчить відсутність в історіографії узагальнюючої праці з комплексу питань, присвячених ролі італійської громади Одеси в соціально-економічному житті

Наддніпрянської України наприкінці XVIII ст. – початку XX ст.

Для всебічного висвітлення даної теми необхідно врахувати концептуальні положення щодо місця Південної України в соціально-економічних процесах Наддніпрянської України у XIX ст., становлення інституту консульства у південноукраїнських портах, запропоновані у дисертаційних і монографічних дослідженнях Л. А. Вовчук, О. М. Гордуновського, О. І. Гуржія, Д. В. Решетченка.

Джерельна база дослідження складається з різних за видами джерел: писемними, речовими і зображальними. Основний пласт використаних матеріалів складають писемні джерела, вагома частина останніх репрезентована архівними матеріалами ДАОО, ДАХО, консульськими архівами А.С.Н. і А.С.Т. Матеріали двох останніх архівів вперше залучені до вітчизняної історичної науки. З метою розкриття інформаційного потенціалу і досягненню поставленої мети усі документальні джерела згідно з їхнім змістовим і видовим ознакам були розподілені на документальні джерела, періодичну пресу, статистичні та довідкові матеріали, джерела особового походження тощо.

Методологія дослідження базується на загальнонаукових і спеціально-історичних методах, що спираються на принципи наукового пізнання: історизм, об'єктивність і системність. Багатоплановість проблеми зумовила запровадження міждисциплінарного підходу та інструментарію суміжних дисциплін: джерелознавства, демографії, генеалогії, архівної справи, історичної інформатики тощо.

Отже, проаналізована історична література демонструє проблеми у вивченні історії економічної діяльності італійської громади. Залучені джерельна база дає можливість вирішити окреслені завдання, а теоретико-методологічна основа – розглянути визначений предмет всебічно.

РОЗДІЛ 2.

ІТАЛІЙСЬКА ГРОМАДА ОДЕСИ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.

2.1. Італійці Одеси: походження, чисельність і мовно-конфесійна ідентичність

Поява перших представників італійської громади в Одесі з кінця XVIII ст. – початку XIX ст. була зумовлена як політичними й економічними процесами в Італії, так і розбудовою українських міст на Чорному морі як міжнародних портів та їхнім перетворенням на європейські ринки.

Наприкінці XVIII ст. на теренах Італії існували Венеціанська та Генуезька республіки, Велике герцогство Тоскана, герцогства Парми та Модени, Неаполітанське та Сардинське королівства, Папська область та Ломбардія (входила до складу Австрійської імперії). Під час наполеонівських війн майже вся Італія увійшла до складу Франції під назвою Італійське королівство, окрім Сицилії (де правила гілка іспанських Бурбонів) та Сардинії (Савойська династія).

Після Віденського конгресу 1815 р. в Італії відбулася реставрація старих режимів, очолюваних іноземними династіями: Бурбонам дісталось Королівство Обох Сицилій, що об'єднувало Неаполітанське та Сицилійські королівства, Ломбардо-Венеціанська область увійшла до складу Австрійської імперії, представники династії Габсбургів запанували в Моденському, Тосканському та Пармському герцогствах, у Римі було відновлено владу Папи. Єдиною національною державою в цей, як і в попередній період, залишалося Сардинське королівство на чолі з Савойською династією, що повернула собі землі П'ємонт, Ніцци та Лігурії.

Італія порівняно з провідними державами Європи (Англією, Францією, Австрійською імперією) залишалася в економічному плані відсталою, позбавленою економічних зв'язків між її різними частинами. Капіталістичний розвиток рухався повільно, поглиблювалася криза

сільськогосподарського та мануфактурного виробництва, що спричиняло безробіття і обезземелення селян. Через наполеонівські війни, а потім активну підтримку і розбудову Австрією Трієсту наприкінці XVIII ст. – початку XIX ст. Венеція і Генуя втратили свій провідний статус у Середземноморській торгівлі. Виснажливі наполеонівські війни, продовольча криза 1815-1818 рр. призвели до пошуку нових ринків. Усе вищезазначене зумовило переселення італійців до різних держав Європи, в тому числі й до південноукраїнських міст [445, с.51-52].

Таким чином, місто, що було закладено у 1794 р. на місці турецької фортеці Хаджибей з елінською назвою «Одеса», й було засновано владою з метою виходу на європейсько-азіатські ринки через Чорне море у Середземноморський басейн, виглядало привабливим для емігрантів з Апеннінського півострова.

Першими жителями Одеси стали, здебільшого, емігранти з різних країн світу, поява яких була зумовлена, як заходами уряду, так і відсутністю досвіду та конкуренції з боку місцевих жителів у таких галузях, як мореплавство, зовнішня торгівля, промисловість тощо. Завдяки таким сприятливим умовам уже в першій половині XIX ст. в Одесі існували потужні громади греків, італійців, німців, французів, поляків, англійців, євреїв та ін., а сама Одеса набула слави унікального міста. «Важко знайти в Європі інше місто, чиє населення так швидко б зростало за такий відносно короткий період з моменту заснування, і водночас важко знайти місто, яке так само, як і Одеса, було б більш космополітичним», – писала італійська газета в 1877 р. [434].

Першим італійцем Одеси традиційно вважають неаполітанця, адмірала Джузеппе (Йосипа) де Рібаса (1751-1800), який з 1770 р. перебував на службі в Російській імперії, а з 1794 р. перебував на посаді начальника порту і керував будівельними роботами та заселенням міста. Перехід італійців на військову службу до Російської та Австрійських імперій наприкінці XVIII ст. був поширеним явищем серед офіцерів, що не бажали служити Наполеону.

Окрім Дж. де Рібаса, на російську військову службу перейшли італійці Спиридон Мейрнан, Джузеппе Манфреді, Луїджі Джанотті, Джованні-Антоні Рана ді Суза та ін. [584].

Військові-італійці ж були й першими представниками італійської громади Одеси: разом із Дж. де Рібасом у місті оселилися майори Вітторіо Амадео Поджіо та Сmekіо, поручики де Пачіола, Савоїні, Саранчіні. У 1797 р. в Одесу з Херсона було переведено неаполітанське віце-консульство у складі з генеральним консулом Віценцом Музенгою та канцеляристом Гаetano Гульєльмуччі [526, с. 149].

Італійське населення Одеси швидко зростало: в перші роки заснування міста італійці становлять десяту частину населення міста – 800 осіб щодо загальної кількості населення 7-8 тис. осіб [536, с. 161]. Неухильне зростання італійського населення Одеси спостерігалось протягом наступних десятиліть. У 1820 р. сардинський генеральний консул повідомляв, що в Одесі проживає близько 500 католиків, з яких 150 є вихідцями з Сардинського королівства, з яких близько 30 осіб, що вже встигли стати російськими підданим [221]. У 1827 р. в місті проживало 32 995 осіб, у тому числі 3 498 іноземців (10,6%), серед яких вихідці з різних італійських держав становили 0,96% (334 осіб): Неаполітанське королівство – 100 осіб (0,3%), Сардинське королівство – 68 осіб (0,2%), Італія – 159 осіб (0,45%), Тоскана – 7 осіб (0,01%) [572, с. 159]. У 1834 р. кількість іноземців складала 5 174 осіб, серед них італійців 28% або 1 016 осіб при загальній кількості населення 61 899 осіб [445, с. 108]. Через три роки в Одесі мешкало вже 1 600 вихідців з Апеннін.

У 1872 р. генеральним італійським консульством Одеси до журналів реєстрації було записано 1 178 італійських підданих, у 1873 р. – 1 213 осіб, у 1874 р. – 1 316 осіб, у 1875 р. – 1 386 осіб., 1876 р. – 1 600 осіб [434]. Проте, консул наголошував, що деякі італійській піддані не записуються щороку, а реальна кількість італійських підданих сягає 2 800 осіб [434]. Окрім постійних мешканців міста – італійців, під час навігаційного сезону, з весни до пізньої осені, в місті перебувала значна кількість італійських моряків. У

1877 р., коли до Одеси прийшло 419 суден під італійським прапором загальна кількість членів екіпажу складала 5 447 осіб, у 1871 р. – 4 398 осіб, у 1872 р. – 2850 осіб, 1873 р. – 2 100 осіб, 1874 р. – 2 754 особи, 1875 р. – 2098 осіб, 1876 р. – 2 793 особи [436].

Саме 1870-ті рр. стали відправним моментом, коли кількість членів італійської громади перестала збільшуватися, що пов'язано з декількома причинами. Утворення єдиного Італійського Королівства та підтримка урядом репатріації зумовили відтік бідних італійців, що не змогли знайти в Одесі постійного прибутку. Також кінець 1850-х рр. – початок 1860-х рр. ознаменувався фінансовою й економічною кризою, яка призвела до закриття торгових домів генуезців в Одесі і відтоку капіталу їхніх компаній до Італії. У самій Італії в цей період починається масова імміграція до США, Бразилії, Аргентини. Щороку консульство видавало понад 100 паспортів на виїзд до Італії та інших країн: у 1870 р. – 166 паспортів, у 1871 р. – 122, у 1871 р. – 182, 1872 р. – 159, у 1873 р. – 133, у 1874 р. – 136, у 1875 – 126 [435].

Аналіз даних Першого загального перепису Російської імперії 1897 р. (Табл. 2.1) демонструє, що італійські піддані проживали в усіх українських губерніях, а їх загальна кількість складала 2 328 осіб. Більшість італійських підданих, 85,55%, належала до міського населення.

У Наддніпрянській Україні існували дві потужні італійські громади в портових містах: в Одесі – 937 осіб [386, с.85] і Керчі – 350 осіб [384, с. 91]. Далі йшли такі міста, як Київ – 146 осіб [381, с. 85], Бердянськ – 100 осіб [380, с. 91], Миколаїв – 60 осіб [387, с.85], Севастополь – 52 особи [384, с.91], Маріуполь – 49 осіб [380, с. 72], Феодосія – 45 осіб [384, с. 91], Катеринослав – 34 особи [380, с. 72] тощо.

За переписом в Одесі у 1897 р. проживало 19 422 іноземців, що складали 4% від загальної кількості населення міста, яке, порівняно з 1892 р., зменшилося на 2,4 %. Італійські піддані посідали п'яте місце (після турецьких, грецьких, австро-угорських і німецьких підданих) за кількістю своєї громади серед іноземців і складали 4,82% їх від загальної кількості,

йдучи по переду французьких (4,27%), румунських (3,44%), британських (2,21%), швейцарських (1,55%) підданих тощо [523, с. 233].

Табл. 2.1. Кількість італійських підданих в українських губерніях у 1897 р.

	Всього по губернії	У повітах губернії	У містах губерніях
Бесарабський (акерманський та ізмаїльський повіти)	9	6	3
Волинська	29	17	12
Катеринослав ська	204	86	118
Київська	214	68	146
Подільська	35	29	6
Полтавська	7	-	7
Таврійська	620	29	591
Харківська	80	5	75
Херсонська	1 130	94	1 036
Всього	2 328	334	1 994

*складено за виданням «Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.» [379-387].

Італійська громада Одеси формувалася з різних куточків Італії, що до 1871 р. залишалася роздробленою, а тому італійські переселенці були підданими різних держав. Найбільший потік італійських емігрантів до Одеси йшов з Сардинського королівства, перш за все з Генуезького герцогства (провінція Лігурія): в містах Південної України проживали вихідці з м. Генуї (родини Понсіо, де Азарта, Рокко, Порро, Россі, Коста, Карута), м. К'яварі (родини Гаторно, Далл'Орсо, Гальярді), м. Сан-Ремо (родина Равазо, Сарторіо), м. Камольї (родина Пеллерано), м. Спеції (родина Вернетта), м. Сорі (родини Разетто, Поццо, Кавасса) та ін. Також були вихідці з інших

частин Королівства: П'ємонт (родина Поджіо), Ніцци (О. Сарато, Дж. Верані), о. Сардинії (родина Сонданс) тощо.

Переселенці з Тоскани походили передусім з таких міст, як Ліворно (родини Больсано, Тезі, Проспері,), Піза (Ф. делль Буба), Флоренція (родини Корсі, Торріні), Лукка (родина Молінарі, Вінчетті).

З Ломбардо-Венеціанської області, що входила до Австрійської імперії, в Одесі проживали родина Іоріні з Мілану, музиканти й оперні артисти, що переважно були уродженцями Мілану і вихованцями місцевої консерваторії (Клавдія Круньола, Еміль Армон, Ермінія Бьянкі, Севаст'ян Чіротто, Данте Цуккі, Жозефіна Піколетті та ін.). Також до складу Австрійської імперії ще з XIV ст. входив Трієст, що був головним портом цієї держави. У 1861 р. дві третини населення міста складали італійці. Італійські вихідці звідти (родини Замбріні, Тработті) також переселялися до Одеси.

Нерідко італійські негоціанти змінювали підданство на російське для отримання певних пільг у веденні торгівлі. Проте, вони могли повернути італійське підданство, отримати документи від консульства і повернутися на батьківщину. Разом з чоловіком підданство змінювали автоматично його дружина і неповнолітні діти. Російське підданство взяли Бартоломео Понсіо [225], Паоло Казаретто [93], Франц Лаура [300], Карло де Азарата [300], Джованні Перазі [95], Джорджіо Франгуло [95], Антоніо, Анжело і Бартоломео Анатра [22, арк.67] та ін.

Вихід з російського підданства здійснювався шляхом клопотання до місцевої влади. Якщо особа та її родина під судом, слідством і наглядом поліції не перебували, не були боржниками чи банкрутами, то клопотання задовольняли. Для перевірки особи міська управа здійснювала запити до поліції, міського магістрату, Комерційного суду та Одеської думи [27, арк.3 зв.-5].

Італійське підданство втрачали жінки після вступу в шлюб з іноземцем, хоча також могли повернути собі італійське підданство у разі смерті чоловіка та відсутності дітей.

Єдність іноземних громад Одеси в XIX – початку XX ст. визначалася такими маркерами як мова, конфесійна приналежність, самоідентичність, участь у житті батьківщини та діяльності національних товариств тощо. Зберегти свою мову і релігію протягом декількох поколінь для представників італійської громади було вкрай важко в умовах своєї нечисленності відносно представників інших етносів і конфесій.

Офіційним віросповіданням в усіх Італійських державах був католицизм, приналежність до якого в перші десятиліття існування громади було ознакою італійської спільноти Одеси, враховуючи те, що значна частина емігрантів з Апеннін переселялася цілими сім'ями. Представники громади належали до постійних парафіян місцевого костелу, щотижневе відвідування якого, по суті, об'єднувало представників одного етносу. Законодавство Російської імперії ще з XVIII ст. дозволяло вільне богослужіння всім християнським конфесіям, що забезпечило існування в Одесі римо-католицької церкви.

Римо-католицька церква з'явилася в Одесі незабаром після заснування міста. На той час це була невелика дерев'яна церква для католиків. У 1805 р. герцог Е. де Рішельє надав для будівництва храму цілий квартал на вулиці Катерининській (ділянка на 2925 сажнів). Перший невеликий костел за проектом Ф. Фраполлі було зведено в 1822 р. Незабаром при костьолі почали працювати притулок, дитячий будинок, будинок для людей похилого віку, католицька школа. У 1848 р. за підтримки губернатора Новоросійського краю графа Воронцова, почали будувати собор Успіння Пресвятої Богородиці (він був освячений у 1853 р.). Настоятелем собору став священник Єжи Безутович, якому допомагали чотири капелани (куратори): для «нації» поляків, італійців, французів і німців [472, с. 113-117].

Серед постійних парафіян церкви, в тому числі і серед італійських підданих, що проживали в місті, обиралися синдики, що опікувалися матеріальними та фінансовими питаннями певної церкви, зокрема збирали пожертви. У грудні 1818 р. сардинський генеральний консул, граф Даттілі

дель Торре, отримав листа від католицьких синдиків Одеси з проханням зробити сардинським урядом внесок на розвиток католицької церкви [219]. Синдики зазначали, що церква сумлінно виконує свої обов'язки, роблячи акцент на тому, що місцеві священики організовують меси для екіпажів сардинських суден, що перебувають у Карантині [220]. На той час австрійський уряд вже щороку платив 400 крб. асиг., французький – 600 франків, також пожертви надходили від іспанського та неаполітанського консульств [221].

З 1819 р. Сардинське консульство почало робити внески на користь церкви в розмірі 400 лір, а в деякі роки пожертви сягали 500 лір [221; 293]. У 1847 р. генеральний консул Королівства Обох Сицилій сповіщав уряд про «надзвичайну пожертву» сардинського колеги на реконструкцію будівлі католицької церкви у розмірі 1 800 франків [207].

Італійців також обирали до синдиків, що належали до Піклувального комітету церкви: у 1827 р. ним був обраний сардинський підданий Антоніо Спада [6, арк. 16 зв.], у 1858 р. генеральний сардинський консул Габріель Галатері [313], у 1893 р. купець 2-ої гільдії Септимій Вернетта [371, с. 46].

Робили пожертви на користь церкви і представники італійської громади. У 1814 р. Сільвестр дель Сассо заповів Одеській католицькій церкві 1 600 крб. [185, 372 зв.]. У 1858 р. негоціанта Карло Рокко було нагороджено орденом Св. Сільвестра від Папи Римського за значну допомогу одеській католицькій церкві [339].

Пожертви, що здійснювали італійські консули, пояснювалися не лише тим, що іноземні уряди підтримували католицизм в Україні, а й тим, що місцева католицька церква допомагала в роботі консульства: видавала італійським підданим метричні свідоцтва про народження, шлюб, смерть. Ці документи були необхідні для реєстрації у консульстві й отриманні документів для постійного проживання в Одесі або повернення до Італії.

Уряди італійських держав також матеріально підтримували створення або відновлення католицьких парафій в інших містах, що перебували під

юрисдикцією їхнього консульства в Одесі, наприклад, храми в Керчі [240], Бердянську [298] тощо. Католицька громада Керчі нараховувала всього 30 родин, більшість з яких були італійцями. У 1830 р. місцевий сардинський консул й італійська громада стали ініціаторами побудови католицького храму, який освятили 19 березня 1840 р. Архітектором цієї церкви був італієць Олександр Дігбі [546, р.4]. Сардинський уряд виділив у 1831 р. на її спорудження 1 000 лір [292].

У 1850-х рр. уряди італійських держав допомагали католицькій церкві у Бердянську: генеральний сардинський консул Антоніо Репетто зробив пожертву від імені короля в сумі 1 000 лір [298], римський консул Лучано Міланта від імені Папської держави – 50 франків [211].

Але не завжди в консулів і парафіян склалися гарні стосунки з головою місцевої церкви. У 1840 р. генеральному неаполітанському консулу Феліксу де Рібасу довелося втрутитися в конфлікт, що стався між неаполітанським віце-консулом в Таганрозі Джакомо де Россі і куратором римо-католицької церкви Фердинандом Кербедзом. Його особистий конфлікт з віце-консулом Дж. де Россі призвів до того, що у 1841 р. 25 італійців різного підданства (Доменіко де Россі, Андреа Аморотті, Людовік Розакута, Джорджо Педемонте, Андреа Сангвінетті та ін.), зокрема і купці 1-ої гільдії, виступили проти Ф. Кербедза у листі до митрополита [203].

Однак, через декілька десятиліть конфесійну однорідність італійської громади було порушено. Серед італійських емігрантів була значна кількість неодружених чоловіків, що брали за дружин жінок з інших конфесій та етнічних громад. Звичайно, це не могло не відбитися на конфесійному й мовному складі італійської громади, враховуючи те, що законодавство забороняло католицьким священикам навертати православних в католицизм [322], а діти від змішаних шлюбів повинні були бути охрещені у православ'ї [320].

Детально наслідки змішаних шлюбів у середині XIX ст. описував консул А. д'Андрейс. За його свідченням церкву для вінчання пара обирала

залежно від віросповідання дружини, і діти наслідували віру матері, адже «вона перша виховувала дитину». Якщо один з батьків був православним, то шлюб укладався у православній церкві, «служителі якої є дуже настійливими в тому, щоб діти також сповідували православну віру». Значна кількість сардинських підданих була у такому становищі: шлюб з представником лютеранської церкви – діти охрещені та виховані в цій вірі; шлюб з православним – діти сповідують православ'я. Консул повідомляє про випадки, коли наречені були католиками, проте не могли обвінчатися в католицькому храмі та змушені були звертатися до православної церкви [299].

Один з перших випадків укладання шлюбу італійців-католиків в православному храмі викликав скандал. У лютому 1831 р. в одному із православних храмів Одеси капелан православного обряду, «який нещодавно прибув з армії», обвінчав сардинських підданих купця 3-ої гільдії Жана-Батиста Каруту та Марію Разетті, дочку купця 2-ої гільдії [242]. Це викликало непорозуміння з боку католицької церкви, що відмовлялася визнавати цей шлюб і «задня запобігання таких випадків вимагала від російського уряду покарання в межах всієї [італійської] нації». Сардинський генеральний консул Гаetano Міланта цей шлюб визнав і просив те саме зробити місцеву католицьку церкву. З іншого боку, втрутилася православна церква, яка запевняла, що Джамбатіста Карута вирішив змінити католицьке віросповідання на православне, тому і взяв шлюб у православному храмі. Тільки після заяви православної церкви скандал вщух [243].

Для укладання змішаного шлюбу в середині XIX ст. потрібно було отримати дозвіл місцевої адміністративної або релігійної влади. Таким чином, у 1858 р. папський підданий Джованні Граціо звернувся до одеського градоначальника з проханням дозволити його шлюб з дочкою одеського міщанина Марією Михайловою без його переходу в російське підданство і прийняття православ'я. Дж. Граціо свідчив, «що його наречена не має жодного капіталу і нерухомості» [26, арк. 1], і що він «зобов'язувався під час

вступу в цей шлюб дати розписку, як того вимагає закон, про хрещення і виховання дітей у православному віросповіданні» [26, арк. 1 зв.]. Дозвіл було надано від канцелярії обер-прокурора найсвятішого Синода у Петербурзі [26, арк.3].

У другій половині XIX ст. змішані шлюби практикують все частіше, про що свідчать метричні книги Херсонської духовної консисторії. У 1898 р. було укладено шлюб між Георгієм Едуардовичем Віцманом, православним, та італійською підданою Еліанорою-Ерминією де Барбері [120, арк.323зв.-324]; Християном Тимофійовичем Крижанівським, православним, та італійською підданою Еліанорою Миколаївною Джардіні [120, арк. 323зв.-324]; італійським підданим Джованні Луїджович Боскі, католиком, та Марією Олександрівною Грохольською, православною [119, арк. 123зв.-124]; у 1899 р. Анатолієм Інатієвичем Маковським, православним, та італійською підданою Генрієтою Кароліною Михайліною Брунетті [121, арк. 121зв.-122]; італійським підданим Луїджі Антоніо Пеллерано, католиком, і Анастасією Павлівною Мискіною, православною [121, арк. 117зв.-118]. Для нареченої-італійки змішаний шлюб означав втрату підданства, а тому саме метричні книги дозволяють дізнатися її нове прізвище, соціальний статус, що дає можливість прослідкувати її подальшу долю.

Листи Першого загального перепису Російської імперії 1897 р. підтверджують повідомлення сардинського консула про те, що діти були охрещені у вірі матері. Наприклад, діти в родинх Петтінаті, Еспозіто, де батько був католиком, діти, як і їх матері, були православними. Цікаво, що наступні покоління таких родин, члени яких були православними, а рідною мовою для них була російська, зберігали італійське підданство (родини Таламо, Мантоверді, Дочет, Равазо) [див. додаток А.].

Найяскравішим прикладом, коли різні гілки одного і того ж роду, оселившись в Одесі мали різне віросповідання, а залишалися італійськими підданими, є рід Равазо/Ровазо/Ровазіо, що походив з м. Сан-Ремо Сардинського королівства. У 1817 р. в Одесі оселився Джузеппе, син

Ладзара, Равазо (1800-1846). Після його смерті вдова Маргарита, яка теж народилася в Сан-Ремо, повернулася з двома дочками на батьківщину. Уся родина належала до католиків [260]. Інший представник роду Осип Миколайович Равазо народився в Одесі бл. 1833 р. і записаний вже православним, як і його діти [див. додаток А.].

У середині XIX ст. в Одесі жив сардинський підданий, купець Андрій Равазо, католик, що був одружений на Кароліні Єватерині Гутяр, лютеранці. Діти від цього шлюбу Карл (1853 р. н.) і Петро (1854 р. н.) теж були охрещені в лютеранській вірі [162, арк.10].

У 1880-х рр. розпочав торгівлю з Росією виходець із Сан-Ремо Джузеппе Равазо разом з синами Адольфом, Георгієм та Луїджі [482, с.210]. Георгій жив в Одесі, його син Микола Георгійович, католик, у 1898 р. одружився з Антоніною Стефанівною Беліковою, православною. У 1888 р. Луїджі в Москві одружився з Єлизаветою Денісовою – дочкою місцевого підприємця. Обвінчалися вони і в православній, і в католицькій церкві. У подружжя народилося четверо дітей: Георгій (1890 р. н.), Володимир (1895 р. н.), Варвара (1897 р. н.) та Лідія (1898 р. н.) [482, с.210]. Коли в 1899 р. Луїджі помер, його сина Георгія було відправлено до Одеси, де він навчався в Комерційному училищі Файна [158].

Окрім змін у конфесійному складі італійської общини, протягом XIX ст. змінилася й мовна ситуація в середині спільноти.

Окрім відсутності школи з італійською мовою викладання та італійських видань, серйозною перепорою на шляху збереження рідної мови в середині італійської громади стало збільшення змішаних шлюбів між італійськими підданими і росіянами в період з другої третини XIX ст.

Генеральний сардинський консул в Одесі Антоніо Репетто доповідав, що діти від таких змішаних шлюбів наслідували віру матері, адже «вона перша виховувала дитину», що означає, що і рідною мовою для них теж була мова матері. Це підтверджують записи Першого загального Перепису Російської імперії 1897 р.: діти в родинах Петтінаті, Еспозіто, Таламо,

Мантоверді, Дочет, Равазо, Кавасса-Поццо, як і їхні матері, були православними і рідною мовою для них була російська, хоча родина зберігала італійське підданство [див. додаток А.]. За даними Першого загального перепису Російської імперії лише 54,93 % італійських підданих вказали рідною мовою італійську [523, с.234].

У першій половині XIX ст. різні програми навчання італійській мові пропонували приватні навчальні заклади Одеси. В освітньому закладі грека Георгія Врето вивчали грецьку, російську та італійську мови [440, с. 6]. У 1832 р. відкрилося церковне євангелічне училище, в якому місцевий кантор лютеранської церкви навчав німецькій, французькій та італійській мовам. Італійську вивчали також у чоловічому пансіоні Генріха Веплера [424, с. 584]. Навесні 1832 р. А. Піллер заснував, зареєструвавши на ім'я своєї дружини Терезії, жіночий навчальний заклад, програма якого також визначала обов'язкове вивчення італійської [353, с. 129].

Італійська мова входила до навчального плану відкритої у 1804 р. комерційної гімназії. У 1807/08 навчальному році на вивчення італійської мови надавали 4 академічні години на тиждень у другому класі [370, с. 234]. Обов'язкове вивчення італійської мови також передбачала освітня програма Інституту шляхетних дівчат. Поглиблене вивчення італійської мови визначала програма навчання на політико-юридичному відділенні Рішельєвського ліцею та в створеному при ньому училищі правознавства й політекономії.

У другій половині XIX ст. італійську мову в Одесі можна було вивчати в католицькій школі при церкві Успіння Богородиці, комерційному училищі, Новоросійському університеті та деяких приватних закладах.

Католицька школа мала підтримку з боку католиків і консулів католицьких держав у місті. У 1846 р. генеральний консул Королівства Обох Сицилій звертався до уряду своєї держави з проханням виділити кошти на створення школи при католицькій церкві, яка, на його думку, стала б чудовим навчальним закладом для 20 дітей неаполітанських підданих.

Пожертва мала складати 15-20 крб. сріблом щомісяця, її вже здійснили його колеги – австрійський і римський консули [206].

Католицька школа мала підрозділ, де викладали італійську мову. У 1888 р. в такій школі навчалося 38 італійських підданих при загальній кількості 480 учнів. Методи викладання і недостатня кількість годин призводили до того, що після чотирьох років навчання деякі учні були неспроможні писати та говорити італійською, якщо не мали попередніх знань перед вступом до школи [396, р. 7]. Серед випускників католицької школи були Ліліо Вінценті, Ізабелла й Альбертіна Леончіні, Джордіні Анна, Франц Москетті, Мечислав Вікентій Рапалло, Тереза Кароліна Букасассі, Сальватор та Месттіон Проспері та інші. Більшість з них вказала рідною мовою італійську під час перепису 1897 р. [див. додаток А.].

Проте, як свідчить той самий перепис, серед італійців для здобуття освіти найбільше користувалися популярністю міське та реальне училища – навчальні заклади, що не мали у своїй програмі італійської мови.

У своєму звіті 1902 р. генеральний італійський консул в Одесі і президент Італійського благодійного товариства Ніколло Сквітті зазначав, що головною причиною русифікації італійської мови була відсутність школи з італійською мовою викладання. Різноманітні спроби заснувати «національну» школу вказаним Товариством мали на своєму шляху безліч перепон, головні з яких – відсутність необхідних коштів для заснування і підтримки такої установи з боку місцевої влади [417, р. 172].

Іншим негативним фактором Н. Сквітті називав слабку взаємодію між італійськими співгромадянами та слабе патріотичне почуття. Незважаючи на збереження підданства, різноманітні фактори: постійне місце проживання в Російській імперії, народження та освіта, шлюби італійських підданих з російськими жінками – призводять до розпаду італійської громади та поодинокого використання італійської мови в родині [417, р. 173].

У 1905 р. секретар Італійського благодійного товариства та професор Новоросійського університету Джованні Сперандео писав, що з кінця XIX ст.

італійці почали розчинятися в оточуючому російському середовищі. З'явилися подвійні прізвища, в яких італійська частина була часто скорочена до невпізнання а значна кількість італійських прізвищ і зовсім зникла через змішані шлюби. У 1905 р. Дж. Сперандео нарахував в Одесі всього 50 італійських підданих: решта – 600, за його ж словами, були італійцями лише за іменем [416, р. 341].

Таким чином, італійська громада Одеси була представлена вихідцями з різних частин Апеннінського півострова (Лігурії, П'ємонт, Тоскани, о. Сицилії та ін.). Чисельність громади, що протягом ХІХ ст. коливалася від декількох сотень до 3 000 осіб, а приплив нових мігрантів визначався як політичними й економічними процесами в Італії, так і економічною ситуацією в Одесі. Незважаючи на мовну і конфесійну однорідність італійських переселенців, через змішані шлюби та релігійну політику Російської імперії з ХІХ ст. наступні покоління італійців були православними, а рідною мовою для них була російська. Важливим фактором, що сприяв русифікації італійської громади, була відсутність середніх навчальних закладів з італійською мовою викладання.

2.2. Професійний склад італійських емігрантів

Щодо професійного складу переселенців з Апеннін, то вони реалізовувалися в традиційних для себе галузях: зовнішня й внутрішня торгівля, морська справа, мистецтво тощо. Проте тільки створена Одеса, до того ж місто, що швидко розвивається, була місцем можливостей для представників всіх професій. Порівняно з українцями і росіянами, іммігранти завдяки освіченості та досвіду, а також спритності і зв'язкам отримували посади в різних галузях муніципального життя.

Лише джерела другої половини ХІХ ст. подають більш-менш точний розподіл італійських підданих Одеси за родом діяльності, хоча подібна картина простежується протягом періоду з ХІХ до початку ХХ ст.

За повідомленнями консула, що були опубліковані у 1874 р., італійці в Одесі були купцями, власниками готелів, м'ясниками, власниками винних погребів, модистками, галантерейниками, кравцями, теслярами, викладачами італійської мови, художниками, скульпторами, гравірувальниками, архітекторами, домовласниками, вантажоперевізниками (експедиторами), маклерами і прикажчиками, власниками човнів і перевізниками в порту, хористами, музикантами оркестру, працівниками, каменярами, мулярами і гірняками [399, р. 121]. А до моменту домінування євреїв в економіці Одеси італійці були власниками численних і заможних торгових домів [399, р. 120].

У 1877 р. серед італійців, що були зареєстровані в одеському консульстві, кількість осіб, реалізованих у будь-якій діяльності, складала 1 323, що було майже половиною всіх італійців. Вони розподілялися на групи за родом діяльності таким чином: капітани й екіпажі суден – 200 осіб (15,12%), робітники – 190 осіб (14,36%), власники човнів і перевізники – 100 осіб (7,56%), учні – 100 осіб (7,56%), кваліфіковані робітники і службовці у приватних осіб – 96 осіб (7,26%), хористи – 90 осіб (6,8%), музиканти – 65 осіб (4,91%), каменярі і різники каменю – 49 осіб (3,7%), гірники – 47 осіб (3,55%), хлібороби – 40 осіб (3,02%), галантерейники – 29 осіб (2,19%), поденщики – 29 осіб (2,19%), службовці – 28 осіб (2,11%), виробники одягу і взуття – 28 осіб (2,11%), офіціанти – 28 осіб (2,11%), мармурники – 26 осіб (1,97%), прикажчики – 22 особи (1,66%), купці 1-ої та 2-ої гільдії – 16 осіб (1,21%), м'ясники – 16 осіб (1,21%), механіки – 13 осіб (0,98%), домовласники – 12 осіб (0,91%), вчителі – 12 осіб (0,91%), кухарі – 12 осіб (0,91%), декоратори і художники – 10 осіб (0,78%), власники м'ясних крамниць – 8 осіб (0,6%), ресторатори – 8 осіб (0,6%), промисловці – 7 осіб (0,53%), пралі – 7 осіб (0,53%), експедитори на митниці – 5 осіб (0,38%), ювеліри – 4 особи (0,3%), службовці італійського консульства в Одесі – 4 особи (0,3%), бляхарі – 3 особи (0,22%), драпірувальники – 3 особи (0,22%), адвокати – 2 особи (0,15%), власники готелів – 2 особи (0,15%), судові постачальники – 2 особи (0,15%), експерти – 2 особи (0,15%), морські

маклери – 2 особи (0,15%), скульптори – 2 особи (0,15%), священники – 1 особа (0,08%), архітектори – 1 особа (0,08%), гравірувальники металу – 1 особа (0,08%), перукарі – 1 особа (0,08%) [435]. Тобто близько 35% зайнятих членів італійської громади були реалізовані в економічному секторі.

Перепис 1897 р. також дає розподіл жителів Одеси на групи за родом діяльності, проте розподіл було здійснено за мовними групами, а не за підданством. Так, серед жителів Одеси з італійською мовою спілкування усього 402 особи (287 чоловіків і 115 жінок), що складало 56% від загальної кількості, заробляли на життя самостійно.

Італійці виявилися в таких групах за родом діяльності: «адміністрація, суд, поліція» – 4 особи (1%), «суспільна і станова служба» – 1 особа (0,25%), «збройні сили» - 2 особи (0,5%), священнослужитель – 1 особа (0,25%), вчителі й вихователі – 14 осіб (3,48%), у галузі науки і мистецтва – 62 особи (15,42%), «служба на приватних осіб, обслуга, поденщики» – 40 осіб (9,95%), отримували дохід від нерухомого майна і капіталу – 55 осіб (13,68%), «на засоби від скарбниці, громадських установ і приватних осіб» – 11 осіб (2,74%), хлібороб – 1 особа (0,25%), обробка волоконних речовин – 1 особа (0,25%), обробка дерева – 26 осіб (6,47%), обробка металу – 8 осіб (1,99%), обробка мінеральних речовин – 10 осіб (2,49%), хімічна промисловість – 3 особи (0,75%), «інші напої і бродильні речовини» – 1 особа (0,25%), переробка сільськогосподарської продукції – 6 осіб (1,49%), поліграфічне виробництво – 2 особи (0,5%), виготовлення «інструментів, фізичних, оптичних, хірургічних, годинників, ляльок» – 1 особа (0,25%), виготовлення ювелірних виробів – 3 особи (0,75%), виготовлення одягу – 18 осіб (4,48%), «ремонт, будівельні роботи» – 11 осіб (2,74%), «виготовлення екіпажів і дерев'яних суден» – 1 особа (0,25%), «особи, що не увійшли до попередніх груп» – 7 осіб (1,74%), «водне сполучення» - 13 осіб (3,23%), візницький промисел – 1 особа (0,25%), «інше сухопутне сполучення і засоби пересування» – 3 особи (0,75%), «кредитні й громадські комерційні установи» – 3 особи (0,75%), торгове посередництво – 10 осіб (2,87%),

«торгівля взагалі, без точного визначення» – 17 осіб (4,23%), торгівля зерновими продуктами – 4 особи (1%), торгівля рештою сільськогосподарської продукції – 12 осіб (2,99%), торгівля будівельними матеріалами – 2 особи (0,5%), торгівля товарами домашнього вжитку – 3 особи (0,75%), торгівля «металевими товарами, машинами, зброєю» – 2 особи (0,5%), торгівля тканинами і предметами одягу – 4 особи (1%), «торгівля предметами розкоші, науки, мистецтва, культу та ін.» – 17 осіб (4,23%), «торгівля розносна і розвізна» – 3 особи (0,75%), «корчми, готелі, мебльовані кімнати, клуби» – 34 особи (8,46%), «торгівля питна» – 2 особи (0,5%), «чистота й гігієна тіла» – 1 особа (0,25%), особи, що не вказали рід діяльності – 1 особа (0,25%) [386, с. 137]. Отже, понад 60% італійців, що самостійно заробляли на життя належали до купців, промисловців, ремісників, прикажчиків, дрібних торговців, домовласників, тобто реалізувалися в економічному секторі.

Перепис виокремлює осіб, що під час його здійснення перебували в одеському порту на іноземних суднах. Кількість таких італійців складала 51 особу. Вони за родом діяльності розподілялися наступним чином: шкіпер – 1 особа, помічники – 4 особи, боцмани – 2 особи, юнги та матроси – 14 осіб, механіки – 3 особи, машиністи – 3 особи, кочегари – 8 осіб, вуглярі – 4 особи, тесляр – 1 особа, обслуга – 12 осіб [523, с.234].

Дані цих джерел демонструють, що торгівля була однією з головних галузей, до якої було залучено італійських іммігрантів. Відкриття порту в Одесі, указ Катерини II «Про вільний вхід у Хаджибейську гавань купецьких суден» 1794 р. [327], відкриття порто-франко [325] та інші заходи російського уряду [323], спрямовані на перетворення міста на міжнародний порт, потребували формування прошарку населення, залученого до торгівлі: купців, моряків, шкіперів, маклерів тощо. Недосвідченість та недостатня кількість російських купців та моряків призвели до панування в цих сферах іноземців, зокрема й італійців, адже торгівля була одним з їхніх традиційних занять.

Протягом XIX ст. в Одесі існували торгові фірми купців 1-ої гільдії П'єтро Сарторіо, Онорето Сарато, Джузеппе Верані, Бартоломео Понсіо, Карла де Азарті, Джакома Порро, Франческа Лаура, Каміло Вівіані, Карла і Джованні Рокка, Матео далль Орсо, брати де Джованні, Густаво Джерболіні, Вінченцо Россі, Луїджі Россі, Доменіко Тубіно, Франческо К'ярелло, братів Анатри, Джероламо Ассарето, що здійснювали міжнародну хлібну торгівлю між Одеським портом та італійськими портами. У першій половині XIX ст. італійські компанії були численнішими і заможнішими за французькі, англійські, австрійські, проте поступалися грекам. Торгові дома останніх, зокрема К. Папудова, Ф. Родоканакі, родини Раллі та ін., були найбагатшими в місті.

У другій половині XIX ст. також діяли менш потужні торгові експортні компанії Йосифа Маріно і Луїджі Соларі [435; 107]. Імпортними комісійними конторами володіли родини Кортонео і Тоскано. Італійці реалізувалися у вантажоперезеннях. Родина Анатра перевозили зерно з портів Бесарабії, Криму і Дніпра до Одеси [435]. О. Трапані володів власною пароплавною конторою, що мала пряме пароплавне сполучення завдяки чорноморським і балтійським портам, між Одесою, Петербургом і портами Далекого Сходу. Контора продавала, купувала товари на замовлення і відправляла в усі частини світу [488, с. 6]. В інших пароплавних конторах служили А. і Є. Віталє, Ц. Стампа, Е. Іорінні, А. Кальчінеллі [див. додаток А].

Італійці були пов'язанні з внутрішньою торгівлею в Одесі. Торговці мармуром (Паскуале Еспозіто, Пєтро Вінценцо, Роберт і Карл Рапалло) [див. додаток А], коралами (Антон і Гаєтано Мурало, Савелій Гарцій) [див. додаток А], винами (Джузеппе Вентурі) [568, с. 127], крамницями в Палє-Роялі володіли сардинські піддані Матео Кавасса, Жан-Батіста Карута, Сантамарія [150, арк. 14, 34, 43]. На початку XX ст. Луїджі Петрілло торгував під фірмою «Італійське Генеральне Агентство автомобільної й механічної промисловості» на вул. Канатній в будинку Вассала» [112, арк.1].

Серед підприємців передусім слід виокремити виробників макаронів (родини Сонданс, Кавасса, Поццо, Коста), власників мармурових майстерень (А. Дженарі, Л. Монтебрно, М. Боканегро, родини Вернетта, Тузіні, Менціоне) та власників ресторацій (О. Пічнеллі, І. Бьянкі). Завдяки прибутку від капіталу і нерухомого майна жили Ф. Айраді, Ж. Рапалло, Л. Маркаріоні, М. Гаджіотті, К. Мантеллі, П. Мокко, Ф. де Рокко, Ф. Сільвестрі, К. Тіроні, М. Сонданс, О. Чівран, К. Вернетта [див. додаток А.].

Італійці виявили себе і на держслужбі в різних освітніх і медичних закладах освіти, судової і місцевої влади. У канцелярії новоросійського і бессарабського генерал-губернатора працював виходець з м. Флоренції Луїджі Серрісторі (1783-1857). Л. Серрісторі прибув до Російської імперії в 1819 р. і розпочав свою кар'єру інженера в столиці. У 1822 р. займався інженерними роботами на Кавказі, а у 1824 р. прибув до Одеси [460, с. 175]. В Одесі Л. Серрісторі займався облаштуванням Карантинної гавані. У 1830-х рр. у канцелярії новоросійського та бесарабського генерал-губернатора також служив Георгій Спиридонович Карузо [124, арк. 95].

Значна кількість італійців зробила кар'єру в одеському Комерційному суді. У 1830-1840-х рр. публічним нотаріусом, присяжним повіреним, присяжним попечителем служив Степан Гульєльмуччі [366, с. 153]. У 1850-х рр. свою кар'єру розпочав Карл де-Антоні на посаді присяжного повіреного [367, с. 240], а на початку ХХ ст. працював його син С. К. де Антоні [336, с. 14]. Представниками від купецтва, які в різні роки брали участь у засіданнях Комерційного суду, були італійські негоціанти Карл де Азарта, Густаво Джерболіні, Костянтин де Азарта, Анжело Анатра [369, с. 7; 371, с. 5]. У 1853 р. головою Комерційного Суду був Іван Спиридонович Карузо [367, с. 240]. У 1840-1850 рр. перекладачем у цій установі служив Олександр Антонович Піллер [367, с. 240; 50, с. 264].

Перекладачем на Головній складській митниці у другій половині ХІХ ст. працював син тосканського віце-консула в Одесі Леопольд Карлович Ноццоліні, де дослужився до чину надвірного радника, а з 1899 р. був

зарахований до потомствених громадян [212, арк. 3]. Його син Михайло Леопольдович Ноццоліні служив молодшим бухгалтером експедиції особливого призначення свити контр-адмірала М. М. Веселкіна [212, арк. 12].

Дехто з італійців служив маклером. Біржовими маклерами служили з 1830-х рр. Мар'яно Паста та Йосиф Тотті [445, с. 97], з 1850 р. після банкрутства свого торгового дому – Каміло Вівіані [367, с. 240; 49, с. 264]. Гоф-маклером більше 20 років працював Петро Лоде, а корабельним маклером служив Людовік Леммі, у 1860-1870-х рр. – Йосиф Павані [369, с. 6]. У 1910-х рр. гоф-маклером служив вже його син, купець 2-ої гільдії Йосиф Йосифович Павані [340, с. 28].

На морській митниці канцеляристом служив Костянтин Іванович Дедомінік [367, с. 237]. У 1840-1850-х рр. експертом з огляду фарб і аптекарських матеріалів служив Петро Миколайович Дураццо [367, с. 237; 49, с. 372]. У 1897 р. експедитором на митниці служив Е. Тезі [див. додаток А.].

Італійці Одеси брали активну участь у діяльності медичної служби міста, яка була у відомстві муніципалітету. Лікар Франческо Сарті з 1798 р. служив помічником, а потім штаб-лікарем портового карантину [500, с. 67, 74]. Свою практику в місті на початку XIX ст. мав його колега Джованні Франческо Капелло, що прибув до Одеси на запрошення герцога Е. Рішельє, який у 1812 р. загинув від чуми [568, с. 110] під час боротьби з її епідемією. Лікарем у 2-й частині міста у 1830 р. працював італієць Плачі [425].

Лікарем при Рішельєвському ліцеї працював Спиридон Карузо. Він походив з венеціанських дворян [123, арк. 46 зв.], де отримав медичну освіту в університеті. На запрошення адмірала Ушакова у 1801 р. вступив на російську службу і працював військовим лікарем у шпиталі на о. Корфу. У 1810 р. прибув до Миколаєва, спочатку був направлений до севастопольського морського шпиталю, а потім до тифліського шпиталю головним лікарем. У 1813 р. через стан здоров'я його було звільнено і направлено до Одеси лікарем «шляхетних навчальних закладів», а з 1818 р.

Рішельєвського ліцею [124, арк. 47 зв.]. У 1828-1829 рр. виявив себе у боротьбі з чумою і холерою, наданні допомоги пораненим військовим під час російсько-турецької війни. За службу у 1830 р. отримав від імператора перстень з діамантом вартістю 1500 крб. У 1825 р. за службу отримав у вічне і спадкове користування 1000 дес. землі. Мав кам'яний будинок в 1-ій частині міста [124, арк. 97 зв.]. У 1835 р. йому було вручено орден св. Анни 2-го ступеня, а в 1838 р. орден св. Володимира [124, арк. 95].

У 1842 р. аптеками в місті володіли родини Вінценті на пл. Соборній в б. Трібальському і Дураццо на вул. Катерининській в будинку Прокопеуса [366, с.271].

Італійські піддані завжди виявляли себе у галузі виховання й освіти. Йдеться про викладачів італійської мови, музики, танців, фехтувальників тощо. У цій галузі поступалися іншим іноземцям, зокрема французьким підданим, адже французька мова була в цей час поширена в суспільстві й була одним з обов'язкових предметів у домашній освіті та гімназіях. Для порівняння лише 14 італійськомовних осіб за переписом 1897 р. належали до галузі виховання й освіти, тоді як французько- і німецькомовних нараховувалося 242 і 214 осіб відповідно [386, с. 135].

Важливе значення для викладання та розповсюдження італійської та збереження рідної мови серед італійських підданих мала діяльність викладачів, що прибували з Італії: Антоніо Піллера, Фабіо дель Бубби [125], Доменіко де Віво та Джованні Сперандео.

А. Піллер народився в 1776 р. в Палермо у родині адвоката [121, с. 9]. У 1811 р. переїхав до Москви, де викладав італійську мову в Інституті шляхетних дівчат при Московському університеті. Тут він видав два підручники: «Итальянская грамматика для употребления в учебных заведениях» (1813 р.) і «Итальянская хрестоматия в прозе и стихах» (1817 р.). Через стан здоров'я він був змушений переїхати до Одеси.

Антоніо Андрійович Піллер у 1814 р. написав граматiku італійської мови для використання її в навчальних закладах, яку було доповнено у

1826 р. [124, акр. 30 зв]. У 1817 р. уклав хрестоматію італійської прози та віршів для учнів. У 1817р., а саме 24 грудня, його було затверджено на посаді професора італійської мови і словесності в Рішельєвському ліцеї.[124, арк. 31зв.] Також його було нагороджено орденом св. Анни 3-го ступеня [124, арк. 30].

У середині XIX ст. в Одесі італійську мову викладав Амброзіо Даніні з Ломбардії. Він був автором граматики для вивчення італійської мови. У 1858 р. через сардинського консула надіслав три екземпляри своєї роботи до Турина для Міністерства, бажаючи, аби його підручник стали використовувати в школах П'ємонту [315].

У 1884-1896 рр. викладачем новоросійського університету був Доменіко Севастьянович Де-Віво (1839, 11 червня – 1896, 28 грудня). Доменіко де Віво походив з м. Джермано провінції Терра-ді-Лаворо Королівства Обох Сицилій. У 1857 р. закінчив історико-філологічний факультет Королівського університету в Неаполі, здобувши кваліфікацію викладача італійської мови [135, арк. 315]. У 1879 р. обіймав посаду лектора Дерптського університету, а у 1884 р. його було переведено до Новоросійського університету. У 1890 р. він став колезьким асесором, у 1891 р. – надвірним радником, а в 1892 р. колезьким радником. За службу його було нагороджено орденом Станіслава 3-го ступеня і срібною медаллю на стрічці ордену Олександра Невського [135, арк. 289].

Наступним викладачем італійської мови в Новоросійському університеті став Іван (Джованні) Фрідріхович Сперандео. Він народився 26 листопада 1872 р. у м. Терциньо. Освіту Дж. Сперандео здобув у Королівському ліцеї Гумберта I у Неаполі, де прослухав повних курс італійської та французької мов, історії географії [126, арк. 1]. Після закінчення цього навчального закладу мав право викладати у вищих навчальних закладах.

У вересні 1897 р. став викладачем італійської мови Новоросійського університету [126, арк. 36]. У 1905 р. йому було дозволено викладати французьку мову в Одеській гімназії А. П. Ровнякова [126, арк. 31].

Джованні Сперандео брав активну участь у житті італійської громади Одеси: був постійним членом Італійського благодійного товариства, а в 1901 р. виступив з ідеєю відкриття в Одесі комітету Італійського Національного товариства імені Данте Аліг'єрі. Статут Товариства було затверджено в 1905 р. [16, арк.1,2]. Одеський гурток шанувальників італійської мови та культури «Італійське Національне товариство імені Данте Аліг'єрі» було створено у 1889 р. в Римі з метою поширення італійської мови і культури в світі, а також підтримання живих зв'язків італійців-емігрантів зі своєю історичною батьківщиною. Одеський комітет став першим відділом цього товариства за кордоном.

І. Ф. Сперандео 25 листопада 1914 р. отримав дозвіл від Міністерства народної освіти на місячну відпустку в Італії, та назад до Одеси він більше не повертався. У телеграмах основною причиною свого перебування в Італії називав початок Першої світової війни [126, арк. 23].

Як вже було зазначено вище, італійці складали значну частину католиків в місті й впливали на розвиток католицької церкви в Одесі. Тому наявність католицького священика-італійця у місті була необхідною, а знання італійської мови було важливим чинником у виборі кандидата. Так, у 1829 р. під час затвердження прелата Іоанна Щитта на посаду настоятеля одеської католицької церкви зауважували, що він «був довгий час в чужих краях, особливо в Римі, і знає італійську і французькі мови, такі необхідні у цій місцевості» [524, с.34].

Духівником католицької церкви на початку XIX ст. був італієць Андреа Арціолі [500, с. 84]. Після будівництва в 1804 р. в Одесі католицького собору Успіння Богородиці його настоятелем став італійський священик Агостіно Дженарі [515, с. 155].

Шанованим серед одеситів за свою віротерпимість та благодійну діяльність був священик Ансельмо Бернуцці, який жив у місті з вересня 1825 р. і належав до ордену капуцинів [6, арк. 23]. Духовну службу він суміщав з учителюванням на посаді католицького законовчителя в Рішельєвському ліцеї [533, с. 2]. З 1824 р. в Одесі також жив ще один священик капуцинського ордену Вікентій д'Урбаній. У 1826 р. голова Одеської церкви Р. Сельвана, що належав до конкуруючого домініканського ордену, рекомендував графу Ф. Палену відправити Вікентія до Грузії, адже у місті вже є священик капуцинського ордену – Ансельм [6, арк.23]. Одеська римо-католицька громада також звернулося до графа Ф. Палена проханням залишити В. д'Убранія, оскільки і він, і Ансельм «потрібні церкві та більшості одеських католиків, які майже всі іноземці»[6, арк.36]. У 1828 р. Вікентія було затверджено на посаді вікарія італійської нації, а Ансельма синдики запропонували призначити священиком для французькомовних парафій, адже французькомовний священик давно був відсутній, а Ансельм добре володів цією мовою. Також синдики вказували на те, що ці два священики капуцинського ордену є поважнішими серед одеських парафіян, ніж домініканці [6, арк.42].

У другій половині XIX ст. парафіяльним священиком Одеського римо-католицького костелу став італійській підданий Енріко (Генріх в російськомовних джерелах) Россі. Е. Россі народився в П'яченці у 1834 р., закінчив Болонський університет [60, арк.17-18]. Будучи куратором італійської нації в Одеському костелі та постійним членом Італійського благодійного товариства, Генріх Россі опікувався членами італійської громади.

Значна частина італійської громади виявила себе в галузі мистецтва, що, перш за все, пов'язано з відкриттям у 1809 р. в Одесі Міського театру. Підтримка постійних контактів з європейськими державами, наявність потужних європейських громад, дії місцевої влади й антрепренерів-купців

зумовили утвердження і домінацію на одеській сцені італійської опери і трупи.

Антрепренерами театру були представники заможного одеського купецтва, які, за ствердженням К. Ю. Бацака, отримані кошти від місцевої спочатку вкладали у власний бізнес. Особливо бажаним місце антрепренера Міського театру стало після 1831 р., коли до його обов'язків увійшло монопольне право на здійснення маркітантства в портовому карантині [448].

Джованні Мантовані, Онорето Сарато, Луїджі Боановолья – італійські антрепренери, що у першій половині XIX ст. опікувалися формуванням італійської трупи, організовували переїзд артистів, забезпечували театр необхідним обладнанням, здійснювали ремонт театру. Для відбору артистів антрепренери контактували з італійським театральним агенціями. Контракт з артистами і музикантами укладався на рік, а тому трупа частково або повністю змінювалася щороку. Таким чином, сцена одеського Міського театру протягом XIX ст. стала місцем роботи для сотень італійців: оперних співаків, диригентів, хористів, музикантів [448, с.14].

Оперні артисти й музиканти одеської італійської трупи походили з різни частин Апеннінського півострова, найчастіше були вихованцями Римської та Міланської консерваторії. До Одеси артисти переїздили разом з родиною, винаймали квартири на Театральній площі і прилеглих вулицях.

Не завжди склад трупи повністю задовольняв смаки одеської публіки й театральних критиків. Ще однією проблемою було фінансове утримання театру. Адже італійська опера іноді була на межі банкрутства, як, наприклад, за антрепризи Дж. Мантовані й Д. Цамбоні, О. Сарато й Д. Марінковича [447]. Проте місцева влада завжди знаходила додаткові кошти на підтримку італійської трупи, що свідчить про панівне становище італійської опери в Одесі.

Окрім артистів, музикантів і диригентів, у Міському театрі знайшли місце роботи й інші італійці. Зокрема, значна їх частина працювала декораторами (Луїджі Гауді, Францеско Моранді, Баццані), костюмерами

(Доменіко Тренті, Франческо Антеноро, Марія Сарто та ін.), суфлерами, білетерами, сторожами тощо [448, с.10].

Італійські купці нерідко допомагали в забезпеченні театру необхідним обладнанням і реквізитом. У 1830 р. на суднах Б. Понсіо доправляли нотний папір, партитури, тканини для театральних костюмів та оформлення сцени [448, с.11].

Згідно з переписом значна частина італійців заробляла на життя в галузі науки і мистецтва. Зважаючи на те, що всього в цій сфері було задіяно 874 особи, то частка італійців складала 7,01%, більшу частину складали лише росіяни й українці [386]. Записи Перепису свідчать, що йдеться передусім про оперних виконавців (Д. Ментіоні, А. Кантоніо, В. Гальярдіні, Е. Бьянкі, А. Фронке, Л. Бело-Гамба, Д. Цуккі та ін.), танцівниць (К. Круньола, Дж. Чинквиграні), хористів (Л. Больсано,), диригентів (А. Джаноллі) [див. додаток А].

Серед інших міст Наддніпрянської України італійська опера існувала в театральному житті Києва. У першій половині XIX ст. на театральних сценах цього міста нерідко виступали італійські оперні виконавці, що приїзди на гастролі з Одеси, зокрема Аделіна Каталані у 1823 р., Джачінто Марасса і Вінченцо Граціані у 1843 р. та ін., а твори італійських композиторів були наявні в репертуарах польських і польсько-українських оперно-драматичних труп [354, с. 45-47]. Після польського повстання 1863-1864 рр. і відмови від польського репертуару в Києві було створено умови для утвердження італійської опери.

Започаткував італійську оперу в Києві австрієць Фердинанд Бергер, колишній бас-буфф одеської опери у 1863 р. [446, с.60] Діяла італійська опера недовго – до 1866 р., що, на думку К. Бацака, було спричинено протекціоністською місцевою імперською владою щодо російського драматичного театру і російської опери [446, с.72]. Хоча в наступні роки італійські виконавці й музиканти давали концерти на київській сцені, постійної італійської оперної трупи в місті не існувало.

Італійці разом із швейцарцями з італійською мовою спілкування домінували серед архітекторів Будівельного комітету. Розбудова Одеси й інших південноукраїнських міст як міжнародних портів вимагала присутності досвідчених майстрів, яких в Російській імперії бракувало. Серед одеських архітекторів першої половини XIX ст. найдосвідченішими можна вважати Олександра Дігбі, Луїджі Камбіаджо і Джованні Скудієрі. Син О. Дігбі, Олександр Олександрович Дігбі був помічником міського архітектора, який незабаром зробив власну кар'єру в Керчі.

Ціла епоха в історії архітектури Одеси пов'язана з ім'ям Франца Йосиповича Моранді. Він народився у 1811 р. у місті Кремона, у Ломбардії на півночі Італії. Тут пройшло його дитинство, в 15 років він закінчив місцеву гімназію. Вже тоді виявилися його здібності до малювання та живопису. Свою професійну освіту він здобув у Мілані. Першим його вчителем у стінах імператорського ліцею Св. Олександра був відомий зодчий Леопольд Левеллі. Вони разом виконали декілька робіт у Кремоні, а також оздоблення ратуші в Мілані, де відбулася коронація імператора Фердинанда I [100, арк.2].

У 1837 р. Ф. Моранді закінчив архітектурний факультет ліцею. Він отримав ґрунтовні знання, тому міг працювати як архітектором, так і художником. Наступні два роки він працював викладачем у міланській Академії мистецтв Брера. Ця робота давала надії йому велике майбутнє, але сталися трагічні події – від епідемії холери померли його батьки. Крім того, прогресивні патріотичні погляди давно привели молодого зодчого до конфлікту з австрійською владою. Тому він змушений був поїхати з Італії [580].

У 1839 р. Ф. Моранді на деякий час прибуває до Одеси, потім – їде до Санкт-Петербургу, де деякий час працював у майстернях архітекторів Є. Фонтана і О. Монферрана [580]. Але вже у середині 1841 р. він повертається до Одеси і виконує проект перепланування Міського театру. Саме цей проект, а також проект будівлі синагоги, веж та стін у карантині

було надіслано до Петербурга. Розглянувши ці проекти, Академія Мистецтв визнала Ф. Моранді «некласним художником архітектури», що було першим кроком на шляху до звання академіка [100, арк.3].

Переворот у його кар'єрі стався у 1846 р. Спочатку його призначили міським архітектором 4-ї частини, а вже наприкінці того ж року доручили опікуватися 2-ю частиною міста (південна частина теперішнього Приморського району). У 1850 р. Ф. Моранді взяв російське підданство, а у 1857 р. став почесним членом Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі [100, арк.7]. Будучи членом Товариства сільського господарства півдня Росії, Франц Осипович склав карту ґрунтів Херсонської губернії (1854).

У 1870 р. Ф. Моранді був призначений головним архітектором міста. Йому було доручено головні роботи. Так, у 1871 р. він виконує перебудову приміщення старої купецької біржі на Думській площі, 1 [466, С. 78].

Останні місяці життя Ф. Моранді провів в Італії в римському передмісті Фіуме, де і помер 23 жовтня 1894 р. За наполяганням громадськості міста та рідних архітектора похований він був в Одесі.

До глибокої старості Ф. Моранді керував діяльністю створеного за його ініціативою Одеського Товариства Витончених мистецтв, при якому було відкрито школу малювання, яка перетворилася на художнє училище. Йому вдалося запросити декількох студентів із Флоренції, Болоньї та Турина на навчання до Одеси.

Розбудова міста вимагала не лише діяльності архітекторів, а й наявності скульпторів, що займалась оздобленням екстер'єрів та інтер'єрів будівель, створенням пам'ятників та скульптур. Найвідомішим скульптором Одеси був Луїджі Іоріні.

Луїджі Іоріні народився у 1817 р. в Італії, навчався в міланській Академії мистецтв в А. Бартоліні. У 1867 р. прибув до Одеси на запрошення Ф. Моранді. Викладав скульптуру і в Одеській художній школі. Його учнями були Борис Едуардс, художники Ісаак Бродський, Степан Колесніков і

Камілло Боссаліні та ін. [365, с.13]. Помер у 1911 р. і був похований в Одесі. Брав активну участь у діяльності Італійського благодійного товариства.

Окрім Ф. Моранді та Л. Іоріні, до Одеської художньої школи були причетні й інші італійці. У школі основи живопису викладали вихованці Міланської академії мистецтв П'єтро і Цезар Боні, а також Епаміонд Конідарі, який викладав каліграфічний малюнок [443, с. 131, 137].

Італійці художник К. Боссаліні і скульптор Й. Мормоне були випускниками цієї школи. Камілло Боссаліні (1854-1939) під час навчання було запрошено до Флоренції. Після повернення до Одеси давав приватні уроки у своїй студії на Соборній площі. К. Боссаліні брав участь у художніх виставках [365, с. 16]. У 1901 р. став почесним членом Флорентійської академії мистецтв. Й. Мормоне народився у 1875 р. в Неаполі. У 1891-1896 рр. навчався в Одеській малювальній школі, у 1899-1901 рр. в Імператорській Академії мистецтв. З 1902 р. викладач 6-класного училища в Одесі, постійний учасник виставок Товариства південноросійських художників [365, с. 182].

Отже, члени італійської громади у професійному спрямуванні здебільшого були купцями, дрібними торговцями, прикажчиками торгових домів і крамниць, біржовими і корабельними маклерами, підрядчиками, промисловцями і ремісниками, а тому впливали на соціально-економічний розвиток Одеси з кінця XVIII до початку XX ст.

2.3. Діяльність Італійського благодійного товариства.

Італійська громада Одеси в перші півстоліття свого існування не мала власних товариств і організацій, незважаючи на свою чисельність (декілька тисяч) і потужність в економічному та культурному плані. Середина XIX ст., коли на Апеннінському півострові відбувався процес об'єднання земель у єдину державу під егідою Сардинського королівства, в усіх містах світу, де існували італійські громади і функціонували італійські консульства, почали створюватися Італійські благодійні товариства. На 1874 р. у світі існувало 38

італійських благодійних об'єднань, з яких два в Російській імперії: в Одесі та Петербурзі [398, р. 199].

Як зазначає Я. Бойчук, у 1840-х рр. на території Наддніпрянської України починає розповсюджуватися форма благодійних національних об'єднань як товариств взаємодопомоги, які найчастіше очолювали консули. В Одесі існували Англійське, Французьке, Швейцарське, Італійське благодійні товариства [569, с.10].

В Одесі вперше питання про створення Італійського благодійного товариства постало в 1858 р. Тоді Сардинський генеральний консул Г. Галатері доповідав Першому міністру королівства, графу Кавуру, що така організація зможе допомагати фінансово нужденним італійцям, що не можуть знайти заняття, число яких зросло після закриття в Одесі Карантину. Однак зазначав, останні роки були не найкращими в економічному плані, а тому слід почекати більш сприятливих умов для того, щоб італійці могли робити щорічні внески [311].

Офіційно Італійське благодійне товариство почало діяти лише в жовтні 1863 р. під керівництвом вже генерального консула Італійського Королівства Джузеппе Мартене. Його засновниками були Антоніо Сімоні, Карло Рокка, Луїджі Галлеано, Карло Чіпріані і Жан-Батісто Боссаліні. Тоді ж було затверджено статут організації [390-397; 401-408].

Метою Італійського благодійного товариства була підтримка постійних жителів Одеси та цього консульського округу – італійських підданих, які через вік або нещасний випадок потребували допомоги, після підтвердження тяжких умов і відсутності коштів на життя. У той час під юрисдикцією генерального консульства Італії була вся Наддніпрянська Україна, а тому отримати допомогу від цієї установи могли всі італійські піддані, що проживали в Наддніпрянській Україні. Вдови-іноземки італійських підданих та їхні молодші діти та вдови-італійки іноземних підданих без дітей, що знову взяли італійське підданство, після підтвердження потреби у субсидії від Товариства також мали право на неї.

Президентом Товариства був італійський генеральний консул в Одесі після його визнання місцевою владою. Головним органом товариства була Генеральна Асамблея, на якій збиралися усі члени цієї організації. Збори Асамблеї проходили в домі консула, офісі консульства або місці, обраному консулом, найчастіше в приміщенні католицької школи. У період відсутності консула в Одесі або його хвороби, зібрання асамблеї проводив віце-консул. У період, коли консула ще не було призначено, функції президента Товариства здійснював виконувач обов'язків консула.

На Генеральній Асамблеї члени товариства підбили підсумки минулого року, подали фінансовий звіт, обговорили пропозиції щодо покращення роботи й організації благодійних заходів, обрали членів правління тощо.

Управління Товариством покладалося на Раду Правління, що складалася з восьми осіб, які вибиралася щороку голосуванням Генеральної Асамблеї. Члени правління вибирали зі свого складу віце-президента, секретаря та скарбника. Членами Ради могли бути вибрані лише італійські піддані, що постійно жили в Одесі. Членами Ради Правління найчастіше вибиралися поважні й заможні члени італійської громади, які не отримували платні за здійснення своїх функцій. У різні роки членами правлінням обиралися Луїджі Галеано, Жан-Батісто далль Орсо, Анжело Анатра, Септімо Вернетта, Деменіко де Віво, Гульєльмо Наталі, Е. Порро, Натале Маріно, Луїджі Іоріні, Гаetano Тоскано, Чезаре Стампа, Джованні Котронео, Гульєв'їо Натале, Марк Молінарі, Леопольд Менціоне, Мікеланджело Петтінатто, Стеларо Тоскано та ін. [390-397; 401-408]

На чолі Ради Правління стояв віце-президент, в руках якого, по суті, і була фактична влада в Товаристві. В історії установи віце-президентами обиралися Антоніо Сімоні, Жан-Батісто далль Орсо, Анжело Анатра, Луїджі Іоріні.

Капітал Товариства зберігався в Імперському Банку та інших фінансових установах півдня України, вкладався у цінні папери і частково зберігався у готівці, яку мали зберігати у спеціальному сейфі в офісі

Італійського генерального консульства. Ключі від сейфу зберігалися у скарбника [17, арк.5-5зв.]. Скарбник завідував фінансами, виділяв кошти на витрати Товариства, складав фінансові звіти. У різні роки функції скарбника виконували Карло Рокка, Жан-Батісто Боссаліні, Гаetano Тоскано й Гульєльмо Наталі [390-397; 401-408].

Функції секретаря, посаду якого обіймали Енріко Чіпріані, Луїджі Галлеано, Жан-Батісто далль Орсо, Етторе Іоріні, професори Доменіко де Віво і Джованні Сперандео, полягали у складанні протоколів засідання Генеральної Асамблеї і Ради Правління і підготовці публікації звітів Ради Правління [390-397; 401-408].

Як і для будь-якого благодійної організації, збирання коштів і пошук нових джерел їх надходження було одним з провідних напрямів діяльності Товариства. На першому засіданні засновники Товариства приписали італійським торговим домам цього ринку сплачувати в касу товариства півкопійки з кожної чверті зерна, експортованої за кордон. Однак, цю вимогу в наступні роки виконували не всі, тому її було повністю ліквідовано в 1865 р. у зв'язку із закриттям багатьох італійських домів Одеси і бажанням інших купців здійснювати фіксований внесок раз на рік. У зв'язку з цим Товариство вирішило поповнювати касу від проведення лотерей, але від цього теж швидко відмовилися через те, що «значна кількість гравців, яким не пощастило, розповсюджували наклепи», які дискредитували це товариство. Російській уряд вдався до заходів, що забороняли діяти благодійним установам без спеціального дозволу влади [437].

На асамблеї Товариства 1869 р. консул запропонував провести радикальну реформу з метою позбавити статут будь-яких неточностей і всього, що перешкоджає легалізації цього об'єднання російською владою, і запропонував нові джерела для поповнення каси. Відтепер надходження могли бути: 1) від італійських капітанів в середньому 2 крб. сріблом за кожну подорож; 2) від театральних вистав на користь Італійського благодійного товариства в Міському театрі; 3) від торгового дому «Брати Анатра» на честь

свята Мадонни дель Капо Фонтана отримати один з пароплавів для нетривалого рейсу, дохід від якого надійде в касу; 4) пожертвування від італійців, що мають можливість брати в цьому участь, а також іноземців, що проживають в Одесі [437].

Ці нові джерела повинні доповнити існуючі, що вже поповнюють касу Товариства: 1) субсидія від італійського уряду в сумі близько 400 крб. сріблом, які виділяються за умови, що ці кошти Товариство направить на репатріацію, медичну допомогу і поховання італійців у цьому консульському окрузі; 2) скриня, яка зберігається в канцелярії консульства, до якої додають карбованець за кожне звернення з приводу надання документів на судно, що прибуває до Одеського порту; 3) кошти, що надходять від зборів віце-консульств і консульських агентів; 4) відсотки від капіталу, що зберігається в Комерційному банку Одеси в цінних паперах та акціях [437].

Збори пожертв віце-консулів та консульських агентів здійснювалися в Бердянську, Херсоні, Миколаєві, Таганрозі і складали в різні роки від 70 до 100 крб. Найбільше надходило коштів від обов'язкових зборів з капітанів італійських суден. Суми за цією статтею сягали 900-1000 крб. [391, р.8; 394, р. 9; 403 р. 5].

У наступні роки існування Італійського благодійного товариства було засновано фонди заможних представників італійської громади: фонд удови Марії Анатри на честь її чоловіка Антона Анатри з капіталом 6 000 крб., вдови Кармели Чердакович (сестри Антона Анатри) – 2 000 крб., вдови Емілії Галлеано – 4 800 крб., Анжела Анатри на честь померлої дочки Терези – 2 000 крб., Бартоломео Анатри – 2 000 крб. та Софії Гумель (дочки Анатри) з капіталом 1 000 крб. Капітал цих фондів зберігався в різних банківських установах країни, а відсотки від них надходили в касу Товариства [406, р. 5].

З усього вищезазначеного зрозуміло, що італійки брали активну участь у благодійній діяльності. І це стосується не лише представниць родини Анатра. У звітах Товариства наявні постійні позначення про значні внески Вівіани Піттс і Марії далль Орсо.

Індивідуальні пожертви до каси Товариства надходили від заможних італійців Одеси, найбільші з них здійснювалися родиною Анатра, передусім братами Анжело та Бартоломео. В середньому пожертва від Анатрів складала 300-400 крб. на рік [405, р. 6].

Як вже було зазначено раніше, діяльність Італійського благодійного товариства розповсюджувалася на всю Наддніпрянську Україну. Те саме у своєму дослідженні підтверджує М. Клементі [573, с.156]. Тому і пожертви находили з різних куточків України. Регулярний внесок у сумі 50-100 крб. робила родина Чіпріані, що проживала в Києві, родина Порро в Бердянську і Маріно Мадзетті в Катеринославі [392, р.8; 396, р.10; 401, р.8].

Одним із способів збирання коштів були благодійні концерти на користь нужденних італійців. Місцем цих концертів був Міський театр Одеси, де імпресаріо був найчастіше італійцем, що дозволяло з легкістю отримати дозвіл на проведення заходу. Вистави в театрі давали прибуток від 200 крб. до 500 крб. У 1866 р. і 1867 р. було проведено благодійні бали у приміщенні біржі, під час яких було зібрано 647 крб. і 809 крб. відповідно [391, р. 4, 392; р. 2]. У приміщенні нової біржі, комітет якої очолював Анжело Анатра, 26 квітня 1902 р. відбувся концерт. На цей концерт було продано 660 квитків на суму 1 443,45 крб., і зібрано пожертв на суму 405,8 крб. [408, р. 4].

Члени Товариства знаходили й інші шляхи поповнення соціальної каси. У 1881 р. Гаetano Сантамарія пожертвував 200 крб., отриманих від продажу квитків на концерт Сари Бернард в Одесі [394, р. 10]. У 1901 р. Камілло Боссаліні виставив на продаж медаль «Roma intangibile» (пам'ятна медаль на честь 25-ї річниці приєднання Рима до Італійського королівства), за яку отримав 37,42 крб. [407, р. 6].

Надходження до каси одеського товариства були значно вищими від надходжень, наприклад, петербурзького товариства, за рахунок наявності заможних осіб серед членів громади, надходжень від моряків, але враховуючи розміри італійської громади Одеси, витрати товариства теж були

значними. Витрати, здійснені в перший рік роботи Товариства склали 1 900 крб; у наступні роки витрати збільшилися до 3 500 крб. Причини зростання витрат, викликані досягненням значної кількості членів італійської громади похилого віку і неможливістю працювати [396, р. 4]. Допомога Італійського благодійного товариства нужденним італійцям складалася з регулярних місячних виплат удовам, сиротам і людям похилого віку, витрат на медичну допомогу, забезпечення хлібом та вугіллям.

Діяльності Товариства дуже допомагали лікарі Базіліо Піспас і Марконі, які надавали безкоштовну медичну допомогу членам італійської громади, і фармацевти Джованні Цорі-Гієбел разом з А. Покорним, що видавали італійцям безкоштовні ліки [391, р. 5; 403, р. 4]. За свою діяльність лікарі здобули звання кавалерів Італійського Королівства. Також здійснювалася й інша допомога медичного характеру: товариство оплачувало протези, лікування на лимані, витрати на лікування в шпиталі.

Окрім цього, Товариство допомагало матеріально тим, хто був змушений або бажав повернутися до Італії. Товариство допомагало грошима тим, хто вирішив повернутися на батьківщину: у 1864 р. допомогли 10 особам, у 1865 р. – 6 особам, у 1866 р. – 14 особам, у 1870 р. – 11 особам (103 крб. сріблом 53 коп.), у 1871 р. – 16 особам (145 крб. сріблом 37 коп.), 1872 р. – 10 особам, 1873 р. – 11 особам, 1874 р. – 18 особам, 1875 р. – 35 особам [440]. У репатріації допомагало Генеральне Товариство Італійської Навігації, яке надавало одне безкоштовне місце на кожному своєму пароплаві, що вирушав з Одеси [440].

Італійське благодійне товариство в Одесі тісно співпрацювало з місцевою католицькою церквою. Постійним членом Товариства, а потім і почесним, був священник і куратор італійської нації в католицькому храмі – Генріх Россі. Засідання Генеральної асамблеї Товариства часто проходили у стінах католицької школи. Як було зазначено в попередньому підрозділі, при цьому храмі діяло католицьке училище, що було досить популярним серед італійських підданих. Правління училища надавало можливість на

безкоштовне навчання (у 1888 р. для 18 учнів) і забезпечувало підручниками та необхідними засобами для навчання учнів з бідних італійських родин. Тому на Асамблеї 1889 р. було вирішено виділяти кошти в сумі 200 крб. на допомогу училищу [397, р. 9].

Одним із завдань, що ставило перед собою Італійське благодійне товариство, була підтримка італійської мови. Однією з ініціатив Товариства було заснування стипендії імені Джузеппе Гарібальді, що надавалася учням обох статей в результаті конкурсу [574, с.157]. Учні повинні були подати табель з оцінками за підписом директора свого навчального закладу, а рада Товариства обирала серед конкурсантів найкращих. Щороку на стипендії виділялося 100 крб., які складали відсотки з фонду стипендії імені Дж. Гарібальді (близько 1 600 крб.), та пожертв від членів товариства. Стипендію щороку отримувли щонайменше один школяр та одна школярка: по 50 крб. кожен [394, р.8]. У тому разі, якщо декілька конкурсантів мали однакові результати, то стипендія розподілялася між ними.

Протягом 1870-1880-ті рр. найчастіше було від двох до чотирьох стипендіатів (Ферруччо Натале, Джованна Константіні, Чезаре Пеступіно, Манетта, Ріаріно, Марія далль Орсо, Рафаель Анатра, Джакомо далль Орсо, Лідія Баріо, Елена Монако, Рафаель Анатра, Карло Букасассі, Софія Челлі), а у 1886 р. навіть п'ятеро: Альфредо Пеццоло, Чезаре Пеступіно, Наталі Ферруччо, Джованна Константіні й Манатта Бьянджолі [71-78, 80-87]. Кожний учень в обох випадках отримував по 25 крб. Однак, ситуація змінилася в наступному десятилітті: конкурсантів ставало все менше і оцінки в атестатах були гіршими. На Генеральній Асамблеї Товариства було вирішено надавати стипендію учням, що мають середню оцінку «4». У 1900/01 навчальному році стипендію отримали лише двоє – Олена Педіані та Ріккардо Брамбілла, а у 1901/02 – лише Ріккардо Брамбілла [407, р. 6-7]. Стипендіати отримали по 25 крб., дипломи та італійське видання про «подвиги Гарібальді» [408, р.5].

Важливими членами Італійського благодійного товариства були вже згадані вище професори Новоросійського університету – делль Бубба, Доменіко де Віво і Джованні Сперандео. Вони були поважними членами серед інших представників громади. У 1897 р. засідання Товариства розпочалося з вшанування пам'яті померлого у 1896 р. Д. де Віво. Стелларіо Тоскано запропонував долучитися до встановлення меморіальної дошки на честь померлого професора – ініціативи, започаткованої вдовою де Віво і опікуном Комерційної гімназії Одеси, де викладав Д. де Віво [403, р.3].

Окрім школи, в проєкті Італійського благодійного товариства були плани організувати притулок, оскільки «від початку своєї діяльності Товариство переконалося, що в Одесі перебуває значна кількість бідних італійців, які потребують не лише матеріальної допомоги, але через вік і злидні мають потребу в притулку» [96, арк. 3]. Члени товариства запропонували зібрати кошти на відкриття такої установи. А 12 березня 1864 р. члени Ради правління товариства звернулися з клопотанням до новоросійського і бессарабського генерал-губернатора П. Коцебу виділити їм землю під притулок, бажаючи отримати місце на Михайлівській площі. Це місце було обрано не випадково: по-перше, воно було незабудоване, а, по-друге, воно розташовувалося близько до Карантинної гавані, що дало б змогу часто відвідувати притулок членам Товариства і морякам, які прибували у місто, на «підтримку яких Товариство дуже розраховувало» [96, арк. 9 зв.]. Міський архітектор Ф. Моранді повідомив, що проєкти забудови Михайлівської площі вже подано до розгляду [96, арк. 9 зв.]. Тоді Італійське благодійне товариство запропонувало надати йому одне з трьох місць між Одеським міським кладовищем і сирітським будинком, або продати дешево, проте всі запропоновані місця вже було відведено іншим особам, тому проєкт залишився нереалізованим.

Італійське благодійне Товариство відзначало важливі державні свята і пам'ятні дати. У 1868 р. члени Товариства відзначили 600-річчя з дня народження Данте [392, с.139]. З 1890-х рр. виділялися кошти на святковий

обід з нагоди 20 вересня – дня остаточного об'єднання Італії, коли війська увійшли до Рима [402, р. 2]. Також в цей день вирішено було нагороджувати учнів премією Гарібальді.

Члени Товариства не залишалися поза важливими подіями, пов'язаними з представниками італійської королівської сім'ї. У 1902 р. від імені Товариства скарбника Гульєльмо Наталі було відправлено до Рима, де поклав вінок з бронзи на могилу Вітторіо Еммануїла II [408, р.4]. У 1903 р. на 25-ту річницю смерті цього ж короля Товариство відправило делегацію у складі Гульєльмо Наталі і професора Джованні Сперандео до Рима, аби їх представили чинному монархові у Пантеоні [408, р. 1]. У липні 1902 р. Луїджі Іоріні, Мікеланжело Петтіно, Чезаре Стампа і Евразіо Галіані вирушили до Петербурга з метою висловити пошану королю Італії Вітторіо Еммануїлу III, що прибув з офіційним візитом до Російської імперії [407, р. 4].

На жаль, відсутність звітів Італійського благодійного товариства за всі роки його існування не дає змоги встановити повною мірою його склад і напрями діяльності. Однак, наявна інформація свідчить про те, що ця організація була важливою установою в межах італійської громади, яка об'єднувала всіх поважних членів: представників купецького стану (родина Анатра, даль Орсо, Тоскано, Рокко), моряків, консулів, інтелігенції (професори дель Буба, Д. де Віво, Дж. Сперандео, Л. Іоріні, М. Молінарі) та духовенства (абат Енріко Россі). Незважаючи на те, що з 1870-х рр. громада почала зменшуватися через відтік італійців на батьківщину й асиміляцію, діяльність Товариства було спрямовано на допомогу громадянам та італійським морякам, розвиток солідарності в середині громади, збереження самосвідомості й підтримку італійської мови тощо.

За зразком Італійського благодійного товариства в Одесі, представники місцевих італійських громад разом із консулами заснували товариства в Петербурзі (1865 р.), Москві (1888 р.), Тифлісі (1894 р.) й Києві (1905 р.) [573, с.131]. Через незначну кількість членів і нечисленність самих громад, а

також відсутність надходжень від моряків, обсяги їхньої діяльності поступалися одеському товариству.

Отже, Італійське благодійне товариство Одеси стало першим національним об'єднанням у Наддніпрянській Україні, метою якого була матеріальна допомога всім італійським підданам, що проживали на її території, і морякам, що ходили на суднах у чорноморсько-азовських портах. Важливу роль у функціонуванні цієї організації відігравало генеральне консульство, купці та викладачі італійської мови.

Висновки до Розділу 2.

Внутрішньополітичні процеси на Апеннінському півострові, економічна політика російської влади, утворення і торгове призначення Одеси та інших південноукраїнських портів зумовили початок італійської еміграції в північнопричорноморський регіон.

В історії формування італійської громади Одеси можна виокремити три періоди. Перший етап розпочався з кінця XVIII ст. і тривав до першого десятиліття XIX ст. Для цього етапу було характерно поява і участь у міському будівництві італійських військових у відставці, що перебували на службі в Російській імперії, а також переселення купців, дрібних торговців, ремісників. Чисельність громади не перевищувала 1000 осіб.

З другої половини 1810-х рр. розпочинається другий період, зумовлений закінченням наполеонівських війн, відновленням Італійських держав, що встановлюють міцні економічні відносини з південноукраїнськими портами. Італійська громада почала формуватися за рахунок значної кількості представників торгових, ремісничих і морських занять. Чисельність громади збільшилася до 3000 осіб і залишалася такою до початку 1870-х рр.

Економічна криза кінця 1860-х, ліквідація більшості торгових домів, початок процесу репатріації до новоствореного Італійського королівства, масова трудова еміграція до американського континенту призвели до

зменшення чисельності італійської громади до 1000 осіб. Більшість членів на цьому етапі громади складали 2-3-тє покоління емігрантів. Релігійна політика центральної влади, змішані шлюби та відсутність школи з італійською мовою викладання призвели до русифікації громади.

Члени італійської громади Одеси були широко представлені у професійному плані. Значна кількість італійців була реалізована в економічній галузі: зовнішня і внутрішня торгівля, промисловість, домоволодіння, виконання підрядів тощо. Освіченість і потреби міста, що швидко розвивається, дозволили італійським переселенцям обіймати державні посади в органах місцевої та судової влади, навчальних закладах і лікарнях, Будівельному комітеті Одеси. Значну частину громади складали представники вільних професій: музиканти, танцівники, оперні артисти, скульптори, художники, діяльність яких сприяла перетворенню Одеси на європейське місто.

Італійське благодійне товариство, що діяло в Одесі з 1863 р. було першою італійською організацією на українських землях, яка об'єднувала усіх членів італійської громади: священиків, купців, консулів, викладачів, митців, музикантів тощо. Діяльність цієї організації була спрямована на збирання коштів для матеріальної та медичної допомоги всім італійським підданам, що проживали на території Наддніпрянської України, та для підтримки репатріантів. Одним із основних завдань товариства була підтримка італійської мови і виховання національних почуттів серед італійської молоді.

РОЗДІЛ 3.

ІТАЛІЙСЬКІ КОНСУЛИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЯ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІТАЛІЙСЬКОЇ ГРОМАДИ

3.1. Генеральні консули у сприянні функціонування італійської громади

Довге ХІХ ст., що ознаменувалося розквітом міжнародної торгівлі, становленням капіталізму і домінуванням великих європейських держав на міжнародній арені, й разом з тим розквітом інституту консульства, завданням якого був захист торгових інтересів своєї країни. З кінця ХVІІІ ст. в портових містах всього світу з'явилися численні консульські представництва (генеральні консульства, консульства, віце-консульства, консульські агенти) провідних держав світу. Одеса, як один з головних портів Чорного моря, розглядалася іноземними країнами як важливий ринок зернової торгівлі, тому майже всі країни світу мали тут свої консульські представництва, в тому числі й італійські держави.

Першими в Одесі відкривали свої представництва ті держави, що встановили дипломатичні відносини з Російською імперією та активно здійснювали торгівлю в регіоні або збиралися це зробити. Перш за все, йдеться про Англію, Францію, Австрійську імперію та дві італійські держави – Сардинське королівство та Неаполітанське королівство (з 1816 р. - Королівство Обох Сицилій).

Неаполітанське королівство і Російська імперія встановили дипломатичні відносини ще в 1777 р. за часів правління Фердинанда ІV та Катерини ІІ, коли дві держави обмінялися послами. Налагодження дипломатичних відносин було пов'язано з експансією Російської імперії у Чорному морі і потребою в союзниках. Перший неаполітанський посол в Росії, герцог Сан Нікола, обіцяв, що Неаполітанське королівство, не беручи участі в російсько-турецькому військовому протистоянні, буде захищати торгові інтереси Росії [559, р. 246]. Наступний посол Антоніо Мареска,

герцог Серра-Капріолла, підписав перший торговельний договір між державами. Цей документ захищав і розвивав торгівлю Неаполя в Леванті, що забезпечувалася зниженням мита для неаполітанських суден у Чорному морі [559, р. 248]. Розвиваючи відносини з Росією, Неаполітанське королівство при цьому намагалося зберегти дружбу з Османською імперією, отримуючи можливість безперешкодного пересування Чорним морем. Окрім того, Королівство Обох Сицилій спиралося на Росію у боротьбі за італійські території, особливо з Папською областю.

У 1783 р. було підписано перший торговельний договір між Росією та Сардинським королівством, внаслідок чого держави обмінялися послами [555, р. 11]. За правління імператорів Павла I й Олександра I встановилися дипломатичні відносини й з іншими італійськими державами.

Призначення консулів відбувалося наступним чином. Після затвердження кандидатури Міністерством закордонних справ держави, що відправляла консула, документи через посольство направлялися до Міністерства іноземних справ Російської імперії, яке розглядало документи і видавало екзекватуру (*l'exequatur*). Після надсилання екзекватури до органів місцевої влади, представників вищих кіл аристократії та купецтва Одеси, підданих цієї держави, іноземних консулів та місцевої преси консула офіційно було визнано [314].

З кінця XVIII ст. – до 1840-х рр. в Одесі було встановлено консульства усіх італійських держав.

Неаполітанське консульство було відкрито в Херсоні у 1787 р. на чолі з Віченцом Музенгою [167]. У 1797 р. консульство переїхало до Одеси [568, с. 164]. У 1799 р., повідомляючи про свій від'їзд за кордон в Одеський магістрат для іноземців, Віченцо Музенга просив визнати тодішнього секретаря консульства Гаетано Гульєльмуччі на посаді віце-консула [101, арк. 9]. Те, що Вінченцо Музенгу відкликали з Одеси ймовірно пов'язано з політичними та військовими подіями, які вирували тоді в Європі: Неаполітанське королівство опинилося під загрозою французької окупації.

Гаetano Гульєльмуччі працював секретарем вісім років і повних сім років виконував обов'язки віце-консула, хоча відповідного визнання його в такому статусі в Неаполі не відбулося [179]. У 1806 р. владу в Неаполі захопили французи, а згідно з результатами Тільзитського миру Жозеф Бонапарт був визнаний королем, у 1808 р. на троні його змінив маршал Наполеона – Йохім Мюрат. Влада династії Бурбонів зберігалася в Сицилійському королівстві, куди і втік Фердинанд IV.

Г. Гульєльмуччі помирає між 1806 р. і 1807 р. – консульство в Одесі припиняє свою діяльність. У науковій і краєзнавчій літературі побутує думка, що в 1807 р. генеральним консулом в Одесі став Феліче (Фелікс) де Рібас (1770-1845) – брат Джузеппе (Йосифа) де Рібаса [568, с. 165; 452, с. 379]. Хоча канцелярія генерального консульства доводить, що до 1812 р. ніяких відносин між Феліксом де Рібасом та сицилійською владою або її представниками не було. Владу Йохіма Мюрата Ф. де Рібас не визнавав, називаючи його в листах «окупантом» [561, р. 20]. У 1812 р. Феліче де Рібас отримав листа від герцога ді Серакапріоли, який продовжував бути послом Сицилійського королівства в Російській імперії, з проханням розповісти про особливості торгівлі в Одесі, у відповідь на це Ф. де Рібас подав записку «Короткі відомості про торгівлю Одеси» [177]. Окрім надання відомостей про Одесу, Ф. де Рібас у 1813 р. допоміг з організацією прийому в Одесі королеви Сицилії Марії-Кароліни.

У 1815 р. владу династії Бурбонів було відновлено в Неаполітанському королівстві, яке з 1816 р. було об'єднане з Сицилійським в Королівство Обох Сицилій. Наприкінці 1815 р. герцог ді Серакапріола подав доповідь Міністру іноземних справ, маркізу Чірчелло, про послуги, що надавав Ф. де Рібас неаполітанським підданим в період «відсутності тутешнього генерального консульства». У відповідь міністр оцінив прийом, що був наданий королеві Марії-Кароліні [185]. Зважаючи на такі заслуги, королівським декретом від 21 грудня 1815 р. Феліче де Рібас був призначений Генеральним консулом Королівства Обох Сицилій в російських

портах на Чорному морі з резиденцією в Одесі та платнею в 100 дукатів на місяць [184] (1 дукат Неаполітанського королівства дорівнював 1 російському крб. сріблом).

Феліче де Рібас був відмінною кандидатурою на посаду генерального консула. По-перше, він був неаполітанським підданим, що було для королівського уряду однією з умов. Те, що Ф. де Рібас зберіг своє підданство і його допомога в організації прийому неаполітанської королеви свідчили також про відданість династії Бурбонів. По-друге, будучи братом Джузеппе (Осипа) де Рібаса, засновника Одеси, і достатній час проживаючи в місті, Феліче був відомим місцевим чиновникам і мав зв'язки, які міг використовувати для реалізації функції консула. По-третє, він сам займався комерцією, тому достеменно знав ситуацію і весь механізм одеської торгівлі, а також мав гарні зв'язки серед негоціантів та маклерів [520, с. 377].

Ф. де Рібас писав про необхідність відкриття віце-консульства в Одесі, адже через маленьку платню, він вимушений «підклубатися про господарство своїх сіл, і через недовгі поїздки він хоче мати людину, на яку можна покластися, адже справи консульства вимагають постійного національного представництва» [191]. Це був не перший раз, коли Ф. де Рібас скаржився на малу платню: «я не хочу залишатися позаду своїх колег, особливо австрійського, англійського, французького та іспанського консулів, які отримували солідні гроші» [186].

Для покращення роботи генерального консульства у зв'язку з тим, що торгівля в регіоні йшла вгору, Ф. де Рібас запропонував створити посаду віце-консула у своїй канцелярії. Таку необхідність він пояснював тим, що йому потрібна людина, яку можна відправити у порти регіону для надання допомоги неаполітанським капітанам. Ф. де Рібас запропонував на цю посаду неаполітанського підданого Луїджі Антоніо Бієллі. Такий вибір був зумовлений тим, що кандидат вже мав досвід роботи в канцелярії консульства Королівства Обох Сицилій. Він служив секретарем протягом семи років, але через «політичні перипетії та безлад» (вочевидь, Ф. де Рібас

мав на увазі період французької окупації) змушений був покинути цю посаду. Генеральний консул характеризував його як людину стійких принципів, бо маючи пропозицію від французького консульства в Одесі, він вступив на службу до Російської імперії і наступні чотири роки служив російським віце-консулом на Мадері, а потім в Лісабоні. Герцог ді Серракапріола відзначав, що Л. Бієллі отримав ці посади завдяки широкій ерудиції, обізнаності в міжнародних справах і «таланту» всім подобатися. Луїджі розмовляв німецькою та російською мовами, писав італійською, англійською та французькою. На думку Ф. де Рібаса, кращого вибору бути не могло [192].

Чи був Л. Бієллі призначений на посаду віце-консула невідомо, хоча в наступні роки така посада існувала: у листопаді 1824 р. за клопотанням Феліче де Рібаса віце-консулом в Одесі було призначено його сина Мікеле. Цю посаду він обіймав 29 років і попросив відставку у 1852 р. Своє бажання покинути службу в консульстві Мікеле пояснював тим, що «будучи одруженим чоловіком, не може утримувати свою родину лише за прибутки від посади віце-консула» [209].

Ф. де Рібас призначив свого сина Мікеле віце-консулом в Одесі з метою передати йому управління консульством у спадок. Однак, неаполітанською владою було прийнято консульський статут, що передбачав призначення на посаду генеральних консулів лише професійних дипломатів, тому після смерті Ф. де Рібаса у 1845 р. на цю посаду поставили Ніколу Гройтера, принца Сан Северіно, що обіймав цю посаду до 1850 р. [555, р. 276].

У лютому 1851 р. Неаполітанським генеральним консулом став колишній військовий, Массімо Нуньєс де Сан-Секондо, а після його смерті в 1855 р. цю посаду обійняв Алессандро Ведіноа [4, арк. 22], який очолював консульство до його ліквідації у зв'язку із включенням Королівства Обох Сицилій до складу єдиного Італійського королівства у 1861 р. Віце-консулом в Одесі в 1859 р. був Олександр Корсі [368, с. 268].

У 1817 р. в Одесі було відкрито сардинське генеральне консульство, на чолі якого стояв Доріа Дольчаква, але хвороба не дозволила йому посісти це місце, тому замість нього було призначено графа Луїджі Даттілі дель Торре – колишнього генерал-лейтенанта сардинського війська [217]. На посаду віце-консула та секретаря в Одесі було призначено Джузеппе Амедео Орталда, який народився в Турині 1786 р. [218]. У 1822 р. через сімейні обставини та тривалу хворобу Джузеппе Орталда не зміг служити в такому далекому від Турина місті, тому його було переведено на посаду віце-консула в Тунісі [225].

Л. Даттілі делла Торре прибув до Одеси в жовтні 1818 р. [219]. Він організував роботу консульства, зокрема ввів тарифи за послуги, які надавало консульство своїм співвітчизникам і сардинським морякам, відповідно до затвердженого сардинським урядом статуту у 1816 р. [222].

Л. Даттілі делла Торре налагодив зв'язки консульства з католицькою церквою та італійською громадою міста, організував роботу консульського офісу і відкрив віце-консульство в Таганрозі. Л. Даттілі побудував розкішний маєток в місті з 12 кімнатами, 2 їдальнями, 1 хлівом, садом і великим подвір'ям, який було в 1838 р. оцінено в 15 тис. лір [272]. Мав товариські стосунки з Лучано Кіріко – кавалером ордену Св. Володимира 4-го ступеня і Св. Анни 2-го ступеня, статським радником при російському дворі. Рід Кіріко походив з Неаполя, протягом багатьох років родина проживала в Республіці Рагузи, де її представники обіймали головні посади. У 1822 р. Л. Даттілі делла Торре одружився з 16-річною Клементиною Кіріко, дочкою Лучано Кіріко [278]. У 1825 р. змушений був залишити посаду генерального консула через стан здоров'я. До призначення королівським урядом нового консула його обов'язки тимчасово виконував купець 1-ої гільдії Бартоломео Понсіо [229]. Нерухоме майно родини Даттілі делла Торре було розпродано дочкою Луїджі черз довірених осіб у 1837-1838-х рр. [272].

Наступна епоха в історії сардинського консульства пов'язана з діяльністю родини Міланта. У 1825 р. консулом було призначено Гаetano

Міланта, що народився в м. Сестрі-Леванті Генуезького герцогства і був одружений з Джузепіною Караччі, яка походила з Пйомбіно – міста в Тосканському герцогстві, де Г. Міланта служив консулом понад 10 років [273]. За службу його було нагороджено королівським орденом Св. Маврікія і Лазара [265].

Г. Міланта розширив вплив свого одеського консульства, заснувавши віце-консульства у Керчі та Ізмаїлі. Також він пропонував міністру іноземних справ розширити штат одеського консульства, мотивуючи це тим, що канцелярії потрібна людина, яка може вільно розмовляти і писати російською для роботи з кореспонденцією, що надходить від місцевої влади і різних установ. Для цього консул пропонував направляти до Одеси і Петербурга двох молодих людей, які бажають вивчати російську мову і ознайомитися з консульською справою. Таким чином, у майбутньому посади секретарів і віце-консулів будуть обіймати освічені й кваліфіковані особи [236].

Г. Міланта бажав залишити свою посаду у спадок своїм синам. У 1834 р. Лучано Міланта було призначено канцеляристом консульства, а його брата Феліче віце-консулом. Лучано Енріко Міланта народився в м. Пйомбіно 10 жовтня 1811 р. [247] і був одружений з Софією, дочкою неаполітанського консула в Одесі Феліче де Рібаса [251].

Гаetano Міланта помер 30 червня 1836 р. Похорони являли собою довгу процесію від офісу сардинського консульства, що тоді знаходився за адресою: вул. Італійська, 26, до Католицької церкви, де було здійснено службу, на якій були присутні іноземні консули, граф М. С. Воронцов та перші особи міста [264]. Г. Міланта було поховано на міському кладовищі, а на його могилі встановлено гарний монумент [додаток Д. Рис. Д.1.].

Віце-консул Феліче Міланта, який у 1835 р. отримав також звання почесного консула, став виконувати обов'язки сардинського генерального консула й одразу у листуванні з Міністерством закордонних справ Сардинського королівства вказував на свій значний досвід у веденні справ в цьому консульстві й підтримку його кандидатури місцевою владою, зокрема

М. С. Воронцовим [262]. У 1836 р. Л. Міланта було призначено луккським консулом в Одесі [263].

Незважаючи на всі заходи Л. Міланти, Міністерство закордонних справ Сардинського королівства у 1837 р. направило до Одеси Паоло Джованетті [168]. П. Джованетті мав 22-річний досвід консульської служби у різних країнах Леванту і Європи [272]. З його прибуттям у липні 1837 р. до Одеси в нього виник конфлікт з братами Міланта, які не хотіли віддавати посаду генерального консула без боротьби. Конфлікт виявлявся у постійних скаргах обох сторін до канцелярії Міністерства закордонних справ.

Спочатку П. Джованетті доповів, що Лучано Міланта на урочистих заходах дозволяє собі носити разом з уніформою сардинського консульства луккську кокарду [269], і вважав неприпустимим поєднання служби в обох консульствах, через що і звільнив Л. Міланта. Лучано пояснював своє звільнення бажанням П. Джованетті віддати його посаду канцеляриста консульства своєму синові, незважаючи на те, що останньому було всього 16 років [270].

Ситуація з Л. Мілантою багато в чому повторювала намагання М. де Рібаса посісти посаду неаполітанського генерального консула. Ані тривалий період проживання в Одесі, ані досвід у роботі консульства, ані товариські зв'язки з місцевою владою і співвітчизниками, що жили у місті, не дозволили їм обійняти посаду генерального консула. Це було пов'язано з наявністю в Сардинському королівстві і Королівстві Обох Сицилій статутів, які регламентували консульську службу як державну, а обіймання посади генерального консула – найвищого рангу – передбачало значний досвід консульської або військової служби.

У цей час посаду віце-консула покинув і Ф. Міланта. У 1841-1849 рр. посаду сардинського віце-консула в Одесі обіймав виходець з Турина Франческо Каттанео, в минулому службовець канцелярії Міністерства іноземних справ Сардинського королівства. У 1849 р. у віці 63 років він вирішив залишити посаду через стан здоров'я, запропонувавши на посаду

віце-консула свого 25-річного сина Карла, який вже обіймав посаду канцеляриста в цьому консульстві. Інший син Франческа помер у тому ж 1849 р. в битві під Наваррою під час боротьби Італії за незалежність [292].

Конфлікт між братами Мілантою і П. Джованетті загострювався, і тому мусили втрутитися представники італійської громади. У квітні 1840 р. близько 40 осіб, підписали заяву, що вони визнають своїм консулом П. Джованетті, серед яких біли купці 1-ої гільдії К. де Азарта, П. Казаретто, К. Вівіані, Ф. Лаура, В. Россі, інші члени італійської громади, моряки, що ходили під сардинським прапором, а також іноземні консули С. Раллі, Ф. Родоканакі, Й. Еттінгер [280]. К. Вівіані написав особисто до міністра листа на підтримку П. Джованетті, висловивши прохання вирішити це питання, адже така ситуація «погано впливає» на імідж італійської громади [281].

Сам П. Джованетті скаржився своєму керівництву на малу платню, яка не дозволяє в такому «розкішному» місті як Одеса утримувати його велику родину. Зокрема, він постійно зазначав про труднощі у пошуку дешевого житла. Внаслідок цього, наприкінці 1841 р. Міністерство іноземних справ Сардинського королівства призначило консулом Антоніо Репетто. Він служив 9 років консулом спочатку другої категорії, а потім першої в Африці і Леванті [293]. Віддавши державній службі 35 років свого життя, у 1850 р. посаду Антоніо Репетто залишив посаду генерального консула через хворобу [293].

Навесні 1851 р. до Одеси прибув і розпочав свою діяльність кавалер Андреа д'Андрейс. У звітах він писав, що за декілька днів після прибуття у місто він познайомився з лідерами сардинської громади, які влаштували на його честь обід, і з місцевою владою. Особливо приязно він відгукувався про графа М. Воронцова, якого він характеризував як людину не лише «виховану і чемну», а й «чуйну та доброзичливу» [296].

Під час Кримської (Східної) війни у 1855 р. сардинського консула Стефана Берцолезе і віце-консулів було відкликано з Одеси та інших

північнопричорноморських портів. Їхні обов'язки взяли на себе представники інших іноземних держав. В Одесі сардинськими підданими опікувався баварський генеральний консул Й. Еттігер. Після закінчення війни у 1857 р. посаду генерального сардинського консула обійняв кавалер Габріель Галатері ді Дженола [4, арк. 158].

Габріель Галатері походив зі старовинного п'ємонтського роду. У 1529 р. його представники отримали від Карла V титул пфальцграфа, а у 1623 р. їм було подаровано титул графів ді Дженола. Найвідоміший представник роду Джузеппе Марія Габріель Галатері (1761-1840) – з 1799 р. до 1816 р. перебував на військовій службі в Російській імперії, бравши активну участь у війні проти Наполеона I [584]. Потім повернувся до Сардинського королівства, де обіймав ряд державних і військових посад, а у 1832 р. став генералом [584]. Його син Джузеппе, батько Г. Галатері, служив в Російській імперії ад'ютантом при графі М. С. Воронцові.

Габріель Галатері вів дуже активну діяльність і організував італійську громаду на фінансову підтримку сардинської армії у війні за незалежність Італії.

У 1857 р. відбулися додаткові зміни у штаті сардинського консульства: віце-консул Катанео пішов у відставку [308], а у 1858 р. на це місце було призначено барона Кемплере [312]. Наприкінці 1859 р. замість Г. Галатері було призначено Джузеппе Спаньоліні, який і став останнім сардинським консулом [318].

Тосканське герцогство, до складу володінь якого входив важливий середземноморський порт Ліворно, також плекало надії встановити потужні торгові відносини з Одесою й іншими українськими портами. Першим тосканськими інтересами і підданими почав опікуватися австрійській генеральний консул в Одесі з 1804 р. Христіан Самуїл фон Том (?-1839). Враховуючи те, що влада в Тосканському герцогстві після Віденського конгресу відійшла представнику династії Габсбургів, Фердинанду III, то це не є дивним. У цей час торгові відносини між Російською імперією і

Тосканським герцогством мали незначний результат: в Одесу прибувало декілька між турецьким і тосканським урядом про вільний вхід суден під тосканським прапором до Чорного моря [507, с. 58].

У 1828 р. консульство очолив етнічний тосканець, виходець із Флоренції, вже згаданий вище Луїджі Серрісторі. Він обіймав цю посаду до 1833 р. [460, с. 132]. За період його служби було вирішено проблему вільної навігації в Чорному морі: 12 лютого 1833 р. було підписано договір про мир, дружбу і торгівлю [507, с. 59]. Склавши консульські повноваження, Л. Серрісторі повернувся на батьківщину, де продовжував працювати інженером. У 1847 р. він став військовим міністром Тоскани, а 1849 р. – надзвичайним комісаром відновленого після революції уряду [460, с. 132].

Наступником Л. Серрісторі на посаді тосканського консула став грек, одеський купець 1-ої гільдії Федір Михайлович Родоканакі (1797–1882). Він походив з аристократичного хіоського роду. В Одесі жив вірогідно з 1819 р., де заснував торгову фірму. Свій бізнес розвивав у декількох напрямках – був також судновласником (49 суден), банкіром, промисловцем. Значні фінанси інвестував у сталеливарну, рейкопрокатну, шкіряну, винно-горілчану, джутову та золотодобувну галузі промисловості. У 1854 р. Ф. Родоканакі відкрив представництво свого торгового дому у Нью-Йорку (США). Його майно оцінювалося у 4 млн. крб. Активно займався благодійністю і меценатством: очолював Грецьке благодійне товариство, був членом низки піклувальних установ, депутатом міської думи і головою Одеського окружного суду. У 1848 р. отримав звання радника комерції і стан потомственного почесного громадянина. У 1861 р. Ф.М. Родоканакі було нагороджено за значні досягнення орденом Святого Станіслава 3-го ступеня [452, с. 380-381].

В Одесі також існувало папське (римське) консульство, що було засноване у 1840 р. на чолі з уже згаданим Лучаною Мілантою [169], який обіймав цю посаду до 1861 р. За службу у 1857 р. отримав рицарське звання командора [549, р. 89]. З 1862 р. Л. Міланта обіймав посаду генерального

папського консула в м. Фіуме в Австрійській імперії. З 1862 р до 1870 р. папське консульство очолював Сімон Супічіч [549, р. 438]. Консульство було ліквідовано після вступу Папської держави до складу Італійського королівства.

Пармські піддані і моряки свого особистого представництва в місті не мали. Ними у різні роки опікувався іспанські або неаполітанські генеральні консули [521].

З 1859 р., коли Сардинське королівство вело успішну війну проти Австрійської імперії і об'єднувало навколо себе інші італійські держави, постало питання про ліквідацію консульств цих держав.

Історію генерального консульства Італійського королівства слід розпочинати з 10 травня 1861 р. Його очолив останній сардинській генеральний консул Джузеппе Спаньоліні (з 1865 р. очолював італійське консульство у Стамбулі). У березні 1863 р. на посаді його змінив Дж. Мартоне, який пробув в Одесі всього рік, але саме в цей час було засновано Італійське благодійне товариство на чолі з генеральним консулом [557, р. 201-202].

Юрисдикція генерального консульства Королівства Італії розповсюджувалася не лише на українські порти Чорного й Азовського морів, Таганрог, а й на «Бессарабію, Подолію, Україну та Катеринослав», тобто всю Наддніпрянську Україну [434].

Спадкоємність сардинського консульства в діяльності єдиного італійського консульства прослідковувалася у тому, що консули були професійними держслужбовцями, тобто офіційно отримували платню від свого уряду, а не почесними консулами чи торговими агентами. І не лише в Одесі, а й в інших містах регіону. Наприклад, за свідченнями британського консула в Бердянську професійними консулами були він та італійський консул [486, с. 73]. Також італійська консульська служба передбачала просування на службі залежно від вислуги років від консула 3-го класу до

консула 1-го класу [486, с. 74], що забезпечувало і підвищення прибутку консула.

У 1864 р. на посаду Італійського генерального консула було призначено кавалера Сальватора Кастілью (Salvatore Castiglia) [547, р. 175]. Сальватор Кастілья народився 10 березня 1819 р. в Палермо. Під час війни за об'єднання Італії був соратником Дж. Гарібальді і став командиром воєнно-морського флоту на Сицилії. Після об'єднання королівства він через свій складний характер та погляди не вписувався у вищі політичні кола королівства, у зв'язку з чим його було призначено генеральним консулом спочатку в Копенгаген, а потім в Одесу, де він прослужив 27 років. У 1891 р. він пішов з посади і повернувся до Італії, де помер в 1895 р. У 1890 р. син Сальватора, Танкреді Кастілія, став італійським віце-консулом в Одесі [13, арк.15].

У 1870-х рр., а саме 18 квітня 1875 р. було підписано консульську конвенцію представниками італійського і російського дворів князем Рафаелем Барболані та князем Олександром Горчаковим відповідно, що регулювали права і обов'язки представників обох держав [97, арк. 11].

Місце С. Кастілья у 1891 р. посів Мікеланджело Пінто, при якому канцелярія Італійського Генерального консульства переїхала в будинок Бродського на вул. Новій [14, с. 47]. Мікеланджело Пінто народився у 1818 р. в Римі, де у 1840 р. закінчив юридичний факультет місцевого університету. В наступні роки М. Пінто брав активну участь у житті Папської держави. Протягом 1846-1848 рр. він був засновником трьох журналів: «L'Italico», «Ероса» і «Don Pirlone». Активно виявив себе під час революції 1848 р.: став спеціальним послом Римської Республіки в Швейцарії та отримав медаль «За заслуги» [573, с. 37]. Коли у 1849 р. республіка занепала, М. Пінто перебував з місією в Турині, де і залишився. У 1859 р. М. Пінто переїхав до Петербурга.

Склавши п'ять іспитів і захистивши французькою мовою дисертацію, його одноголосно було обрано Вченою Радою історико-філологічного факультету Петербурзького університету викладачем італійської мови і

літератури [392, с. 43]. Проживаючи в Петербурзі до 1891 р., Мікеланджело Пінто був активним членом місцевої італійської громади, що нараховувала від 50 до 100 осіб. Він стояв у витоків і був автором уставу Італійського благодійного Товариства в Петербурзі, яке було засноване в 1865 р. за зразком одеського [392, с. 46-48].

У 1891 р. М. Пінто було призначено італійським генеральним консулом в Одесі [392, с. 141]. Документи, що свідчать про його діяльність, не збереглися, і цю посаду він обіймав недовго: у серпні 1893 р. його було призначено італійським генеральним консулом у Гамбурзі [392, с. 141]. Італійським віце-консулом у цей час був Сільвіо Йосифович Мілаццо, а секретарем Сільвіо Коцціо [52, с. 28].

У грудні 1894 р. генеральним консулом став барон Нікола Сквітті (Squitti) [15, арк. 10; 586], а консульство переїхало на вул. Коблевську, 27 [14, с. 278]. Після барона Сквітті генеральним консулом став Філіппо Руджері ді Вілланова, а офіс консульства розміщувався в будинку № 56 на вул. Ніжинській [336, с. 18].

У 1902 р. місце віце-консула посів кавалер Сільвіо Коцціо (1857-1927). Влітку 1904 р. С. Коцціо перебував у відрядженні в Італії, де подав президенту Лігурійського товариства історії вітчизни маркізу Чезаре Імперіале свою роботу «Історичні нотатки про панування генуезців у Криму та короткі замітки про походження міста Одеси та його італійської колонії» (яку так і не було надруковано), за яку на виставці в Мілані 1906 р. отримав золоту медаль. У додатках до роботи містилися таблички, знайдені в Феодосії, Судаку, Балаклаві, а також О. Ф. Ретовського «Генуезько-татарські монети». С. Коцціо був активним членом Лігурійського товариства історії вітчизни і знайомив своїх колег з дослідженнями, що проводило Одеське товариство історії і старожитностей, з історії генуезьких колоній у Північному Причорномор'ї і джерелами, що зберігалися в Одесі [р. CXV-CXV].

У 1914 р. секретарем консульства був викладач італійської мови Новоросійського університету І. Ф. Операнде [132, акр. 42].

Отже, короткий огляд історії консульських представництв дозволяє стверджувати, що в Одесі італійська громада мала постійне консульське представництво. Також потрібно зазначити, що сардинські та неаполітанські консули, а потім й італійські, виконували ряд важливих функцій, які визначалися консульським статутом: реєстрували своїх співвітчизників, видавали документи, нотаріально завіряли документи, виступали поручителями і посередниками між місцевою владою та італійськими підданими, лобіювали і захищали інтереси італійських моряків і негоціантів, опікувалися роботою своєї канцелярії та діяльністю віце-консульств в одеському консульському окрузі, готували звіти і огляди торгівлі в українських портах, матеріально допомагали своїм співвітчизникам й італійським моряками, стояли у витоків Італійського благодійного товариства тощо. Частина цих функцій консулів забезпечувала функціонування і підтримку членів італійської громади.

Консули були офіційними представниками своєї громади у місті. Ця посада зобов'язувала їх бути присутніми на проведенні офіційних подій і релігійних свят у місті, а також рекомендуватися губернаторові на парадах. Ф. де Рібас у своєму листуванні з міністром закордонних справ згадував обід, влаштований з нагоди відвідування Одеси художником Карлом Брюлловим, коли на прийомі, влаштованому М. С. Воронцовим, зібралися найвищі чиновники, іноземні консули і купці 1-ої гільдії [201]. Окрім офіційних обідів, консули нерідко були в гарних стосунках, іноді товариських, з місцевою владою, у зв'язку з чим їх запрошували на приватні зустрічі. Так, Г. Галатері писав, що має гарні стосунки зі всією місцевою владою, а з генерал-губернатором, О. Строга, вони по-товариському близькі, й двічі на тиждень обідають разом [315].

Першочерговою функцією консульства була реєстрація співгромадян. Процедура реєстрації була вкрай важливою, адже тільки після неї італійські

переселенці могли отримати від місцевої влади посвідку на проживання. Для реєстрації в консульстві потрібно було мати метричні свідоцтва та паспорт, виданий Міністерством закордонних справ. Наприклад, в сардинському консульстві піддані записувалися в спеціальні бланки «цивільного стану», де записувалося ім'я, прізвище, кількість років, місце народження.

Як іноземні піддані, італійці повинні були подавати довідки або паспорти при зверненні до міських і державних установ. У свідоцтві зазначалося прізвище й ім'я, дата народження, місце народження і в якій частині Італії прописана особа. Якщо італійський підданий народився не на території Італії, його прописували на тій території, звідки походили його батьки.

Реєстрували в консульстві й дітей італійських підданих, що спрощувало отримання ними документів при бажанні повернутися до Італії. Хоча тут були певні проблеми. Наприклад, законодавство Сардинського королівства дозволяло реєструвати позашлюбних дітей і надавати їм сардинське підданство. У 1851 р. до консульства звернулися позашлюбні доньки покійного сардинського підданого Джованні Сунжа (Лінза), які бажали підтвердити своє підданство. Незважаючи на те, що вони були зареєстровані в сардинському консульстві, місцева влада не визнавала їх іноземними підданими, адже їхня мати була російською підданою: за російським законодавством статус незаконної дитини визначався статусом матері [297].

За потреби або бажання вирушити за кордон іноземці повинні були звертатися до поліції з документами і попередньо здійснювати публікацію про від'їзд. Такі публікації здійснювалися в «Одеському віснику» в рубриці «виїзд за кордон», і якщо після трьох публікацій жодна особа не зверталася до суду або поліції з заявою, що особа, яка від'їжджає, має перед нею борг або зобов'язання, то поліція віддавала паспорти на виїзд. Якщо особа мала борги, то вона повинна була в публікації вказати також поручителя, що

відповідає за її борги і зобов'язання в Одесі. Нерідко поручителем ставав саме консул.

При виїзді з міста сардинські піддані повинні були також сповіщати своє консульство. Наприклад, у 1837 р. Джованні Батиста Поро вирушив до Галацу без відмітки в консульстві, що спричинило скандал між ним і віце-консулом Л. Мілантаю [274].

Консули засвідчували заповіти та вирішували спадкові справи італійських підданих. Якщо заповіту не було, то консул разом з представником місцевої поліції та у присутності свідків здійснював опис майна померлого та опечатував його. До вирішення спадкової справи печатка консульства не мала права бути порушеною. Окрім того, консули робили запити до фінансових установ або за місцем служби для отримання даних щодо фінансового стану померлого та наявності або відсутності в нього боргів.

Деякі спадкоємці, що проживали в Італії, змогли заявити на спадок родича, померлого в Російській імперії, лише після заснування консульських установ. Так, неаполітанський підданий, виходець із с. Роїти провінції Салерно, Ніколо Кріскуоло, який жив у Феодосії, помер від чуми в 1812 р. [196]. Його вдова, Кристина Кріскуола, вийшла заміж вдруге за сардинського підданого Леонардо Дуранте. У 1824 р. племінники Ніколи, що проживали в Раїті, звернулися в консульство за допомогою в отриманні майна покійного, оскільки власних коштів на дорогу до Криму вони не мали.[173;180]

Деякі спадкові справи полягали не в боротьбі спадкоємців, а у порушенні прав консульства. Найбільш яскравим прикладом є справа неаполітанського підданого, священика таганрозької римо-католицької церкви Петра Велли. Ієромонах францисканського ордену Петро Велла прибув до Таганрогу в 1821 р., а у наступному році почав служити в місцевій церкві. Після його смерті в 1839 р., місцевий неаполітанський віце-консул Я. де Россі опечатав майно померлого. Проте ктитори місцевої церкви на чолі

з Вінчеславом Відулічем зірвали печатки і не допустили Я. де Россі до опису майна. Майно померлого і його документи розікрали [204].

За свідченням Могильовської консисторії від 1843 р. майно померлого було розпродано, а на отримані гроші влаштовано обідні, тому що францисканський орден, до якого належав П. Велла, не заявив своїх прав на спадок. На це Я. Россі зауважував, що він клопотав ще у 1840 р. перед градоначальником про надання йому спадку Велли, враховуючи його посаду віце-консул [204]. Ці та наступні зауваження Я. де Россі залишилися без відповіді, як і його прохання заарештувати В. Відуліча [205]. У справу втрутився і неаполітанський консул Ф. де Рібас, що також клопотав перед місцевою владою про негайне повернення майна П. Велли консульству Королівства Обох Сицилій з наступною передачею спадкоємцям. Однак, справа затягнулася на десятиліття і вирішувалася в Ростовському повітовому суді [3].

До появи в Одесі Італійського благодійного товариства, яким також опікувався генеральний консул, саме останній опікувався нужденними і хворими італійцями. Так, у генуезця Джузеппе Брессані, який в Одесі працював прикажчиком, стався інсульт, що призвів до втрати ним роботи, яка була єдиним джерелом його існування. Враховуючи відсутність родичів в Одесі й заощаджень, Г. Галатері пропонував оплатити йому подорож в рідне місто. Проте Дж. Брессані не хотів повертатися, тому що в Генуї єдиним його родичем була сестра, яка вже вийшла заміж і з якою він не підтримував стосунків. У зв'язку з цим консул звернувся до міської лікарні з проханням безкоштовно залишити Дж. Брессані до весни, на що адміністрація лікарні погодилася [317].

Функціонування відкритого під егідою генерального консульства у 1863 р. в Одесі Італійського благодійного товариства також багато в чому забезпечувалося діяльністю консулів і віце-консулів, що, в першу чергу, виявилось у збиранні обов'язкових внесків з італійських капітанів, що здійснювали навігацію в портах одеського консульського округу. Також саме

консули допомагали італійським підданам, що втратили місце роботи, повернутися на батьківщину.

У 1870 р. консульство запропонувало нову послугу для своїх співвітчизників – переказ грошей за кордон, що дозволило італійцям надсилати гроші родичам до Італії. У 1870 р. було переказано – 34 160 франків золотом, 1871 р. – 18 612, 1872 р. – 29 547, 1873 р. – 32 540, 1874 р. – 48 703, 1875 р. – 10 597, 1876 р. – 10 623 [437].

Консул як лідер своєї громади був ініціатором допомоги як членам італійської громади, так і допомоги батьківщині. Як у самій Італії Сардинське королівство (фактично історична область П'ємонт) у 1850-х рр. стало центром об'єднання держави, так і сардинське генеральне консульство намагалося об'єднати італійську громаду міста. У 1857 р. італійці півдня України під егідою сардинського консула взяли участь в акції «100 гармат Александрії» [310] – збирання коштів для укріплення міст П'ємонту, започатковане адвокатом та письменником Норберто Роза, напередодні війни з Австрією за незалежність. Пожертви зробили 57 італійців, що проживали в містах південної України на загальну суму 3 611, 80 лір [310].

У 1859 р. генеральний консул Г. Галатері збирав кошти родинам солдатів, що «пролили кров за незалежність Італії». Загалом було зібрано 3 486 крб. 25 коп. Найбільші внески зробили негоціант Джованні Рокка – 264 крб. і анонім – 250 крб., – який просив, щоб сума пішла на допомогу полякам, які воюють на боці Італії [311].

Отже, протягом XIX ст. італійські піддані мали в Одесі своє власне представництво. Виконуючи свої функції, консули були справжніми лідерами і представниками італійської громади у місті.

3.2. Консули в організації та підтримці торгівлі

Як зазначає Л. Вовчук, основна функція консулів, окрім захисту і представництва своїх співгромадян, полягала у встановленні і зміцненні

торгових інтересів держави, яку вони представляли, і держави, в яку їх було направлено [579, с. 138].

Наприкінці XVIII – першій половині XIX ст., коли відбувався процес становлення і утворення інституту консульства, саме захист торгових інтересів власної держави був основним у діяльності консулів. Це підтверджено низкою фактів.

По-перше, усі морські торгові держави, що були зацікавлені у здійсненні торгівлі в новостворених портах Російської імперії на Чорному і Азовському морях направляли туди своїх консулів. Однією з причин розквіту саме інституту консульства, а не посольства, наприклад, пов'язують з тим, що утримання консульства обходилася державі значно дешевше. І саме з економією бюджету пов'язано призначення на посаду консулів купців, яким дозволялося поєднувати консульську службу разом з торговою діяльністю в регіоні [553, р.34]. Купці погоджувалися обіймати подібні посади задля економічної вигоди, яку надавав їм новий статус.

Призначення купців на посаду консулів було характерним для держав, що не мали консульського статуту, який чітко регламентував консульську службу. Провідні морські держави – Англія, Франція, Австрійська імперія, Сардинське королівство, Російська імперія, а з середини 1820-х рр. і Королівство Обох Сицилій – мали консульські статuti, що регламентували діяльність цих установ і зобов'язували призначати на місце консулів лише осіб, що мали відповідну освіту, досвід і пройшли випробування [553, р. 141-142].

Першочерговим завданням італійських генеральних консулів стало забезпечення торгового мореплавства своїх держав в одеському консульському окрузі – територія новоросійського і бессарабського генерал-губернаторства. Окрім Одеси, в регіоні з'явилася низка нових портів на Чорному і Азовському морі, з яких, головним чином, також відправлялося зерно на європейський ринок. У цих містах у різні роки першої половини XIX ст. розпочали свою комерційну справу італійці: неаполітанські піддані

Н. Какаче (Феодосія) й А. Аморетті (Таганрог), сардинські піддані Л. Дуранте (Феодосія), Д. Тубіно (Керч), А. Россі (Таганрог), А. Зіно (Бердянськ), Л. Гальярді (Ізмаїл) та інші. Судна під сардинським і неаполітанським прапором доправляли і відправляли товари з цих портів на замовлення різних фірм. Генеральним консулам в Одесі, зважаючи на віддаленість від цих міст і відсутність швидких шляхів комунікації, було важко захищати права та інтереси італійських підданих. Вирішити цю проблему дозволило призначення в цих містах віце-консулів і торгових агентів.

У 1817 р. неаполітанській генеральний консул Ф. де Рібас вбачав за необхідне відкрити віце-консульства у Феодосії та Таганрозі, вказуючи у звітах, що порти Азовського моря взагалі знаходилися поза його юрисдикцією, хоча, наприклад, в Таганрозі «відправляють зерно гарної якості» [188], а конкуренти, англійці та французи, вже мають там свої представництва. У листах до маркіза Чірчелло генеральний консул зауважував, що знайти охочих на таку посаду без оплати вкрай важко, проте в цих містах є люди, що за всіма якостями можуть обійняти цю посаду, але вони є іноземцями. У зв'язку з цим Феліче де Рібас очікував на дозвіл від міністра на призначення підданих іноземних держав на цю посаду.

Віце-консулом у Таганрозі Ф. де Рібас запропонував призначити негоціанта, сардинського підданого Джакома (Якова) де Россі, якого в місті вважають «розумною людиною з гарною репутацією», а також «він може писати і говорити різними мовами» [192]. Дж. де Россі походив з Генуї, проживав в Таганрозі з 1810 р. та отримав російське підданство. З 1841 р. з дозволу Ф. де Рібаса Дж. де Россі був також віце-консулом Папської держави [208].

Щодо віце-консульства у Феодосії, то кандидатів, які б погодилися обіймати цю посаду без жалування, у Ф. де Рібаса не було. Тому він звернувся по допомогу до феодосійського градоначальника С. А. Санковського [192]. Невідомо, чи за допомогою останнього, але на цю

посаду було обрано сардинського підданого Феліче Лагоріо (1781-1857). Ф. Лагоріо народився 12 травня 1781 р. в м. Порто Мауріціо [225]. Залишив посаду віце-консула Королівства Обох Сицилій через маленьку платню на початку 1830-х рр. Завдяки володінню французькою мовою і тривалому періоду проживання у Феодосії йому швидко запропонували роботу інші держави: 1835 р. він став австрійським консульським агентом, а потім і Німецького Митного союзу. У 1849 р. він офіційно обійняв посаду і сардинського віце-консула у Феодосії [306], хоча, як свідчать консульські звіти, сардинським підданим він допомагав і до призначення.

Водночас сардинський консул Л. Даттілі дель Торре отримав наказ від Міністерства організувати представництва сардинського генерального консульства в регіоні. У звіті 1819 р. Л. Даттілі писав про те, що віце-консульства провідних держав світу в російських портах Чорного та Азовського морів існують лише в Таганрозі та Феодосії [221]. На посаду віце-консула в Таганрозі він спочатку пропонував кандидатуру вже згаданого Джакома де Россі. Але дізнавшись, що він взяв російське підданство та обіймав посаду неаполітанського віце-консула звернув увагу на Джероламо Бобоне [222]. Останній походив з м. Сан-Ремо Генуезького герцогства, де народився у 1794 р. у заможній купецькій родині, капітал якої оцінювався в 100 тис. лір, проживав у Таганрозі з 1818 р. [222]. У 1826 р. його змінив сардинський підданий П'єтро Паоло Джоан [228]. П. П. Джоан народився в 1800 р. у м. Ніцца в родині одного з перших купців цього міста – П'єтра Антонія Марія Джоана [229]. Але все ж у 1827 р. на посаду віце-консула було запропоновано вихідця з м. Турина Карло Ломбарді [234]. У 1844 р. це віце-консульство очолив 26-річний купець Доменіко Россі, що народився в Генуї [306].

Під час заснування віце-консульства у Феодосії граф Торре пропонував Джованні Лагоріо, брата неаполітанського віце-консула Феліче Лагоріо, проте, він не подав генеральному консулу потрібні документи. 3 липня 1812 р. Джованні Лагоріо взяв російське підданство як негоціант 1-ої гільдії у

Феодосії, проте мав власність у рідному місті Порто Мауріціо [221]. Тому питання пошуку кандидатури на цю посаду залишалося відкритим.

З огляду на вищезазначене, у генеральних консулів під час вибору кандидатури на посаду віце-консулів були певні критерії. Кандидати повинні були проживати деякий час в регіоні, мати гарні рекомендації від цивільної і релігійної влади з батьківщини або від російських посадовців, мати власний постійний прибуток, бажано займатися комерційною справою, адже на віце-консулів передусім покладалося питання допомоги капітанам, що ходили під прапором їхньої держави. Для кандидатів сардинських віце-консулів важливою умовою було сардинське підданство і католицьке віросповідання, що було прописано в консульському статуті Сардинського королівства. Інші італійські держави, що, по-перше, не мали чітко прописаних вимог до підданства віце-консулів, і, по-друге, не в усіх містах азовсько-чорноморського регіону мали представників своєї держави, тому кандидатури обирали з іноземців, нерідко вже чинних віце-консулів іншої держави.

У 1830 р. Феліче де Рібас звернув увагу Міністерства іноземних справ на Ізмаїл, де Австрія, Англія та Сардинське королівство вже мали своїх віце-консулів. До Ф. де Рібаса зверталися неаполітанські капітани з питанням, до кого звертатися по допомогу в цьому місті, де «проживали різні люди, більшість з яких була нечесною» [198]. У 1832 р. австрійського підданого Мікеле Радоніч було призначено неаполітанським віце-консулом в Ізмаїлі [200].

Раніше віце-консульство в Ізмаїлі відкрило Сардинське королівство. У 1827 р. Гаетано Міланта запропонував на посаду віце-консула Джованні Джузеппе Гальярді, який народився 20 березня 1796 р. у м. К'яварі в родині Джузеппе Гальярді та К'яри Далл'Орсо [230] Генуезького герцогства і займався торгівлею в Ізмаїлі приблизно з 1823 р. [234]. Дж. Гальярді було рекомендовано генеральному консулу в Одесі першими торговими домами Генуї та приходським священиком міста К'яварі [231]. Віце-консул Джузеппе

Гальярді в жовтні 1852 р. разом з сином купця 2-ої гільдії Джованні Крассом заснували фірму «Гальярді і Красс» [302].

Іноді італійські купці самі пропонували відкрити віце-консульство і очолити його. Антон Іванович Гарібальді походив з Генуї, був дядею відомого революціонера Дж. Гарібальді [456, с.22]. На 1827 р. «довгий час займався торгівлею в Таганрозі», заснувавши фірму під назвою «Гарібальді і Герсі» [234]. Був купцем 2-ої гільдії в Таганрозі, а таганрозький голова надав йому гарну характеристику. А. Гарібальді виконував обов'язки віце-консула в Таганрозі у 1826 р., але бажаючи розпочати торгівлю в Керчі – місто, яке «з дня на день мало перетворитися на важливий торговельний порт», просив призначити його туди віце-консулом [234]. У 1842 р. А. Гарібальді змінив на посаді П'єтро Кікідзола, який народився в Генуї 20 квітня 1813 р. і також обіймав посаду римського віце-консула [306].

У 1836 р. сардинським віце-консулом у Бердянську став керченський купець 1-ої гільдії Федеріко Регоалі [261]. У 1850 р. Федеріко Регоалі був змушений піти з посади через тривалу хворобу. Він запропонував на цю посаду місцевого неогоціанта австрійського підданого Луїджи Кулізіча, що народився в м. Разузі [293]. Луїджи Кулізіч жив у Російській імперії протягом 8 років: спочатку в Маріуполі, потім у Бердянську. Мав два будинки, один склад, дві земельні ділянки вартістю 15 000 крб.[293]. У 1854 р. 8 лютого віце-консулом у Бердянську було призначено купця 1-ої гільдії Лоренцо Тубіно [304]. Він народився у передмісті Генуї Сан П'єр Д'Арена 25 травня 1825 р. [306]. У 1836 р. сардинським віце-консулом у Маріуполі став Густаво Джерболіні, а в 1850 р. його змінив на посаді сардинський підданий, купець П'єтро Ск'яффіно [293]. П. Ск'яффіно народився 1 жовтня 1811 р. на Гібралтарі [306]. Він також був віце-консулом Королівства Обох Сицилій.

У 1842 р. було розширено мережу віце-консульств Королівства Обох Сицилій: засновано у Бердянську, Маріуполі та Керчі, де консулами відповідно стали Джакомо Тальяфферо, Мікеле Акаме та Антоніо Гарібальді [202].

Із заснуванням Королівства Італії консули, віце-консули та консульські агенти продовжували перебувати у вказаних портах регіону. Згідно з італійськими джерелами, італійське консульство перебувало в Бердянську і Таганрозі, а консульські агенти перебували у Керчі, Маріуполі, Феодосії, Миколаєві та Херсоні [399, р. 65], хоча у вітчизняних джерелах їх іноді ідентифікують як «віце-консули» або «почесні консули.»

Віднайти осіб, що обіймали посади консулів і віце-консулів в цей період не завжди вдається. Відомо, що віце-консулом у Бердянську довгий час був Феліче Порро [329]. У Таганрозі в 1860-1870-х рр. консулом був Джузеппе Россі. У 1862 р. з відкриттям порту і митниці у Миколаєві, там з'являються іноземні віце-консульства та консульські агентства, в тому числі й італійське на чолі з Л. Віталі, який з 1876 р. очолював ще й французьке консульство [438]. Наприкінці ХІХ ст. італійське віце-консульство діє і в Херсоні, на чолі якого був Анжело Йосифович Анатра [166].

До обов'язків віце-консула належала допомога своїм співвітчизникам, які постійно проживали в містах у регіоні або перебували тимчасово, допомога морякам і капітанам, надання паспортів і документів на судно. Тобто функції віце-консулів повторювали функції консула в Одесі. Про всі надзвичайні події, як в житті свої громад, так і щодо ходу торгівлі в місті віце-консули сповіщали генерального консула. Окрім цього, щороку або щоквартально консули надавали звіти про обсяги вітчизняної торгівлі в регіоні, вказуючи кількість суден, прізвища капітанів, характер і кількість вантажу тощо. З початком діяльності Італійського благодійного товариства віце-консули збирали пожертви від співвітчизників та обов'язкові внески від італійських капітанів.

У російських портах консулам і віце-консулам дозволялося здійснювати торгівлю, в тому числі й міжнародну, без зарахування до купецькій гільдії. Обіймання цих посад дозволило деяким італійським віце-консулам здійснювати значні торгові операції та перетворитися на заможних

і поважних купців. Яскравим прикладам є сардинський підданий Густаво Джерболіні.

Г. Джерболіні було призначено віце-консулом в Маріуполі у 1836 р., де він урочисто присягнув вірно служити і виконувати свої обов'язки у консульському офісі в Одесі в присутності свідків [266]. У тому ж році одружився з Елізою Корсі, дочкою турецьких підданих Ніколи і Марії Корсі, що походили зі Смірни і вже довгий час проживали в Одесі [267]. Г. Джерболіні, скориставшись правом консулів вести торгівлю, розпочав торгівлю зерном у Таганрозі та Ростові: у 1838 р. на суму 311 196 крб. [353, с.104], а у 1839 р. – 507 125 крб. [354, с.103]. У 1844 р. він здобув звання керченського купця 1-ої гільдії [358, с.107].

Зі звітів тодішнього сардинського консула А. Репетто в цей період стає зрозуміло, що Г. Джерболіні починає писати наклепи на нього до міністра, графа делла Маргаріта, і бажає посісти його місце. А. Репетто зазначав, що «як негоціант і людина у приватному спілкуванні» Г. Джерболіні чесна і чудова особа, але як держслужбовець він викликає «мало приємних почуттів». Бажаючи стати консулом або генеральним консулом, він був готовий підлещуватися до керівництва [287]. У 1846 р. Г. Джерболіні приїхав до Одеси, щоб влаштувати там свою родину, і побудував «розкішний будинок, що не дивно, адже, як стверджують, в цьому році заробив 300 тис. крб., продаючи зерно» [290]. Раніше Г. Джерболіні вже відмовлявся від посади віце-консула в Одесі, вважаючи, що це не достатньо почесно для нього. А тепер він почав таємно доносити міністру на консула і віце-консула для того, щоб, як вважав А. Репетто, спочатку посісти місце віце-консула, а потім і очолити консульство. Для цього Г. Джерболіні не лише писав доноси в Турин, а заводив корисні знайомства в Росії, зокрема, декілька разів у Маріуполі обідав з М. Воронцовим [290]. У 1849 р. Г. Джерболіні переїхав до Одеси, де разом з іншим сардинським підданим Дж. Сімоні розпочав торгову діяльність як купець 1-ої гільдії.

Підсумовуючи вищевказане, можна стверджувати, що італійські віце-консули, чийм головним завданням було підтримувати своїх громадян у вищевказаних містах, самі належали безпосередньо до купецького стану [див. додаток Б. Табл.Б.2.] й активно займалися торгівлею, зокрема й міжнародною. Особливо важливою є діяльність генеральних консулів в Одесі, адже саме вони обирали кандидатури віце-консулів, необхідні для підтримки торгівлі.

Не менш важливим завданням у забезпеченні торгівлі, що здійснювали італійці в українські портах, було лобіювання інтересів торгового флоту своєї держави. Допомога консульств полягала у проходженні капітанами митниці, оформленні документів екіпажу і самих суден, матеріальній підтримці хворих і залишених без роботи моряків і капітанів, інформування капітанів про зміну митних правил, цивільних законів і процедуру оформлення документів.

Підписання конвенції з Османською імперією у 1823 р. про вільний вхід суден під сардинським прапором позитивно вплинули на торгівлю Сардинського королівства з Одесою. За сприятливих політичних умов в регіоні кількість суден під сардинським прапором була значною [див. додаток В.]. Ці судна обслуговували негоціантів Одеси, зокрема й італійців, доправляючи товари в Геную та інші порти Південної та Центральної Європи. Д. Решетченко визначив Італію головним пунктом постачання зерна з чорноморських портів: третина усього експорту припадала на італійські порти [506, с. 77].

У сприятливі для торгівлі роки до Одеси прибуло понад 100 суден під сардинським прапором. Наприклад, у 1836 р. їх прибуло 153, що перевищувало кількість суден під російським прапором (144), трохи менше, ніж під австрійським (184) і англійським (198). Відповідно до свідчень П. Джованетті, українське збіжжя складало $\frac{3}{5}$ загальної кількості збіжжя експортованого в Геную [див. додаток В.].

Розширення посівних площ, товаризація землеробства в Наддніпрянській Україні, а разом з тим і збільшення попиту на українське збіжжя призвели до постійного збільшення торгових суден в одеській гавані: у 1870 р. – 416 суден, у 1871 р. – 396 (Табл.3.1.). Вартість торгових операцій у ці роки сягала десятків мільйонів карбованців. Тому можна стверджувати, що для італійського уряду з огляду на розвиток власної економіки була важливою підтримка торгового мореплавства власної країни в Чорному морі через консульства.

*Табл. 3.1. Навігація італійських суден в Одеському порту в 1870-1875-х рр.**

Рік	К-сть Парусних суден	Кількість пароплавів (Trinacria)	Вартість експорту (в італ. лірах)	Імпорт (в італ. лірах)
1870	416	---	37 094 997,74	5 554 000
1871	396	---	46 914 887	5 797 179
1872	185	5	28 307 828,50	5 945 291
1873	143	18	16 487 002	6 748 780
1874	132	41 (1)	21 961 103,50	8 733 900
1875	158	56 (1)	21 757 549,80	15 340 056

* таблицю складено з даних, вміщених у статті «Immigrazioni, emigrazione e colonie nella Russia meridionale» [438].

Для вдалого проведення торгової операції капітанам потрібно було пройти перевірку в порту і на митниці як під час прибуття й ввезенні товару, так і при відправленні. Процедура починалася з відвідування капітаном свого консульства, де консул або віце-консул ставив позначку про перегляд особистих документів екіпажу, судової ролі, свідоцтва капітана, патенту на судно і декларацію на товар тощо. Тільки після цього документи вважалися

дійними, а капітани мав право просити консулів про допомогу у разі проблем [328, р. 891].

Перевірка документів і допомога консульства були платними згідно з інструкцією, затвердженою 14 вересня 1816 р. [222]. У квітні 1854 р., коли митниця почала видавати паспорти одразу шкіперам, оминаючи консульство, Сардинській генеральний консул С. Берцолезе звернувся до генерал-губернатора з вимогою, щоб документи надходили спочатку до консульства, оскільки консул мав зробити спочатку спеціальну позначку, а шкіпери мали сплатити навігаційний збір до консульства [19, арк. 81]. З утворенням Італійського благодійного товариства капітани, що ходили під італійським прапором, робили пожертви, спеціальні обов'язкові внески на його користь, підтримуючи таким чином італійську громаду Одеси.

Стаття 109 консульського статуту Сардинського королівства зобов'язувала консулів і віце-консулів забезпечувати капітанів вчасно необхідними документами для вирушення з порту [328, р. 891], що не завжди вдавалося зробити. У 1852 р. сардинський консул А. Репетто звітував, що віце-консул в Бердянську Ф. Регоалі бере з капітанів 5 крб. за допомогу з документами на відправлення на митниці, але капітани скаржилися, що підтримку вони отримують повільно, а тому змушені звертатися по допомогу до інших осіб. Генеральний консул вважав такі дії неприпустимими, адже, на відміну від Одеси і Керчі, де є Комерційні суди, у Бердянську сардинські моряки є незахищеними ні від власників суден, ні від власників вантажу, тому підтримка консульства є ключовою у захисті їхніх прав [301].

Іноді капітани, щоб укластися в терміни, передбачені контрактом, покидали порт без необхідних документів, наприклад, у 1840 р. неаполітанській капітан Луїджі Кафаро вирушив з Одеси в Ліворно без судового паспорту, за що відповідно до російських законів був передбачений штраф. Лише втручання неаполітанського генерального консула Ф. де Рібаса, його листування з цивільною владою, дозволило Л. Кафару уникнути штрафу на суму 100 крб. сріблом [202].

Функції консулів передбачали спостереження за честю державного прапора. Консул сповіщав місцеву владу про зміну державного прапора, як це, наприклад, сталося в Сардинському Королівстві у 1848 р. і 1857 р., та вживав заходів для найшвидшого його визнання [311].

Також генеральні консули допомагали морякам, які потрапили у біду в їх консульському окрузі. Наприклад, у 30 грудня 1825 р. судно «Адоніс» шкіпера Джуліана Болло розбилося поблизу Маріуполя. Г. Міланта організував збирання коштів, щоб екіпаж зміг повернутися на батьківщину. Було зібрано 400 крб., частину з яких виділили й італійські негоціанти Б. Понсіо, Дж. Порро, О. Сарато, Дж. Верані, П. Сарторіо [229].

У 1828 р. у складному становищі опинилися капітани суден «Марія Крістіна» і «Місто Одеса». Після того, як купці О. Сарато і Дж. Верані оголосили себе банкрутами, Комерційним судом Одеси було оголошено публічний конкурс для продажу цих суден. На судні було накладено арешт Одеською конторою Державного банку, але перед цим вони були зафрахтовані російською владою для перевезення провіанту для військ [114, арк. 327 зв.]. Конторою Державного банку було вирішено дозволити виконати перевезення на замовлення влади, лише накласти арешт на фрахтову суму. Через банкрутство О. Сарато і Дж. Верані було усунуто від керування перевезеннями, відповідальним за це, як і за оплату праці капітана і моряків цих суден, було призначено комерційний радника Івана Різніча. Для забезпечення проведення торгової операції у капітанів забрали всі документи, окрім паспортів, – наявність тільки цього документа в шкіперів дозволялася тодішніми правилами пересування на Чорному морі. Проте проти виходу моряків виступив сардинський консул Гаєтано Міланта, який заборонив відправлення суден. Капітани суден Фарро і Додеро відмовилися здійснювати перевезення і звернулися до одеського градоначальника, який наказав розвантажити судно. За рахунок грошей з консульської каси Г. Міланта відправив екіпаж суден на батьківщину, вимагаючи від Одеської контори Державного банку відшкодування виплат з суми, отриманої після

продажу суден з торгів. У свою чергу, банк вважав, що неправомірні дії сардинського консула призвели до збитків для кредиторів Сарато і Верані, адже кошти від виконання цих держзамовлень повинні були піти на задоволення їхніх вимог [114, 551 зв.]. Справу було передано до суду, і тягнулася вона десятиліття.

Враховуючи потреби італійського ринку у збіжжі, відомості і рекомендації консулів щодо кращого проведення торгових операцій в Одесі були вкрай важливими. Особливо таких порад потребував уряд Королівства Обох Сицилій. Поганий врожай зерна, що стався у 1815 р. в Неаполітанському королівстві, змусив уряд Бурбонів вжити відповідних заходів і звернути свою увагу на український південь. У серпні 1816 р. неаполітанський уряд видав наказ, спрямований на поліпшення імпорту зернових, а консулам було надано відповідну інструкцію, що сповіщала про це. Увага уряду не могла бути непривабливою для російських купців, і посол в Петербурзі, герцог ді Серракапріола, спонукав генерального консула в Одесі, Ф. де Рібаса, зробити все можливе, щоб заохотити «зернових торговців» здійснювати свою торгівлю з королівством, отримуючи «допомогу» у «розумному обсязі» від королівського уряду [182]. При запрошенні російських купців уряд наголошував на тому, що найближчим часом голод у країні стане загальним, що буде сприяти щедрому прибутку завдяки встановленим цінам, викликаним нестачею зерна, на рівні 6 дукатів за один томол (1 томол дорівнює об'єму в 17,153 літрам) зернових. Безмитний ввіз зернових у Королівство Обох Сицилій був чинним до 16 лютого 1816 р., але до цього періоду в королівство не прибуло жодне судно. Одеські купці не хотіли йти на угоду, тому що торгували на замовлення з предоплатою, що робило не можливим відправити судна вчасно і скористатися цією пропозицією, і не маючи можливості отримати плату одразу, тобто до початку експедиції, відправляли власні судна в місця, що пропонували більше вигоди. Насправді, Феліче де Рібас повідомив, що можна покладатися на одеських торговців, та запропонував уряду зробити

закупівлю, що було єдиним способом легко отримати товар за доступною ціною [183]. Проте, неаполітанський уряд вважав, що наступного року голоду в державі не буде, і вирішив припинити будь-які перемовини з цього приводу.

У 1818 р. спостерігалось погіршення експорту зернових з Одеси, викликане відмінним врожаєм в Європі. Ціни на зерно в портах Чорного та Азовського морів знизились до 25 крб. за чверть. З падінням експорту зменшився й імпорт з європейських країн, що спричинило великий попит на олію та вино. У своїх доповідях Ф. де Рібас підкреслював, що неаполітанські негоціанти продовжують бути байдужими, залишаючи «торгівлю власними продуктами іноземним суднам». Тоді як на російському ринку на реалізації цитрусових і мигдалі торгові дома Неаполя, Палермо та Мессіни могли отримати 35 % чистого прибутку [193]. Феліче де Рібас, враховуючи свій досвід та зв'язки в одеській комерції, запропонував уряду свої послуги для здійснення найбільш вигідних закупівель для уряду, зауважуючи, що ніхто не зможе діяти краще за нього, не через те, що він негоціант, а через те, що «він вірний підданий» [189].

Червень 1816 р. ознаменувався невдалою спробою для неаполітанського уряду продати Російській імперії порох. Неаполітанський уряд відчув фінансові труднощі і вирішив позбутися великої кількості пороху, що зберігалася в порохових льохах королівства. Ф. де Рібас, якому було доручено укласти угоду з російською військовою владою, інформував, що продаж не можливий особливо через те, що турецький уряд, «який дуже ревно ставиться до таких деталей», заборонить ввезення пороху до Чорного моря. Консул нагадував про 1812-1813 рр., коли, попри вплив, який англійці мали в Константинополі, турецький уряд відмовив у перевезенні вантажу з 25 000 гвинтівок безпосередньо до Росії [187].

Одного разу все ж неаполітанському консулу було доручено закупити зерно в Одесі для уряду. На початку 1853 р. європейський ринок, у тому числі й неаполітанський, відзначався надзвичайним попитом на зерно, що

збіглося зі зменшенням суден, викликаним з підвищенням ціни за фрахт [552, р. 256]. Неаполітанський уряд замовив своєму генеральному консулу в Одесі М. Нуньєсу де Сан-Секондо закупити зерно [214]. Для перевезення цього товару неаполітанським урядом було відправлено спочатку 4, а потім 20 суден [215]. М. Нуньєс закупив зерно за посередництва сардинського торгового дому «Джерболіні і Сімоні». Посередництво у цій справі було необхідним, адже в цей період експорт могли здійснювати лише купці 1-ої гільдії, також М. Нуньєс не мав магазинів, щоб зберігати куплене зерно, а також необхідного кредиту, щоб забезпечити вексель. Всього за лютий 1854 р. за 402 тис. крб. срібл. було закуплено 50 303 чвертей зерна, які було перевезено на 23 суднах [216]. Наказ російського уряду від 2 березня 1854 р. забороняв відправлення останніх 3 000 чвертей зерна, адже її мали перепродати у державну скарбницю [19, арк.250].

Важливою проблемою, яку італійські консули вбачали у перешкоді налагодження торгівлі з Одесою була відсутність права вільного входу суден під прапорами їхніх держав у Чорне море. Внаслідок європейської кризи, викликаній неврожаєм, торгівля в Одесі в 1815 р. розквітла. Експорт зернових досяг приблизно 700 000 чвертей, перевезених понад 2000 суден, більша частина з яких пересувалася під австрійським, російським та англійським прапорами [186]. Одним з факторів, що пояснював відсутність неаполітанських суден в Одесі, була відсутність угоди уряду Королівства Обох Сицилій з Османською імперією про вільний вхід у Чорне море суден під неаполітанським прапором.

Одеська торгівля продовжувала перебувати у фазі підйому і в наступні роки. Проте, неаполітанські судна майже були відсутні, про що свідчать звіти Феліче де Рібаса. Наприкінці липня 1816 р. до міста прибуло понад 800 суден, «серед яких понад 20 були неаполітанськими під російським чи англійським прапором». Тому консул скаржився на те, що, за винятком декількох суден, він не може порахувати точну кількість неаполітанських

суден, що «прибувають до карантину», адже пересуваючись під іноземним прапором капітани не стають на облік до консульства [190].

Проблема вільного входу до Чорного моря постала і перед іншими італійськими консулами. Сардинський консул Л. Датілі повідомляв, що судна сардинських підданих вийшли під російським прапором. Повідомлення, що надходили з Константинополя, сповіщали про те, що не зважаючи на старання французького посла та попередні домовленості, судна під сардинським прапором не можуть увійти до Чорного моря. Троє кораблів було відправлено до Константинополя деякими генуезькими торговими домами Одеси, які сподівалися на те, що, якщо їхні судна підуть під російським прапором, то турецький уряд дозволить.... Лише бригантина «Scirime» під командуванням капітана Боно Ск'яффіно, прибула до Таганрогу під сардинським прапором після сплати 2000 турецьких піастрів [280]. Капітани, що вирушали в королівські порти, не бажаючи проходити перевірку документів, мали від негоціантів наказ збувати товари у Константинополі та Грецькому архіпелазі, якщо ціни були вигідними [226].

У 1825 р. Ф. де Рібас повідомляв, що «цитрусові й мигдаль з Сицилії» фігурують серед головних статей імпорту, і ці товари закупають «іноземні негоціанти», перевозять на австрійських чи сардинських суднах, завдаючи «збитків» неаполітанській морській торгівлі. Тому консул вважав за потрібне, щоб неаполітанський уряд здійснив необхідних заходів, аби неаполітанський прапор отримав вільний вхід до Чорного моря [196].

Граф Гульєльмо Костантино Лудольф, неаполітанський посол в Константинополі, знаючи про важливість отримання такого дозволу від Османської імперії, неодноразово закликав уряд зробити необхідні кроки. Тоді в Неаполі почали діяти: за підтримки Російської імперії, на прохання неаполітанського уряду, Королівство Обох Сицилій та Оттоманська Порта дійшли згоди на Аккерманській конференції 1826 р. Наступник графа Лудольфа в Константинополі, Джузеппе Романо продовжував політику свого попередника.

Ф. де Рібас не залишався поза цим процесом. У 1826 р. він просив Міністерство іноземних справ якнайскоріше сприяти підписанню конвенції, інформуючи, що одеське купецтво очікує з великим нетерпінням, коли прапор Обох Сицилій зможе входити до Чорного моря, адже, по-перше, ринок потребував більше суден, по-друге, неаполітанські капітани мають репутацію більш порядних і активних, на відміну від австрійців та сардинців [174].

Конвенцію між Королівством Обох Сицилій та Оттоманською Портою було підписано 16 жовтня 1827 р. Цю звістку радісно сприйняли російські купці, тому неаполітанці отримали ті самі права, якими вже давно користувалися інші іноземці, що, на їхню думку, «змусить тепер сардинців вести ділові справи з меншою пихою» [175].

Консул повинен був звітувати про всі важливі події, пов'язані у житті італійської громади і здійснення торгівлі власною державою. Тому, коло питань, яких торкався консул у своїх звітах, було досить широким: про проблеми, з якими стикалися італійські піддані, функціонування віце-консульств, хід торгівлі й навігації в портах Чорного і Азовського морів, політичні події в житті новоросійського і бесарабського генерал-губернаторства і регіону, перебіг подій воєнних конфліктів тощо. Окрім регулярних звітів, консули готували і спеціальні доповіді за наказом Міністерства іноземних справ [522, с.138].

Виходячи з основних завдань консульства, основною темою звітів був хід торгівлі, тому пункт «Новини торгівлі» був постійно наявний у консульських звітах сардинського консула, де він стисло сповіщав про хід торгівлі в одеському порту, ціни на зерно, кількість сардинських суден, перелік сардинських торгових домів та ін. До звіту консул додавав вирізки з французького варіанту газети «Одеський вісник» з рубрикою про хід навігації в Одеському порту. Документи неаполітанського консульства зберігали річні звіти про хід навігації в містах їхньої резиденції, торговельні операції, що здійснювалися в цих портах, за статтями експорту й імпорту та

товарообіг між Російською імперією та Неаполітанським королівством. З 1816 р. серед матеріалів з'явилися звіти про кількість неаполітанських суден та товари, які вони перевозили і збували в російських портах. У 1840-х рр., коли торгівля між двома країнами почала розвиватися, консульські представники почали подавати у звітах більш розгорнуту інформацію про неаполітанські судна у регіоні за такими позиціями: назва судна, прізвище капітана, тоннаж, дата прибуття, назва порту, звідки судно відправилося; вантаж, що прибув; дата відправлення, назва порту, куди вирушає судно; товар, з яким вирушає, та його кількість [522, с. 139].

Окрім вказаного вище, іноді на запит Міністерства генеральний консул робив детальний огляд міжнародної торгівлі в російських портах Чорного та Азовського морів. У 1834 р. Лучано Міланта, який виконував обов'язки генерального консула, зробив звіт про торгівлю в Портах Чорного і Азовського морів за 1833 р. [248]. У звіті було подано загальну характеристику та статистичні показники міжнародної торгівлі за 1833 р. в Одесі, Таганрозі, Маріуполі, Керчі, Ізмаїлі.

Інший огляд був зроблений Гаєтаном Мілантою в тому ж 1834 р. у «Доповіді про експорт та імпорт на Чорному та Азовському морях» [249], де він описував переваги та можливості для сардинської економіки ведення торгівлі в цьому регіоні. Потреба в такій роботі була спричинена підписанням торгового договору між Сардинським королівством та Російською імперією, проект якого також був у додатку до цього звіту [250].

У 1842 р. генеральний консул П. Джованетті подав «Відомості про торгівлю в Чорному та Азовському морях генерального сардинського консула в Одесі Джованнетті» [286]. Цей звіт є більш детальний за попередні і структурований за наступними розділами: міжнародні торгові договори, тарифи митниці, привілеї для турецького та грецького прапора, основні статті експорту причорноморських та азовських портів Російської імперії, основні товари імпорту до Російської імперії, торгові шляхи, сардинські судна в міжнародній торгівлі портів Чорного та Азовського морів, які брали

участь в торгівлі інших іноземних держав. Особливо важливим був розділ про сардинську торгівлю в південноукраїнських портах, де подано показники обсягів торгівлі та кількість суден під сардинським прапором за 1825-1839 рр. [Додаток, с.???].

У 1834 р. спеціально для уряду Королівства Обох Сицилій неаполітанським віце-консулом Михайлом де Рібасом було підготовлено «Нарис про місто Одесу» [415]. Автор подає коротку історію міста, умови ведення торгівлі, економічні та демографічні показники, характеризує культурне життя міста тощо.

Робота М. де Рібаса не була унікальною у своєму роді. Італійці відкривали консульства та представництва в причорноморських містах з метою поширити свій економічний вплив, тому консули у своєму листуванні з італійським урядами чи іншими консулами описували історію міста, умови та стан торгівлі, показники експорту та імпорту через порти (перш за Одеси), особливо, стосовно товарів, якими торгували італійці, вказували кількість суден, що заходили в порт за країнами тощо. Не лише консули передавали відомості про Одесу і тим самим рекламували місто перед урядом і негоціантами. Перша відома робота про Одесу в Італії вийшла в 1817 р. у Флоренції під назвою «Відомості про Одесу» невідомого автора-негоціанта [521, с. 49].

Консульські звіти не лише осідали в архівах, а й публікувалися і ставали джерелом для досліджень. У 1877 р. в «Офіційній газеті Королівства Італії» частинами у низці номерів було надруковано працю «Імміграція, еміграція і колонії в Південній Росії», яка висвітлювала роль іноземців у розвитку Одеси [434-441]. Більшість номерів, ґрунтуючись на повідомленнях консула, було присвячено тогочасному становищу й активності італійської громади. У 1905 р. в Італії вийшло видання «Еміграція і колонії. Зібрання доповідей королівських консульських агентів і дипломатів», яке увібрало в себе звіти італійських консулів у всіх країнах світу, де вони були. У цьому виданні було опубліковано і доповідь генерального італійського консула в

Одесі Н. Сквітті [417]. У його статті було коротко описано історію італійської громади міста і умови перебування італійських емігрантів, проаналізовано становище італійської мови в середині громади, діяльність Італійського благодійного товариства, проте мало приділено уваги економічній діяльності італійців.

Історію Феодосії виклав у своїй роботі Ф. Лагоріо, що в різні роки був консулом різних держав, зокрема Королівства Обох Сицилій і Сардинського королівства. Його статтю «Четыре эпохи в жизни города Феодосии», написана французькою приблизно у другій третині XIX ст., було перекладено П. Юрченком і надруковано у 1889 р. у «Записках Императорского Одесского общества истории и древностей» [411]. Ф. Лагоріо виклав історію міста у період панування давніх греків, Генуезької республіки, Кримського ханства і Російської імперії. Автор поставив собі за мету не стільки дослідити історію Феодосії, скільки розкрити переламні моменти у функціонуванні цього порту. І тяжко переживаючи падіння торгівлі у місті за панування Російської імперії, Ф. Лагоріо наприкінці своєї роботи подав проект, спрямований покращити конкурентоспроможність Феодосії і залучити торговий капітал.

Таким чином, діяльність італійських генеральних консулів сприяла налагодженню торгівлі між українськими й італійськими портами, збагаченню і захисту італійської громади, підтримці італійського торгового мореплавства.

Висновки до Розділу 3.

З кінця XVIII – початку XIX ст. з боку італійських держав виникає інтерес до українського ринку зерна, що спричинило відкриття ними в Одесі консульств для захисту власних торгових інтересів. Свої представництва в Одесі мали Сардинське королівство, Королівство Обох Сицилій, Тосканське герцогство Папської держави; було захищено інтереси пармських (іспанським консулом) і луккських (сардинським консулом).

З 1863 р. починає свою історію генеральне консульство Королівства Італії – спадкоємець сардинського консульства. Становлення інституту консульства в Італії мало свої особливості порівняно з іншими державами: консули були державними службовцями і просувалися кар'єрними сходами від консула 3 категорії (віце-консула) до 1 категорії (генерального консула). Посада генерального консула була почесною, що підтверджується боротьбою, яка розгорнулася за цю посаду між сардинськими представниками наприкінці 1830-х рр. і на початку 1850-х рр.

Консули були справжніми лідерами італійської громади, що було зумовлено їхніми функціями: представництво на урочистих заходах, реєстрація і облік співгромадян, опікування майновими і спадковими справами, нотаріальне завірення документів, посередництво у відносинах між італійцями і місцевою цивільною владою тощо.

Проте основна функція італійських консульств полягала у захисті торгових інтересів власної держави в одеському консульському окрузі. Завдання консула полягало у захисті честі торгового мореплавства, наданні допомоги і захисті прав італійських шкіперів і моряків, їхнє інформування щодо митної політики, тарифів, цін на зернові, італійські товари, які мають попит на південноукраїнському ринку, що було вкрай важливим, адже італійські судна здійснювали в українських портах третину експортних операцій зерна. Окрім того, як демонструє діяльність неаполітанських представників, генеральний консул виступав посередником між урядом і одеськими купцями у закупівлі збіжжя для скарбниці.

Італійські генеральні консули відкривали віце-консульства в портах свого консульського округу: Феодосії, Таганрогу, Керчі, Ізмаїлі, Бердянську, Маріуполі, Миколаєві та Херсоні. З одного боку, віце-консульства дозволяли сприяти італійському мореплавству і лобіювати інтереси італійських купців в усіх південноукраїнських портах. З іншого – на посаду віце-консулів призначали передусім італійські купці, для яких отримання такої посади

давало можливість розвинути свій бізнес, що базувався на експорті українського зерна.

Звіти і науково-публіцистичні роботи віце-консулів сприяли поширенню відомостей про Одесу, її економічний розвиток, а також допомагали Міністерству закордонних справ проводити міжнародну і економічну політику.

Отже, діяльність італійських генеральних консулів сприяла становленню і розвитку італо-українських торгових зв'язків, захисту інтересів і економічної діяльності членів італійської громади Одеси.

РОЗДІЛ 4.

ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІТАЛІЙСЬКОГО КУПЕЦТВА ОДЕСИ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

4.1. Участь італійських купців у здійсненні торгівлі

Кінець ХVІІІ – перші десятиліття ХІХ ст. позначилися для Європи виснажливими війнами, неврожаями, а тому там спостерігався значний попит на зерно. Спеціалізація Одеси з перших років її існування на міжнародній торгівлі, перш за все на експорті зерна, і заходи влади призвели до виникнення інтересу з боку іноземних урядів і негоціантів до цього регіону як нового ринку для ведення свого бізнесу.

Домінування на одеському ринку експорту над імпортом і більша зацікавленість іноземних купців в українську збіжжі, ніж російських купців в європейських товарах; відсутність торгового флоту, потрібної кількості шкіперів та моряків; комерційна недосвідченість російського купецтва, відсутність в нього досвіду здійснення міжнародних торгівельних операцій та незнання його представниками іноземних мов – все це призвело до того, що в Одесі починають відкривати свій бізнес негоціанти-іноземці (греки, англійці, французи та італійці) [474, с. 73].

Важливими портами, куди іноземні негоціанти доставляли збіжжя з Одеси, були італійські порти Генуя, Ліворно і Трієст, з яких зерно продавалося не лише на терени Апеннінського півострова, а й в інші країни Європи, передусім у Великобританію [445, с. 191]. Тому одеський ринок завжди реагував на новини звітти, які друкувалися на перших шпальтах газети «Одесский вестник». «Останні новини з Тоскани, здається, сприятливі для нашої торгівлі; стверджують, що новий врожай цих місць гірший за попередній, який також був незадовільним» [419] - такі новини призводили до збільшення попиту і, як наслідок, підвищення ціни на пшеницю.

Головною статтею торгівлі італійських негоціантів було українське зерно: «тверді сорти, що вирощуються на близьких до Одеси територіях, які називаються «арнаутка»; а також ті, що вирощуються орендаторами сусідніх губерній «старої Польщі» (італ. «antica Polonia»), «тобто України та Подолії, і які в своїй більшості є м'якими видами зерна, що місцевою мовою звуться «озимі» - повідомляв генеральний консул Королівства Обох Сицилій в Одесі в доповідній записці неаполітанському послу в Петербурзі в 1813 р. [177].

Приблизно в той самий час француз Габріель де Кастельно д'Орос, що перебував в Одесі за часів герцога Е. де Рішельє писав у своїй роботі з історії новоросійського і бессарабського генерал-губернаторства, що «Україна, Подолія і Волинь поставляють значну кількість» зерна в Одесу для експорту. [414, р.64].

Те ж саме доповідав купець А. Масс в середині 1840-х рр. заступнику керівника Банку Франції Шарлю Верну: «В околицях Одеси збирають мало зерна, переважно його привозять з Бессарабії, Поділля, Волині й України... Зерно підвозять через степи на запряжених биками возах. Трави, якими покриті степи, стають кормом для тяглових тварин, яким доводиться перевозити вантажі на відстані від 300 до 700 верст (75-195 льє). Партії зерна зазвичай висиляють великі землевласники під керівництвом агентів, що мають повноваження на продаж зерна й на одержання виторгу [496, с. 233]».

У 1842 р. сардинський консул П. Джованетті зазначав, що найкраще зерно вирощується на азовському узбережжі і в Області Війська Донського: «це тверде зерно, яке будь-де користуються попитом для виробництва пасти» [див. додаток В.]. Кримське зерно гірше за азовське, але краще за те, що походить з території, що прилягає до Одеси. Найменш родючі землі, за свідченням консула, знаходилися в Бессарабії, між Акерманом і Кілією: «тут вирощують гарне зерно твердих сортів, але через те, що воно зберігається у землі, воно має жахливий запах, який стає сильнішим під час морських перевезень» [див. додаток В].

П. Джованетті зазначав, що основними постачальниками зерна на одеський ринок є Київська і Подільська губернії, порівняно з якими землевласники Херсонської та Катеринославської губернії постачають зерно гіршої якості [див. додаток В]. Ці свідчення підтверджують думку Д. Решетченкова, що хлібна торгівля Правобережної України майже повністю потрапила до кола діяльності одеського порту і залежала від нього [416, с. 80]. Лівобережна Україна постачала зерно на експорт у набагато меншій кількості, здебільшого в азовські порти. І. Гуржій пояснює це явище декількома причинами: відсутністю шляхів і засобів для транспортування товару, слабкою промисловістю і замкненістю серед таких самих хліборобських губерній [468, с. 133,134].

Серед інших товарів з Одеси, що перевозилися на італійських суднах, значилися борошно, віск, зелений горошок, вовна, залізо, бича шкура, прядиво, льон, ліс. Щодо воску, то П. Джованетті зазначав, що «український віск користується значним попитом» і кращий за нього лише віск зі Смірни [286].

Чорноморсько-азовські порти посідали важливе місце в зовнішній торгівлі Російської імперії: з 1802 р. по 1859 р. з них було вивезено 58,9 млн. чвертей хліба, що становило 67,22% від загального експорту Європейської Росії [571, с.113]. Найбільшим попитом користувалася пшениця. Вже на початку XIX ст. з Одеси йшло на експорт 500-700 чвертей пшениці, постійне і цілеспрямоване постачання якої йшло з Білої Церкви, Тульчина, Сквири, Вознесенська, Гайсина, Умані та ін. [571, с.114]. У 1824-1847 рр. 39 млн. через південні порти Російської імперії було відправлено 39 млн. зернових, 90% з яких складала пшениця (54% припало на долю Одеси) [571, с. 176].

Італійські держави виявляли інтерес до Одеси і як до ринку збуту своїх товарів. У 1820 р. на запит від сардинського уряду граф Торре повідомляв, що в цій зоні порто-франко великий попит будуть мати такі товари Королівства, як вина Ніцци, оливкове масло, мило, цитрусові, сир, рис, свіжі фрукти, рафінований цукор, перець, коркове дерево; частково промислові

генуезькі товари: оксамит, льон, штучні квіти і джем, предмети одягу [див. додаток В].

Також попитом користувалися будівельні матеріали, що надходили передусім з Тосканського герцогства. Каміння і гранітні плити замовляли підрядчики Одеського Будівельного комітету для заощування вулиць і тротуарів з Ліворно, і порівняно з трієстським цінувався більше за мальтійський камінь. Гранітні плити для тротуару доправлялися з Італії суднами одеських негоціантів. У грудні 1826 р. такий контракт на суму в 25 000 крб. уклав з Одеським будівельним комітетом купець П'єтро Сарторіо. Відповідно до статей договору він мав доправити камінь для покриття 1000 квадратних сажнів дороги [91, арк. 1].

Важливим матеріалом був мармур, що виписували з Каррари, і використовували для оздоблення будівель, розбудови парків, кладовищ і церков. Наприклад, у 1835 р. було замовлено 5 500 мармурових плит для Михайлівської церкви [148, арк. 3-6]. Популярними були й мануфактурні вироби з Флоренції, що збувалися в одеських крамницях. Наприклад, солом'яні капелюхи й інші модні аксесуари одеситки могли придбати в крамниці братів П'єротті «Город Флоренция», що знаходився на Театральній площі [428].

З початку XVIII ст. зовнішню торгівлю в одеському порту здійснювали торгові дома, що належали грекам, італійцям, французам, англійським і австрійським підданам. Найчисленнішими, найзаможнішими і найстабільнішими торговими домами володіли греки: родини Зафірі, Іракліді, Раллі, Родоканакі, Севаступало. За ствердженням О. Дружиніної, роль грецьких експортних контор була «винятково великою» [476, с. 185] Конкуренцію грекам складали торгові дома французів І. Рено, І Рубо, К. Сікара, англійців Дж. Кортацци, австрійських підданих Й. Радніч, І. Тработті й італійців.

Італійській капітал в експортній торгівлі був презентований передусім сардинськими підданими, які також були основними перевізниками

українського збіжжя з одеського порту до портів Середземномор'я: у першій половині XIX ст. до Одеси приходило від 50 до 250 суден під неаполітанським прапором. Неаполітанські торгові дома були відсутні в Одесі. Проте неаполітанські судна доправляли в Одесу товари з Сицилії (олівкову олію, вино, цитрусові) на замовлення іноземних купців. Також неаполітанці брали активну участь у перевезенні товарів з Марселя і Галліопольського півострова. Проте кількість суден під неаполітанським прапором у 8-10 разів поступалася сардинським. Тосканці ще менше брали участь: у 1841 р. їх було всього 2, у 1844 р. – 3 [507, с. 58].

І. Гордуновський стверджує, що орієнтування Південної України на зовнішню торгівлю призвело до залучення всієї Наддніпрянської України до справи постачання й реалізації збіжжя, що у свою чергу призвело до розвитку і вдосконалення землеробства і його товаризації [571, с.348]. Перш за все, це вплинуло на розвиток візництва, чумацтва і торгового посередництва – заняття, що залучали різні соціальні верстви всіх українських територій.

Закупівля зерна італійськими негоціантами відбувалася або безпосередньо у землевласників, або у посередників. Найвигідніше було купувати зерно на ярмарках, адже там ціни були нижчими за ціни посередників, тому що землевласники потребували коштів для нової посівної кампанії [177]. На ярмарках можна було купити зерно кращої якості і отримати товар вже у квітні або на початку травня. Закупівля зерна таким чином обходилася на 4-5 крб. дешевше, ніж у випадку, коли його купували зі складів посередників або за допомогою маклерів. У 1817 р. неаполітанський консул Ф. де Рібас повідомляв своєму уряду, що всі провідні торгові дома вже відправили до Києва своїх управителів для укладення в грудні-січні контрактів на придбання зерна [183].

Але основна частина зерна від поміщицьких і селянських господарств на одеський ринок надходила від посередників, які переважно були купцями. Інститут посередництва в Україні розвинувся під впливом попиту на

українське збіжжя з боку численних торгових компаній, що існували в Одесі й інших портах Південної України. Придбавши певну кількість зерна, вони перепродавали її оптовим торговцям за значно вищою ціною [571, с.200]. Особливо в цій галузі виявили себе євреї, які, за свідченням О. Дружиніної, були потрібні поміщикам для експорту зернових й іншої продукції [476, с. 153].

Архів неаполітанського консульства зберігає частину бухгалтерської книги за 1852 р. одного такого невідомого посередника, який збував іноземним негоціантам зерно. Посередник продавав жито і два види зерна – гирку й арнаутку, які купували партіями від 300 до 500 чвертей. Зберігав свій товар посередник в Одесі в магазині К. Сікара. Серед покупців вказані італійці М. даль Орсо, Дж. Порро, Россі, так купці Раллі, Родоканакі, Тработті, Сепічу, Інглезі та інші [212].

Розглядаючи витрати у цій книзі, стає очевидним, що ці операції давали робочі місця значній кількості осіб. По-перше, між негоціантом і купцем-посередником торгові операції проводили маклери або службові і довірені особи торгових фірм, що отримували плату від роботодавця і маклерський відсоток або «чайові» від купця-посередника. По-друге, до операції продажу залучалися мірники, перевізники, поденщики, просіювачі та інші. По-третє, навантаження іноземних суден потребувало залучення човнярів, вантажників і транспорту [212]. В останньому занятті досягли успіху й італійці: у 1830-1840 рр. перевізниками в Карантинній гавані були А. Анатра, Л. Мокко, К. Франческо, Т. Лінарі. Зокрема, неаполітанський підданий К. Франческо володів 4 човнами і 9 баркасами, а сардинський підданий Т. Мокко володів 8 човнами [95, арк.164, 169]. Тобто експортна діяльність негоціантів, зокрема й італійців, створювала значну кількість робочих місць в Одесі.

Якщо зерно відправляли на рахунок інших осіб або компаній, то попередньо укладали контракти, а від замовників переказними векселями надходили кошти, за допомогою яких здійснювалася закупівля товарів.

Невиконання контракту тягло за собою втрату прибутку і відшкодування збитків партнерам. Часто чинники, що впливали на невчасне доправлення зерна не залежали від самих негоціантів, а були зумовлені невиконанням своїх зобов'язань маклерами або місцевими посередниками, порушення умов контракту шкіперами, аваріями під час навантаження суден і перевезеннях, несприятливими політичними обставинами в регіоні.

Так, у 1822 р. Доменіко Гаторно купив у Григорія Ігнатенка 700 чвертей арнаутки ціною 18 крб. 30 коп. і дав йому (Ігнатенкові) 5 тис. під розписку і 300 готівково, але товару не отримав і був змушений звернутися до Комерційного суду [102, арк. 9 зв.-10]. У 1835 р. Паоло Казаретто домовився з одеським купцем 1-ої гільдії Йосифом Мангубі при посередництві маклера Симона Супічича завантажити судно «Цар Давид» під управлінням шкіпера Видовича пшеницею і відправити до Трієста. Й. Мангубі обіцяв, що судно прийде до Одеси з Константинополя з баластом, проте в назначений час цього не сталося, таким чином Казаретто зазнав збитків перед своїми партнерами у Трієсті [115, арк. 47].

Першим етнічним італійцем, який поклав початок формуванню в місті прошарку італійського купецтва, став Стефан Вентурі, власник торгової фірми, заснованої в 1794 р. [500, с. 114]. Справжнім поштовхом для торгівлі в Одесі стали 1815-1819 рр. Закінчення наполеонівських війн і політична стабілізація в Італійських країнах, з одного боку, і неврожай і викликаний ним голод в Європі, з іншого, спричинили значний попит на українське зерно. В цей час починають свою діяльність фірми греків і сардинських підданих, які й здійснювали торгові операції між італійськими портами й Одесою. У першій третині XIX ст. свій бізнес в Одесі відкрили генуезькі негоціанти: Онорето Сарато, Джузеппе Верані, Бартоломео Понсіо, Джакомо Порро, П'єтро Сарторіо, Доменіко Гатторно. Найбільш успішним торговим домом була фірма Бартоломео Понсіо, що здійснювала операції на мільйони карбованців за рік через одеський порт, а у 1832 р. і в Маріуполі [346, с. 94].

До кінця 1820-х рр. проблемою для італійських негоціантів та капітанів був вхід у Чорне море через протоки Босфор і Дарданелли, оскільки договорів, які б це регламентували, у Туреччини з Сардинським королівством та Королівством Обох Сицилій не існувало. Підписання конвенцій про вільний вхід у Чорне море під сардинським і неаполітанським прапором сталося відповідно у 1825 р. і 1827 р. До цього італійським капітанам доводилося пересуватися в Чорному морі під російським, австрійським або французьким прапором.

У зв'язку з цим капітани суден мали одразу декілька патентів на підняття прапора, видані різними країнами. Наприклад, у 1822 р. фірма «Сарато і Верані» завантажила пшеницею судно «Люция» під управлінням шкіпера Дмитрія Джураковича, що вийшло з Одеси під французьким прапором. В Константинополі французька місія відняла французькі документи на судно, тому звідти судно вийшло під неаполітанським прапором під назвою «Пенелопа». Коли у квітні 1823 р. судно поверталось в Одесу, капітан отримав звістку, що турецька влада конфісковує судна під неаполітанським прапором, тому вимушені були рухатися до о. Корфа, де отримали патент ходити під іонійським прапором під назвою «Анфітріда» [114, арк. 426-427].

Ще однією проблемою була нестабільна політична ситуація в регіоні. Конфронтації між Російською імперією і Туреччиною (грецьке повстання 1821 р., російсько-турецька війна 1828-1829 рр.) призводили до зменшення обсягів або й взагалі припинення торгівлі в регіоні. Використовуючи різні приводи, у 1821 р. турецький уряд затримував усі судна, що входили в Чорне море, змушуючи збувати всі товари в Константинополі. У 1828-1829 рр. єдиним італійським негоціантом, що здійснював операції на суми понад 100 000 крб., був Бартоломео Понціо [343, с. 74; 344, с. 72]. Для порівняння у 1827 р. таких купців було 5, у 1830 р. і 1832 р. – 3 [342, с. 71; 345, с. ; 31]. Всього у 1833 р. в Одесі існував 21 грецький торговий дім [463, с. 220], а італійських всього 5 [347, с. 96].

Наступні десятиліття були дуже сприятливими для італійців: в Одесі діяли торгові фірми сардинських підданих Каміло Вівіані, Франческо Лаури, Паоло Казаретто, Карла де Азарта, Джакомо Порро, Карла Рокка, Густаво Джерболіні, Вінченцо Россі, Доменіко Тубіно. Вони здійснювали експортні операції на суму від декількох сотень тисяч до мільйона карбованців, які складали 4-5 частину від загальної вартості всіх експортних операцій через одеську митницю. Вартість імпорتنих операцій була в десятки разів менше, а могла нерідко бути взагалі відсутньою [див. Додаток Б., Табл. Б.6.].

Наприкінці 1830-1840-ті рр. найпотужнішими фірмами володіли Франческо Лаура, Паоло Казаретто, Джакомо Порро і Карло де Азарта, чий капітал становив понад декількох сотень тисяч карбованців, який вони вкладали в нерухомість в Одесі та в цінні папери [283].

У 1852 р. серед найпотужніших торгових домів італійців і загалом Одеси були компанії Джакомо Порро і Карла де Азарта, які здійснювали не лише зовнішню торгівлю, проводили фінансові операції між Одесою, Лондоном, Генуєю і Марселем [300]. Слідом за ними йшла компанія Вінченцо Наполеоновича Россі. Про інші торгові дома «Брати Рокка», «Брати де Джованні», «Джерболіні й Сімоні», «Тубіно дядя і племінники», «Брати далль Орсо і сини», «Л. Россі і Ко» консул писав, що вони є філіями торгових домів Генуї. Цим 9-ом італійським торговим конторам конкуренцію створювали 11 грецьких торгових домів, 2 австрійських, 6 німецьких, 2 єврейських, 2 англійські і 1 французький [300].

Негативно на діяльність генуезьких торгових домів вплинула Кримська (Східна) війна (1853-1856). У 1854 р. 12 лютого було оприлюднено наказ, що забороняв вивозити зерно з усіх чорноморських і азовських портів до 1 вересня 1854 р. [321]. Спочатку наказ не стосувався тих суден, які вже були завантажені або завантажувалися. Але 4 березня було отримано розпорядження припинити завантаження суден, і вивантажити зерно до магазинів тих купців, яким це зерно належить, а Карантинному правлінню підрахувати кількість цього зерна, і за якими цінами воно відпущено. Через

загрозу висадки англійського і французького десанту 18 березня 1854 р. було вирішено все зерно, овес і борошно, що були в Одесі, окрім частини, необхідної для місцевого населення, забрати до скарбниці, а власникам видати квитанцію [19, арк. 26]. Паралельно налагодити відправку цього зерна до Бендер.

У 1854 р. на складах в Одесі була така кількість пшениці, власниками якої були італійські негоціанти: на рахунку «Братів Рокка» – 20 000 чвертей, Джованні Рокка – 10 000, А. Россі – 6000 чвертей, «далль Орсо» – 5 000, К. Деазатра – 3 000, Дж. Порро – 3 000, «Джерболині і Симони» – 4 500, Ф. К'ярелла – 3 000, Деджованні й Тубіно – 4 000 [19, арк. 27-28]. Увесь товар призначався за договорами для купців європейських портів: Генуї, Трієсту, Марселя та ін. Звичайно, всі ці заходи негативно впливали на справи італійців: вони втрачали контракти, повинні були платити за зберігання товару на складах (якщо він не належав їм).

Під час Східної (Кримської) війни припинив своє існування торговий дім «Джерболині і Симоні». Сардинський підданий, купець 1-ої гільдії Густаво Джерболині за постійні політичні розмови вже давно перебував під наглядом поліції. У 1854 р. через його висловлювання проти Східної війни з Петербургу надійшов наказ, згідно з яким, йому було надано 24 години, аби залишити Одесу. Г. Джерболині своєї вини не визнавав і навіть хотів звернутися до імператора, але дізнався, що наказ надійшов саме від імператора. Він отримав від військового губернатора Остан Сакена 5 днів для завершення своїх справ у місті і вирушив до Відня у супроводі службовця губернатора до кордону [304].

Навесні 1856 р., незабаром після закінчення війни, з Одеси й інших чорноморських портів відновився експорт зерна до Європи. Через плітки про нестачу зерна в Європі, ціни на українське збіжжя підскочили. Проте восени з'ясувалося, що зібраний врожай невеликий, а всі запаси минулих років було продано Польщі, і надходження зерна до Одеси буде вдвічі або втричі меншим, ніж звичайно. Багато суден виявилися незавантаженими, і їм

довелося повернутися назад порожніми [496, с. 244]. Втрати одеських експортерів були великими й досягли 10 млн. крб.

У наступному році в Одесі почалася справжня криза, що ускладнювалася фінансовою кризою 1857 р. у Західній Європі. Загальні збитки одеських торгових і банкірських домів з 1857 р. по 1862 р. досягли 8 млн. крб. сріблом [496, с. 244]. У 1857 р. 51 купець здійснив експортні операції в одеському порту на суму від 100 тис. крб. до суми понад 1 млн. крб. Серед них було 9 італійців, але повна вартість їхніх операцій складала менше мільйона крб., на відміну від головних грецьких домів [493, с. 327].

Унаслідок кризи в 1859-1862 рр. було ліквідовано торгові дома Луїджі Россі, Доменіко Тубіно, Карла Рокка, Карла Деазарта [493, с. 280]. Наприкінці 1850-х рр. померли Джакомо Порро і Вінченцо Наполеонович Россі, що призвело до скасування їхніх фірм у наступні роки. Наприкінці 1860-х рр. з усіх генуезьких торгових домів, що існували в 1830-1850-х рр. залишився лише торговий дім «Далль Орсо і сини».

Кінець 1850-1860-х рр. стали переломними як для Італійської держави, яка в 1871 р. після тривалих війн стала єдиною державною, так і для економіки Одеси, яка внаслідок різних чинників і подій зазнала суттєвих змін.

З одного боку, утворення єдиного Італійського Королівства і позбавлення впливу Австро-Угорської імперії зумовили сприятливі умови для побудови промисловості, розвитку міжнародних торгових зв'язків і повернення на батьківщину італійські мігрантів. З іншого боку, в цей період розпочиналася масова еміграція з Італії до американського континенту, в тому числі й серед італійських комерсантів. Цьому сприяли деякі економічні зміни в США: відміна рабства, закінчення громадянської війни і побудова залізниць. У 1869 р. закінчилося спорудження Першої трансконтинентальної залізниці, що з'єднала Каліфорнію з центральними штатами і призвела до появи на європейському ринку каліфорнійського зерна, що складало суттєву конкуренцію українському.

Відміна кріпосного права, побудова залізниці та розвиток сільського господарства дали поштовх для збільшення врожаю зернових у Наддніпрянській Україні – основної статті експорту італійських торгових домів. До кінця Кримської (Східної) війни в Одесі була значна кількість італійських Торгових домів, які разом з греками домінували над усіма іншими. У 1860-х рр. одні компанії покинули одеський ринок, інші було ліквідовано у зв'язку зі смертю її господаря і небажанням спадкоємців керувати. В економіці Одеси, зокрема й торгівлі зерном, почали домінувати євреї.

Ще одним викликом для італійської зовнішньої торгівлі стало домінування пароплавів над парусними суднами у здійсненні торгових перевезень у міжнародній торгівлі. Пароплави мали великі переваги: краще оснащення, швидкість і дешевше страхування. Наприклад, протягом 1871 р. експорт італійського збіжжя з Бердянська склав 358 000 чвертей, які здійснили 216 італійських парусних суден. Вже на червень 1872 р. лише 10 англійських і 1 бельгійський пароплави перевезли в Англію 700 000 чвертей збіжжя [409, р. 42].

Торгові дома французів, австрійців, англійців, росіян обслуговувалися пароплавами і національними пароплавними товариствами: РОПТом, Австрійським Ллойдом, та іншими. В Італії теж існувала навігаційна пароплавна компанія «Trinacria», що була заснована в 1869 р. і отримувала дотації від італійського уряду [409, р. 42]. Проте пароплави компанії майже не здійснювали рейсів між Італією й Одесою. Загалом, протягом 1870-1876 рр. морська торгівля Італії в Одесі обслуговувалася як парусними суднами, так і пароплавами, що забезпечували експорт з Італії та імпорту з Одеси як італійських торгових домів, так й іноземних фірм.

З кінця XIX ст. пароплавне сполучення між Одесою й італійськими портами здійснювалося завдяки компанії «Флоріо і Рубаттіні». У 1890-х рр. її агентами в Одесі були брати Анатра, а її контора знаходилася у власному будинку родини на вул. Почтовій [488, с. 89]. У 1901 р. контора забезпечувала

сполучення Одеси з Константинополем, Катаньєю, Палермо, Мессіною, Неаполем, Ліворно і Генуєю 23 пароплавами. В її одеському підрозділі, що знаходилося на вул. Пушкінській в будинку Клеймна, служили італійські піддані Альберто Вітале й Еваріст Галлеано [336, с. 24].

Згідно з твердженням І. Гордуновського Одеса у другій половині XIX ст. як торговий осередок «охопила велику хлібну область», до якої увійшли (зі своїми торговими ринками і шляхами, господарствами і торговим людом) Бессарабська, Катеринославська, Київська, Полтавська, Херсонська і частково Волинська губернії» [571, с.122]. Рік за роком одеський порт збільшував обсяги експорту зерна з 30-40 млн. пудів у 1860-х рр. до 120,2 млн. пудів у 1895 р., що складало 20% від загальноросійського експорту збіжжя [467, с.102].

Основними статтями експорту італійських торгових домів у 1871 р. були такі продукти, як зернові, ліс, спирт, шкіра, м'ясо, загальною вартістю 10 137 285 лір. У 1871 р. експорт зерна, здійснений італійськими домами Одеси, виріс на 342 500 крб. сріблом порівняно з попереднім роком [409, р. 40]. Хоча здійснювали операції всього три фірми. Як і в попередній період, здійснювати експорт за кордон дозволялося лише торговим домам купців 1-ої гільдії, яких протягом 1870-х – початку XX ст. в Одесі нараховувалося всього три: «Брати Антатра», «Брати далль Орсо», «Джероламо Ассерето» [435]. За обсягами експорту зернових італійці значно поступалися компаніям родин Дрейфус, Мавро, Нейфельд, Ашкеназі, А. Массу, Н. Юровському та ін.

Торговий дім «Брати далль Орсо», заснований у 1849 р. Матео далль Орсом, діяв на вул. Преображенській в будинку Рокка [368, с. 404]. Під цим іменем були засновано також торгові дома в Генуї та Марселі. Родина далль Орсо спеціалізувалася на експорті зерна й імпорті олії, здійснюючи його на власних суднах, яких нараховувалося дев'ять з зальним тоннажем 5 тис. тонн [435]. Вартість проведених торгових операцій за 1870-1876 рр. в середньому складала 1 млн. крб. на рік. Документів, що відображали діяльність цього торгового дому майже не збереглося.

Про купця Джероламо Ассерето відомо дуже мало. Спочатку він торгував в Одесі від генуезької фірми «Італійська торгова компанія» («La Compagnia Commerciale Italiana»), але у 1871 р. вона перестала існувати. Тоді Дж. Ассерето вирішив відкрити власний бізнес в Одесі. Він мав гарну репутацію і вважався «одним із найкращих експертів з якості зерна» [435]. Представник родини Ассерето, Жан-Батіст, отримавши від («La Compagnia Commerciale Italiana» один мільйон франків заснував в торговий дім Румунії, що діяв у Браїлі і Галаці [399, р. 213].

Торговий дім «Брати Анатра» було засновано в 1869 р. чотирма братами: Антоніо, Джузеппе, Анжело і Бартоломео Анжеловичами – синами вихідця з Мессіни Анжела Анатра, що займався в Одесі купецькою діяльністю і морськими перевезеннями в Чорному морі між українськими портами.

Окрім торгових фірм негоціантів, в Одесі заснували свій бізнес менші заможні купці, що належали до 2-ої гільдії, здійснюючи імпорт товарів з Італійського Королівства: родини Котронео, Тоскано, Маріно, Соларі [436] та ін.

Згідно з оглядами італійської преси, імпорт товарів з Італії до Наддніпрянської України відбувався не в найкращих умовах і справи склалися гірше, ніж того можна було очікувати. Основними статтями імпорту з королівства в другій половині XIX ст. були такі товари: оливкова олія, вина, фрукти, мигдаль, коркове дерево, рис, шкіра, необроблений і оброблений мармур, алебастр, сланець, неаполітанський камінь, пуцолан, к'яварські стільці, сірники, мінеральна вода тощо [437].

Промисловість Італії не досягла потрібного ступеня розвитку, щоб її товари могли конкурувати за якістю і низькими цінами з іншими державами. І єдиною галуззю, де італійці могли виступати на рівних з іншими, була харчова промисловість й сільськогосподарська продукція. Але й у цій сфері італійцям траплялися конкуренти на одеському ринку.

«Не зрозуміло, як Італія, багата на олію будь-якої якості, може займати мізерну частку в імпорті цього товару, залишаючи Греції цю вкрай важливу статтю торгівлі», - писала італійська газета в 1877 р. [437].

Італійська оливкова олію для смаження користувалася попитом в Росії, проте обсяги споживання можна було збільшити, зменшивши ціну, щоб вона могла конкурувати з грецькою олією, яке коштує менше, горить краще і без запаху. Тому грецьке масло часто використовувалося у виробництві. У домашньому споживанні в Одесі віддавали перевагу олії з Провансу, якість якої вважалася кращою за якість олії з узбережжя Генуї та Тоскани. У 1871 р. італійці експортували в Одесу олію вартістю 1 123 769 лір, що на 707 399 лір більше, ніж у 1869 р. і на 237 167 лір більше порівняно з 1870 р. [409, р. 42].

Також із конкуренцією з боку Греції італійська торгівля стикалася на ринку фруктів аналогічно через вищі ціни. Проте, італійські цитрусові відрізнялися якістю, а попит на цей вид товарів робив Одесу дуже прибутковим ринком для італійської економіки, особливо після відкриття залізниць, що дозволило швидко транспортувати фрукти в інші частини України та Росії. У 1871 р. італійці експортували цитрусових вартістю 558 344 лір, що на 259 987 лір більше порівняно з 1869 р. і на 209 961 лір більше за 1870 р. [409, р. 43] І олія, і цитрусові відправлялися з портів Сицилії – Палермо та Мессіни, а доправлялися туди з провінції Калабрії. Основним постачальником сицилійських товарів на одеський ринок були фірми сицилійця, купця 2-ої гільдії Козімо Котроне, що розпочав свою торгівельну справу в 1850-х рр. На початку ХХ ст. гуртовими складами володіли італійські піддані Джованні Котронео за адресою: вул. Тираспольська, і власний будинок Мікеланджело Петтініаті на вул. Рішельєвській, 15 [339, с. 45, 67].

Дуже прибутковим товаром на одеському ринку було вино. До причин, які досі перешкоджали розвитку італійської винної торгівлі, за винятком тільки сицилійської Марсали (вид десертного вина), без сумніву потрібно віднести їхню мінливу міцність, смак і колір. В Одесі власник винного

магазину не завжди знав, як запропонувати своїм клієнтам нову марку вина, в той час французькі вина були єдиним брендом для впевненого позначення якості. Разом з тим, слід зазначити, що італійський виробник приділяв дуже мало уваги у виготовленню кегів і поліпшення виробничих процесів, особливо для того, щоб вино витримало довгу морську поїздку; а тому часто траплялося, що під час перевезення матроси змінюють його зміст або крадуть, і після прибуття вино стає кислим або непридатним для продажу [409, р. 43].

Іншими товарами, що прибували в Одесу з Сицилії, були мигдаль, сірка, шліфований камінь, лимонна есенція, фундук, анчоуси. Цих товарів було імпортовано в 1871 р. на суму 361 882 ліри [409, р. 43].

Товари, що експортувалися з Італії до Одеси, реалізовувалися як серед жителів міста у численних магазинах, так і йшли в інші міста регіону та Російської губернії через купців-посередників. В Одесі однією з гуртових комісійних контор, що розташовувалася на вул. Кондратенка, володів італійський підданий Гаetano Домінікович Тоскано. П. Протасов з Орловської губернії замовив у Тоскано оливкової олії, щоб розіслати її на пробу єпархіальним свічковим заводам, лаврам та монастирям [109, арк. 67 зв.]. У 1907 р. Г. Тоскано постачав 537 пудів сірки Південноросійському пороховому заводу, що знаходився на залізничній станції Синельникове (нині місто у Дніпропетровській області) [111, арк. 2]. У 1915 р. справу батька продовжували сини Карл і Фелікс Тоскано [389, с. 148]

Серед промислових товарів в Одесу імпортували порцеляну фабрики «Джинорі», дзеркала та кришталі з Венеції, сірники з П'ємонт, оксамит, солом'яні капелюхи з Флоренції, рукавички з Неаполі і Палермо, шовкову тканину тощо [409, р. 43].

Окрім цього, італійці здійснювали імпорт й іноземних товарів, і за деякими статтями були серед лідерів. Так, торговий дім «Брати Анатра» ввозив до Одеси англійське вугілля і в цьому перевершив інших негоціантів

Одеси. На 1871 р. вони реалізовували вугілля на 326 259 крб. сріблом (1 141 875 лір) порівняно з 122 675 лірами у 1870 р. [409, р.41]. Торговий дім «Гаetano Тоскано і сини», заснований у 1860 р., займав панівні позиції з імпорту бензину з США [16, с.31]. У 1869 р. було ввезено товару на 57 750 лір, у 1870 р. - на 227 150 лір, у 1871 р. – на 603 190 лір [409, р. 42].

4.2. Просопографічний портрет італійських купців Одеси

Одеса з дешевим зерном, порто-франко, відсутністю значної конкуренції приваблювала італійських негоціантів, проте налагодження регулярної торгівлі, незалежної від посередників, вимагало від іноземних купців заснування в Одесі торгових домів, які могли б бути як незалежними компаніями, так і філіями вже існуючих в Європі фірм. Відкриття бізнесу в Одесі вимагало від негоціантів зарахування до 1-ої, в окремих випадка до 2-ої, купецької гільдії, для чого вони повинні були мати відповідний капітал і нерухомість у місті.

Одну з перших потужних італійських фірм в Одесі відкрив генуезькій купець Бартоломео Понсіо (1792-1837). Точна дата його прибуття до Одеси з Сардинського Королівства невідома. У 1818 р. він звернувся до графа О.Ф. Ланжерона з проханням зарахувати його до купців 1-ої гільдії, вказуючи, що він має капітал 5 100 крб., «власною працею придбаний» з хліботоргівлі і нерухомість у місті [89, арк.5]. З перших років він розпочав активну торговельну діяльність.

Для успішного ведення хлібної торгівлі негоціанту бажано було мати власні судна, щоб здійснювати операції в чітко визначенні строки. У 1820 р. Б. Понсіо придбав судно «Альбано», яке було перейменовано на «Нептун», у феодосійського купця Антона Аморетті; в 1823 р. у сардинського підданого Емануїла Косанегро придбав бригантину «Nostra Signora della Grazia» за 100 000 крб., яку було перейменовано на «Св. Андрія»[103, арк. 5-6зв], а у Жакліна Альманда за 16 000 крб. судно «Св. Анна», яке було перейменоване на «Св. Спиридон»[103, арк.112-112 зв.].

Б. Понсіо мав нерухоме майно в Одесі: будинок на воєнному форштадті у VII кварталі під № 80 і № 81, який купив у 1820 р.; та будинок на грецькому форштадті у кварталі L під № 574, куплений у 1830 р. Обидва будинки було оцінено Одеською Думою в 43 500 крб. [103, арк. 44]. Б. Понсіо разом з І. Різнічем і К. Папудовим були засновниками першої страхової компанії на Чорному морі [228].

Бартоломео Понсіо помер 5 квітня 1837 р. в Ніцці. Згідно з заповітом бажав, щоб його бізнес в Одесі було ліквідовано, а майно розпродане [103, 45 зв.]. Спадкоємцями стали його дружина Марія, син Ніколо і дочки Антонія і Жозефіна. Вартість рухомого та нерухомого майна оцінювали в 180 000 крб., з яких 28 000 крб. складало придане Марії. Цікаво, що сину, Ніколі, він радив не займатися комерцією, а бажав, аби він здобув освіту і став адвокатом [103, арк. 47]. Вже після ліквідації фірми восени 1838 р. Марію Понсіо було зараховано до потомствених почесних громадян Одеси, але родина покинула місто.

Ліквідацію бізнесу Б. Понсіо здійснював управитель його фірми Карло де Азарта (1790-1872). Останній народився в Генуї у родині іспанського емігранта. Його брат Джакомо де Азарта став відомим в Сардинському королівстві воєначальником [582].

К. де Азарта прибув до Одеси в 1818 р. разом з Б. Понсіо, для якого вирішував справи на митниці й карантині [235]. К. де Азарта був прикладом того, як людина без статків, завдяки власним здібностям могла нажити мільйони в Одесі й здобути поважний статус у місті.

Карло де Азарта швидко вивчив російську мову, торгове і цивільне законодавство Російської імперії. За свідченням консула навіть перекладав італійською відповідні кодекси [300]. У 1824 р. клопотав про надання йому російського підданства, яке він і отримав у 1827 р. У 1828 р., а саме 24 квітня К. де Азарт зробив запит на зарахування його до купецької 3-ої гільдії з капіталом у сумі 80 000 крб. асиг. Він володів будинком, в якому мешкав з

родиною, складами для зерна і був співвласником двох «маленьких суден під російським прапором» [235].

На початку 1834 р. мав дружні зв'язки з іншим італійським купцем Доменіко Гатторно [235], з яким планував відкрити в Одесі справу, але останній взяв у компаньйони Паоло Казаретто. В «Одесском вестнике» в рубриці «навігація» за 1837 р. зазначається фірма «Понсіо і де Азарта», що свідчить про те, що саме К. де Азарта викупив бізнес Б. Понсіо. У 1838 р. К. де Азарт вже значиться самостійно як купець 1-ої гільдії. Його торговий дім знаходився за адресою: вул. Ямська, у власному будинку [367, с. 359]. У цей період він став постійним членом Комерційного суду Одеси і разом з родиною його було зараховано до потомствених почесних громадян. Консул повідомляв, що майже одразу після прибуття К. де Азарта вступив у зв'язок з Анною Клембовською, «полячкою низького походження» [235], з якою одружився лише 13 травня 1826 р. У подружжя було п'ятеро дітей, з яких відомі сини Емануель (1822-1901) і Костянтин, які допомагали йому керувати бізнесом. Карло де Азарта помер в Генуї 12 серпня 1872 р. і був похований на генуезькому кладовищі Станьєло [див. додаток Д. Рис. Д.3.].

Емануель де Азарта залишив Одесу ще у 1850-х рр. Можливо, через нагляд за ним поліції у зв'язку з тим, що він брав участь у збиранні коштів у Константинополі на корить поляків, що там перебували. Його син, Вітторіо де Азарат, на початку ХХ ст. стане членом італійського Сенату [583]. Костянтин де Азарта був членом комітету для спорудження мостових, член Одеського відділення Комерційної ради [368, с. 264], старшим членом Комерційного суду від купецтва. З вересня 1878 р. – член Міської управи. У жовтні 1878 р. його було обрано одним з трьох опікунів Павловського притулку. На 1888 р. – гласний міської думи, почесний мировий суддя, товариш голови Товариства виправних притулків для малолітніх злочинців [330, с. 58, 128, 244]. Був власником будинків на вул. Єлисаветинській, 7 та вул. Московській, 159. У 1874 р. придбав будинок на вул. Італійській (Пушкінській), 38. На ділянці за адресою: вул. Торгової, 2, придбаній у тому

ж 1874 р., збудував розкішний будинок [335, с. 239]. Будинок Де-Азарта мав вигляд старовинного замку. А. М. де Рибас у своїй книзі «Стара Одеса» описував старий будиночок з привидами, на місці якого де-Азарта побудував свій будинок: «У кінці Торгової вулиці, до моря, де нині красується чудовий замок Де-Азарта, був колись пустир, зарослий травою, облямований з одного боку хлібними магазинами Сабанського, з іншого – садом архієрейського будинку, а з моря – крутою кручею»; «З'явився Де-Азарт, облюбував пустопорожнє місце з видом на море, зніс будиночок, побудував на його місці чудове палаццо і поховав під ним стару одеську легенду» [410, с. 123, 125].

Свій будинок на вул. Торговій, 2 і маєток в с. Любоваєвка Тираспольського повіту Херсонської губернії заповів своїй дружині Францисці Касперовні Турській. Після її смерті ця нерухомість повинна була перейти у спадок місту для того, щоб Одеське міське суспільне управління за рахунок прибутку від них створило дитячі їдальні в місті та передмісті на кшталт «Фребелівських Kindergarden...в яких діти, яких приводять на час роботи їхніх батьків, отримують початкове виховання і деякі знання» [430, с. 4]. Ці установи повинні були мати назву на честь його першої дружини Людмили Касперовної і сина Альфонса – «Людмилі-Альфонсівські установи денних дитячих притулків» [430, с. 5]. Будинок на розі Троїцької та Пушкінської переходив у спадок його сестрі Емілії Карловні де Гресті, що мешкала у своєму маєтку Сан-Леонардо в Південному Тіролі, якщо вона погодиться сплатити 50 000 крб. протягом наступних двох років племіннику К. де Азарта Олександру Андрійовичу Поповиченку. У разі відмови сестри від спадку вказаний будинок переходив до племінника за умови, що останній виплатить на користь Людмилі-Альфонсівських установ денних дитячих притулків 50 000 крб. за наступні два роки [430, с. 7]. Одеська міська управа погодилася прийняти спадок К. де Азарта на його умовах, що сталося 9 жовтня 1896 р. Також було вирішено в цих установах розмістити портрети самого Костянтина де Азарта, його першої дружини і сина [440, с. 8].

Але не всім італійським купцям пощастило нажити статків і не зuboжити, що доводить історія торгового дому Онорето Сарато і Джузеппе Верані. Засновниками торгового дому «Сарато і Верані» в Одесі виступили ніщські купці – брати Клересі та Антоніо Сарато. Управителями торгового дому в Одесі стали Джузеппе Верані і брат А. Сарато, Онорето. Торговий дім «Брати Клересі» був головним партнером, на чиє ім'я припадала більшість зерна, відправленого з Одеси, і вони вкладали в цей бізнес гроші відповідно до контракту. У 1824 р. брати Клересі вирішили вийти з бізнесу [228]. Торговий дім володів трьома суднами «Люція», «Королева Марія-Крістіна», «Місто Одеса» [104, арк.426; 8, арк. 327], які ходили під російським прапором, а О. Сарато і Дж. Верані взяли російське підданство. У 1827 р. через збитки, що завдала російська-турецька війна 1828-1829 рр., торговий дім оголосив себе банкрутом, а Комерційний суд Одеси вчинив конкурс щодо продажу майна «Сарато і Верані» на задоволення інтересів кредиторів [114, арк. 325-328].

Така сама участь у наступні десятиліття спіткала й іншого купця 1-ої гільдії Каміло Вівіані. Вперше в документах як купець 1-ої гільдії він постає у 1832 р. Він здійснював торгівлю в Одесі на «ризик та кошти генуезця Фріксона». Вівіані відкривав кредити в різних марсельських і ліворнських купців, ставивши під заставу зерно загальною кількістю 25 000 чвертей. Коли було заставленовсі кошти, необхідні для закупівлі зерна на одеському ринку, клієнти Фріксона у Генуї не отримали свій товар. Як наслідок, торговий дім Каміла Вівіані оголосив себе банкрутом у 1839 р. [278]. Тим не менш Одеси К. Вівіані не залишив, він взяв російське підданство [161, 6зв.] і працював гоф-маклером.

У 1820-х рр. торгівлю в Одесі розпочинає ще один сардинський підданий Франческо Казаретто. Він був сином торговця з лігурійського міста К'яварі, який мав склади для зберігання і оптового продажу зерна в Анконі й Генуї [562, р. XX]. Франческо розширив бізнес батька, заснувавши в Генуї торговий дім, який здійснював торгові операції в портах всього

Середземного моря, Одесі, Таганрозі та портах Іспанії. Володів двома суднами, «Due Sorelle» і «Re David», що здійснювали рейси в порти Середземного та Чорного морів [460, р. XXII].

Ведучи торгівлю в Одесі, Ф. Казаретто познайомився з купецькою родиною Гатторнів [562, с. XXIV]. У 1820-х рр. Доменіко, а з 1830 р. його син Агостіно, торгували хлібом в Одесі. Доменіко очолює фірму в Генуї, а його брат мав свою фірму в Трієсті. Перебуваючи у ділових справах в Генуї, Агостіно домовився з Франческо Казаретто про започаткування в Одесі спільної справи. Для ведення бізнесу в Одесі Франческо відправляє туди свого сина Паоло (1813-1853).

Паоло Казаретто народився в Генуї 29 червня 1813 р. [562, р. XXV] Здобув освіту в коледжі в Каркар, та вступив до Генуезького університету, проте, змушений був покинути навчання через хворобу в 1829 р. [562, р. XXVI] У серпні 1834 р. Паоло і Агостіно Гатторно прибули до Одеси, де заснували на рівних правах торговий дім з початковим капіталом 80 000 рублів під назвою «Гатторно і Казаретто». Через декілька років А. Гатторно помер в Трієсті від холери, П. Казаретто став єдиним власником торгового дому [562, р. XXVII].

В Одесі П. Казаретто почав товаришувати з іншим сардинським підданим – Антоніо Россі, який мав бізнес в Таганрозі. А. Россі був сином відомого генуезького купця Джероламо Россі. 9 червня 1844 р. в Генуї П. Казаретто одружився із сестрою Антоніо, Елізою [562, р. XXIX]. Восени подружжя прибуло до Одеси, де, за час відсутності Паоло з 1842 р. до 1844 р., справами торгового дому керував його молодший брат – Луїджі. За наступні чотири роки у Паоло та Елізи народилося три дочки і один син.

Вище зазначені роки були успішними і для бізнесу П. Казаретто: з 1843 р. до 1848 р. капітал його фірми збільшився з 90 000 до 500 000 крб. [562, р. XXXI]. Після таких успіхів Паоло замислився над тим, аби залишити Одесу, вклавши гроші в безпечніший за торгівлю бізнес. Він залишив місто з родиною в 1850 р., проте невиліковна хвороба завадила йому започаткувати

новий бізнес на батьківщині. Паоло Казаретто помер у 1853 р. і був похований на кладовищі Станьєло в Генуї [див. Додаток Д, Рис. Д.2].

Російське підданство, нерухоме майно, стан почесного громадянина і статки, що купецтво наживало від експорту зерна, не укоріняло італійських негоціантів та їхні родини в Одесі. Кореспондент «Одесского вестника» запитував: «Скільки тому вже було в нас прикладів – пани Вольтер, один із перших тутешніх негоціантів, Бульке, Понціо, Вальб, Сарторіо, Пуль попрощалися з нами назавжди, а хто може ручатися за інших?» [474, с.74].

Джакомо (Яків) Томазович Порро розпочав свою купецьку діяльність в Одесі у 1822 р. або 1823 р. Він походив з містечка Лоано провінції Лігурії. Консул Паоло Джованетті повідомляв, що прибув він до Одеси від генуезького торгового дому Рокка як дрібний службовець, що опікувався навантаженням суден [283]. Уже в 1825 р. Дж. Порро подав клопотання про зарахування до купців 1-ої гільдії. З 1833 р. у місті жив і його брат Жан-Батіста Порро, який також брав участь у комерційній діяльності. Помер Ж.-Б. Порро у 23-річному віці від невиліковної хвороби у 1840 р. в Таганрозі, куди переїхав з метою відкрити комерційну справу, що мала стати філією торгового дому його брата [286]. Ще один брат Джакомо, Феліче, проживав у Лоано і у документах значиться як землевласник [282].

Дж. Порро був не в дуже приязних стосунках із сардинським консульством. А. Репетто називав його «відомим ворогом консульства» і писав, що Дж. Порро «переслідував його попередника П. Джованетті» [290]. В цьому ж листі консул зазначав, що Дж. Порро відомий в цьому краї двома речами: по-перше, є автором різного роду «огидних пасквілів» як Тарфюр Мольєра, а, по-друге, «має гроші, і тільки Бог знає, скільки він заробляє» [290].

У 1843 р. Дж. Порро було призначено португальським генеральним консулом в Одесі та інших російських портах на Чорному морі [521, с.51]. У 1827 р. він купив будинок у Григорія Шершеневича, що знаходився в 1 частині в XVI кварталі під № 131 і № 132 [154, арк. 133]. Помер 30 серпня

1858 р. у віці 60 років і був похований в Одесі [див. Додаток Д., Рис. Д.5]. Спадок 4 млн. франків залишив своїй дружині Матильді, п'ятьом синам і двом дочкам [312].

Найстарший син, Томазо Порро, працював секретарем у батька [296]. Ще один син Феліче Порро заснував власну справу у Бердянську, перетворившись на одного з найзаможніших експортерів збіжжя в цьому місті, а у 1885 р. обійняв посаду італійського віце-консула [329, с. 279]. До України переселялися й інші родичі Джакомо Порро: у 1853 р. його 23-річний племінник Томмазо Пертіко, виходець з м. Фінале-Лігуре [305]. Луїджі Порро за фінансової підтримки батька разом з ним заснував торгову фірму «Porro Petrica & G» в Ізмаїлі з дочірньою фірмою в Рені [303].

З лігурійського містечка Лоано походив ще один визначний рід в історії Одеси – рід Рокка. Після смерті в 1785 р. в Лоані, засновника компанії Рокка, Джакома Рокка, компанія перейшла його вдові та п'ятьом його синам під назвою «Fratelli Rocca del fu Giaacomo» [548, р. 38]. Швидкими темпами компанія нарощує свій капітал і відкриває торгові дома в Неаполі, Барі, Тарано, Трієсті, Одесі й Таганрозі. Через декілька років фірма розділилася на дві, однією з них керував старший син Джакомо, Джовані-Батіст, і його сини – Пеллегро, Джакомо, Джузеппе, Франческо, Андреа – і увійшла в історію під назвою «Rocca fratelli» [548, р.42]. Саме ця компанія керувала торговими домами в Генуї, Неаполі й Одесі. У 1818 р. вони заснували торговий дім у Марселі, який став найуспішнішим та найактивнішим в історії компанії. Компанія окрім торгівлі була ще й банкірською установою [548, р.43].

Друга чверть XIX ст. стала дуже успішною для бізнесу родини Рокка. Географія їхнього бізнесу розширюється на усе Середземноморське і чорноморське узбережжя, Англію та деякі американські порти (Сан-Франциско, Буенос-Айрес, Гавана, Ріо-де-Жанейро). У середині століття компанія володіла 55 вітрильними суднами, що перевозили зерно, олію, вугілля, сірку, американський тютюн – товари, якими торгували купці Рокка [548, р.41].

К. Рокка залишив Одесу на початку 1860-х рр. через фінансові негаразди. Торговий флот компанії Рокко складався з вітрильних суден, які також були більш вразливим: у 1855 р. через шторм компанія втратила два судна з вантажем. Негативно на справах компанії позначилася Східна війна, внаслідок якої Рокка втратили деякі контракти [548, р. 43]. Проте в Одесі залишився його брат Джованні Рокка, що продовжував експортувати збіжжя за кордон.

Ведення бізнесу потребувало відповідної інфраструктури, яка, незважаючи на швидку відбудову і постійне розширення Одеси, не відповідала європейським нормам. Італійські піддані була авторами декількох проектів з благоустрою Одеси й інших регіонів Наддніпрянської України. Особливо вирізнявся Карло Рокко, чий спроби і проекти були направлені на поліпшення умов ведення зовнішньої торгівлі, але їх реалізація покращила б економічні умови і життя громадян всього регіону [527, с.26].

Один з проектів італійця стосувався проведення водопроводу в Одесу із р. Дністр. У листі до новоросійського та бессарабського генерал-губернатора О. Г. Строганова від 28 грудня 1859 р. Карл Рокко писав, що західна частина Херсонської губернії потерпає від засухи, через що постійно страждає землеробство, садівництво та скотарство. Окрім того, від нестачі води часто потерпає Одеса, яка знаходиться у «залежності від випадкових обвалів, що можуть пошкодити єдиний у місті водопровід «Ковалевського» [11, арк.2]. Тому К. Рокко висуває пропозицію проведення водопроводу з Дністра. Генерал-губернатору ця ідея сподобалася – і він запевнив італійця, що з його боку та місцевої влади буде надано допомогу у реалізації цього проекту. Він наказав К. Рокко розробити технічний план водопроводу. Для його розробки К. Рокко звернувся до Сардинського підданого, інженера Генріха Балетто [11, арк. 4].

Взагалі, Карл Рокко не був першим, хто запропонував провести водопровід з р. Дністер., і навіть не був першим серед італійців. Ще у 1826 р.

такий проект запропонував вже згаданий інженер при канцелярії новоросійського і бессарабського генерал-губернатора Луїджі Серрісторі [460, с.175]. У 1850 р. свою пропозицію з цього питання вніс Ніколо Перозіо [244].

Важливе значення для ведення торгівлі мала поява телеграфу в Одесі. У 1855 р. було створено телеграфну лінію, що з'єднала Одесу з Києвом і Москвою, а в 1859 р. Одеса була з'єднана телеграфним зв'язком із Херсоном та Ростовом. Телеграф мав велику користь, але одеська станція, створена лише з одним дротом і маленьким штатом офіцерів і сигнальників [10, арк. 8], була слабкою для задоволення усіх потреб купецтва.

У 1856 р. купці 1-ої гільдії Джакомо Порро, Карло Рокка і Еліас Тработті звернулися до новоросійського і бессарабського генерал-губернатора з клопотанням дозволити їм влаштувати телеграфну лінію між Одесою і Галацом через Белград [10, арк. 1]. В Петербурзі розглянули проект і запропонували одеському купецтву наступне: враховуючи, що телеграф дає «користь виключно одеському купецтву», вони повинні пожертвувати на спорудження лінії 60 000 крб. сріблом, а подальше утримання телеграфу уряд візьме на себе. Якщо такий внесок за спорудження лінії в Галац є завеликим, то купецтво може влаштувати її самостійно, беручи на себе всі витрати спорудження та утримання. Прибуток від нової лінії також буде йти на користь одеського купецтва, але всі службові операції на лінії і все управління, окрім фінансової частини, повинно здійснюватися урядом. Якщо уряд забажає викупити лінії, то він зможе зробити це в будь-який час. Одеське купецтво відмовилося від пропозиції через «несприятливі обставини для ведення торгівлі за останні три роки» [10, арк. 3].

Окрім цього, проекти Карла Рокка були пов'язані з налагодженням постачання зерна з різних куточків Наддніпрянської України і перевезенням його до Одеси. Один проект передбачав побудову «парових ліній» для перевезення вантажів нерейковими шляхами у Херсонській, Київській, Подільській губерніях та Бессарабській області. З цією ідеєю К. Рокко

звернувся у листі до новоросійського та бессарабського генерал-губернатора О. Г. Строганова у січні 1860 р., стверджуючи, що це піде на користь економічному розвитку всього півдня Росії [5, арк. 1].

О. Г. Строганов звернувся до одеського градоначальника з проханням дізнатися, яке місце займає К. Рокко серед місцевих підприємців. На це питання у своєму листі до градоначальника дав відповідь голова Одеського відділення комерційної ради Федір Родоканакі. Він писав, що фірма К. Рокко, яка є спадкоємницею подібної фірми цього роду в Генуї, користується на одеській та іноземних біржах повагою. Сам Федір Родоканакі вважав, що ідея К. Рокко є корисною не тільки для торгівлі, а й для всієї економіки Південної Росії. Зважаючи на таку рекомендацію О. Г. Строганов клопотав, щоб градоначальник надав допомогу К. Рокко у реалізації його намірів [5, арк. 5].

Міністр фінансів та Головний управитель шляхами сполучення, з якими міністр внутрішніх справ радився щодо проекту К. Рокко, визнали, що можна дозволити К. Рокко безмитний ввіз парових двигунів та вагонів, а також запасних деталей у кількості, яка буде дозволена Головним управлінням шляхами сполучення; надати йому виняткове право перевозити пасажирів протягом 15 років нерельсовими шляхами [5, арк.7].

З цим проектом був пов'язаний проект створення в Одесі конно-залізничної дороги для перевезення «зерна та інших товарів між гаванями і магазинами, що знаходяться в різних частинах міста» [1, арк. 4]. Проект було подано Карлом Рокка і Константином де Азартою на розгляд уряду. Продовженням попереднього проекту повинна була стати залізнично-конна лінія, яка б забезпечувала перевезення зерна та інших товарів між гаванями і складами, що знаходяться в різних частинах міста. Проект передбачав побудову двох ліній: перша повинна була пройти від Тираспольської застави через Молдаванку, другу частину міста і Карантинну балку до Платонової пристані. Від цієї лінії через Карантин вздовж Карантинного молу і розгалужуватися по Польській і Єврейській вулицях, де розташовуються

магазини. З часом, коли магазини були б відкриті на Молдаванці, планувалося побудувати й там відгалуження від цієї лінії [1, арк. 4зв.].

Друга лінія мала починатися від колишньої Херсонської застави через Пересип, проходячи через підніжжя Приморського бульвару до Платонівської пристані. Від неї буде йти гілка по внутрішній пристані Практичної гавані. Третя лінія буде складатися з гілок, які буде прокладено по Ямській, Княжеській, Херсонській, Софіївській, Єлисаветинській, Торговій, Ольгіївській, Дворянській і з'єднуюватимуться з другою лінією через Херсонський, Нарішкінський і Воєнний спуски, а з першою лінією через Лютеранський міст [1, арк. 5].

Не лише в Одесі, а й в інших містах України італійські піддані пропонували місцевій владі власні проекти з розвитку інфраструктури і торгівлі. У 1914 р. Віктор Боссаліні бажав за свій кошт встановити у Херсоні та його передмістях електростанції з метою використання електроенергії для руху трамваїв [163, арк.1-2].

Жоден з проектів так і не було реалізовано. Можливо, це пов'язано з економічною і фінансовою кризою кінця 1850 – початку 1860-х рр., коли торгові дома Рокка, Порро, де Азарта припинили своє існування, а інша частина купецтва не мала постійного доходу, щоб вкласти його у такі масштабні проекти. Окрім того, кожен проект треба було узгоджувати з Міською Думою, яка найчастіше вимагала змінити проект і ставила вимогу, що «якщо місто буде бажати придбати для своєї вигоди» [1, арк. 11зв.], то засновники повинні продати своє підприємство за вже встановлену суму.

Як було зазначено у попередньому розділі, різноманітні чинники вплинули на закриття генуезьких торгових домів в Одесі наприкінці 1850 – на початку 1860-х. Найзаможнішою італійською компанією в наступні роки став торговий дім «Брати Анатра».

Першим представником роду Анатра, який розпочав торгівлю в Одесі був капітан з Палермо Джузеппе Анатра, який привозив і збував сицилійські товари в місті [565, р. 128]. Його син Анжело оселився в Одесі у 1830-х рр.

разом з дружиною Терезою, уродженою Ландазі [161, арк. 31зв.]. Анжело народився в м. Палермо 3 лютого 1807 р. в родині Джузеппе Анатра та Кармелли Моски. В Одесі А. Анатра разом з боцманом Луїджі Мокко займався перевезенням на власних човнах і баржах товарів з прибулих іноземних суден до порту. Перевезенням вантажу в Карантинній гавані займалися й інші італійці: неаполітанський підданий Костянтин Франческо володів 4 човнами і 9 баркасами, а сардинський підданий Томазо Лінарі володів 8 човнами [95, арк. 164, 169]. Повільно, але завдяки наполегливості, Анжело почав розширювати бізнес і наживати статків. З перевізника чужих товарів Анжело сам перетворився на купця, який увозив з Італії до Одеси фрукти, вино та інші товари.

Анжело Анатра був одним із забудовників Карантинної набережної разом з іншими італійцями: Л. Мокко, сардинською підданою Терезою Ардіно і Цезерем Дотто. А. Анатра володів двома будівлями, що розташовувалися на ділянках під № 498 і 499. Вартістю 5 400 і 700 крб. відповідно [555, р. 200].

Тереза Анатра була власницею будинку на вул. Успеській, 42. У 1842 р. спадкоємці померлих в Одесі неаполітанських підданих Миколи й Йосифа Таламо, яким Тереза Анатра доводилася родичкою, вирішили передати їй ділянку землі за цією адресою [156, арк. 2 зв.]. Ділянку було видано Будівельним комітетом померлим за умови її забудови впродовж п'яти наступних років. Спадкоємці, не маючи коштів на забудову, передали ділянку Т. Анатра, зауважуючи, що останні виділили кошти на купівлю цієї землі в 1841 р. [156, арк. 6].

Помер Анжело Анатра 30 квітня 1860 р. в Італії в м. Мессіна, там і був похований. На замовлення дружини і дітей на його могилі відомий італійський скульптор Рокко Ла Русса (1825-1894) встановив мармуровий пам'ятник. «При вході в порт Мессіна високо на горі, над портом, красується розкішний мармуровий пам'ятник, у вигляді янгола. На монументі надпис італійською мовою: «пам'яті Анжело Анатри», – писав Олександр де Рібас у

своїй статті в «Одесском листке» [487, с. 50]. Тереза Анатра померла 26 вересня 1880 р. в Неаполі. Тіло доправили в Одесу на італійському пароплаві «Дрепано» і поховали в родинному склепі Анатра, «що відрізнявся красою і багатством», на Старому кладовищі [432].

Відомо, що в подружжя Анжела і Терези Анатри було чотири сини - Антон, Анжело, Варфоломій та Йосиф. У 1869 р. вони заснували торговий дім «Брати Анатра», до складу якого належали торгова і пароплавна контори, а також борошномельна фабрика. Тодішня італійська преса, спираючись на звіти італійського консула в Одесі, називала цю компанію найзаможнішою серед італійських [436]. Одним із напрямів її діяльності був експорт зернових з Одеси до Італії (Табл. 4.1.), хоча лідерських позицій в цій галузі ця компанія не посідала. Також торговий дім «Брати Анатра» ввозив до Одеси англійське вугілля і в цьому перевершив інших неогоціантів Одеси. На 1871 р. вони реалізовували вугілля на 326 259 крб. сріблом (1 141 875 лір) порівняно з 122 675 лір у 1870 р. [409, р. 141].

*Таблиця.4.1 Обсяги експорту зерна з Одеси
торговим домом «Брати Анатра» за 1885-1888 рр*.*

	Пшениця	Жито	Кукурудза	Ячмінь	Овес	Маслобійні Насіння	Інші зернові	Всього
	чверть	чверть	Чверть	чверть	чверть	чверть	чверть	чверть
1885	92 199		107	19 006		401	6 592	118 305
1886	51 938	1311	4 158	5 898		1094	8 400	72 799
1887	133 343	2 702	2 528	22 932	1 239	1285	6 549	180 578
1888	78 544	8093	46	18 933	662		357	109 635

* Складено за виданням «Отчет Одесского комитета торговли и мануфактуры» за 1885-1888 рр. [372-375].

Найбільшого успіху брати Анатра досягли, продовжуючи справу батька у перевезенні вантажу, проте основним напрямком їхньої діяльності було постачання українського зерна з різних портів на р. Дніпро, Буг і Дністер до Одеського порту. В останню чверть XIX ст. постачання зернових

продуктів на одеський ринок здійснювалося трьома різними шляхами: залізничним транспортом (забезпечував перевезення від 32% до 60% всього зерна), каботажним (від 34 до 66 %) і гужовим (до 20%, перевозилося зерно, що було вирощене поблизу до Одеси) [Підраховано за: 372-375].

Каботажні перевезення здійснювалися місцевими пароплавними компаніями, одна з яких належала братам Анатра. Вони володіли буксирними пароплавами («Анжело», «Тереза», «Братя Анатра», «Константин», «Елена», «Надежда», «Херсон», «Игрушка», «Днепр») і 40 баржами [22, арк. 66], які провозили продукти «з крайніх навігаційних меж р. Дніпро, з м. Миколаєва і м. Акермана». Для порівняння найбільший морський перевізник Р.О.П.І.Т. у 1895 р. мав 17 вантажних пароплавів.

Частка виконаних торговим домом «Брати Анатра» операцій в цій справі складала від 16 до 25 %, що дозволяло йому посідати друге місце після Р.О.П.І.Ту, обходячи «Вебстер і Коваленко», «Георгія Твіді&Ко» та інші пароплавні компанії Одеси (Табл.4.2).

*Табл. 4.2 Обсяги постачання зернових в Одесу пароплавами головними каботажними компаніями**

	Р.О.П.І.Т.	«Брати Анатра»	«Вебстер і Коваленко»	Всього перевезено каботажними судами
	у тисячах пудів (% від загальної кількості)			
1886	11 003 (46%)	5 942 (25%)	2 156 (9%)	23 784
1887	11 756 (37,87%)	9 780 (31,51%)	2 463 (7,9%)	31 037
1888	13 185(32,69%)	10 140 (25,14%)	3 242 (8%)	40 330
1892	7 180 (23,9%)	6 320 (21%)	3 375 (11,25%)	30 000
1893	10 175 (19,95%)	8 500 (16,67%)	7 335 (14,38)	51 000
1894	10 720 (17,29%)	10 500 (16,94%)	8 500 (13,71%)	62 000
1895	11 560 (18,65%)	10 800 (17,42%)	9,830 (15,85%)	62 000

* Складено за виданням «Отчет Одесского комитета торговли и мануфактуры» за 1885, 1886, 1887, 1888, 1893, 1894 рр. [372-378]

Пароплави «Братів Анатра» ходили під російським прапором з тієї причини, що згідно ст.842 Торгового уставу Російської імперії каботажне судноплавство є правом винятково російських підданих і суден, що перебувають під російським прапором. У 1860-1870-х рр. іноземні купці обходили цю статтю наступним чином: власники суден купували патенти на судна, що дозволяли їм здійснювати рейси під російським прапором, а іноземні піддані організовували разом з російськими підданими товариства каботажні перевезення на пайових засадах. Спочатку Антон Анатра взяв російське підданство, і йому брати продали всі 9 пароплавів, що були прописані до Одеського порту і мали патент на підняття російського прапору. Антон Анатра володів також баржами, палубними і безпалубними човнами, тобто всім морським транспортом торгового дому «Брати Анатра» [22, арк. 31].

У 1875 р. Антон, Анжело, Варфоломій і Йосиф уклали товариський договір на спільне річкове і морське перевезення на п'ять років. Головою Товариства ставав Антон Анатра, який володів $\frac{3}{10}$ частинами права власності на вказані судна. Такою ж частиною володів і Йосиф Анатра. Анжело і Варфоломій володіли кожен $\frac{2}{10}$ права власності. За схожим принципом організовували свій бізнес акціонерні товариства «Твіді і Бродський», головою якого був великобританський підданий Георгій Твіді, і «Вебстер і Коваленко», один з пароплавів якого частково належав французьким підданим Вандонам [22, арк. 32, 32 зв.].

У 1886 р. влада і преса почали звертати увагу на обхід правил і вимагати від подібних акціонерних товариств виключити з них іноземців. Унаслідок цього, на 1889 р. Антон, Анжело і Варфоломій були російськими підданими, а Йосиф вибув з власників суден [22, арк. 65].

Нерідко компанія натрапляла на різноманітні труднощі у своїй діяльності. У 1877 р. Головна митниця не видавала документи суднам Анатрів без спеціального дозволу від одеського градоначальника, що призвело до затримання суден в Одесі, і, як наслідок, завдало збитків через простій і утримання численних команд пароплавів і барж. Тому «Брати Анатра» звернулася до одеського градоначальника В. Левашова з клопотанням дозволити їм «раз і назавжди» безперешкодне відправлення від Одеського порту, яке було задоволено [12, арк. 61].

Завдяки активній комерційній діяльності брати Анатра швидко стали поважними членами одеського суспільства. У 1891 р. Антоніо Анатра (1841-1896) разом з родиною було зараховано до стану почесних громадян [98, арк. 6]. 27 січня 1872 р. Антоніо одружився з 22-річною Марією Котронео [98, арк. 9] - дочкою іншого сицилійського купця в Одесі Козімо Котронео. Найвідомішим нащадком цієї гілки був Артур Анатра.

Артур Анатра (1878-1943) середню освіту отримав у 2-ій протогімназії і 3-ій гімназії м. Одеси [127, арк. 4]. У 1899 р. вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського факультету [127, арк. 5]. З кінця 1900-х рр. був гласним Одеської Думи, почесний мировим суддею, керівником Сибірського торгового банку, членом «Товариства сприяння щодо академічного життя Новоросійського університету», «Новоросійського товариства поштово-голубиноного спорту», «Товариства взаємної охорони кредиту» та ін. [338, с. 12].

Інший співзасновник торгового дому «Брати Анатра» Анжело Анжелович Анатра [Додаток Г.2, Рис. Г.2] (1846-1910) був також відомими і активним представником своєї родини. Він закінчив шкіперську школу в Мессіні. В Одесі з родиною проживав у власному будинку по вул. Єврейській [118, арк.1]. Був ініціатором замовлення пароплавів в Англії. Коли експортна фірма стала давати прибутки, він почав вкладати гроші в нерухоме майно. Анжело був власником домів на вул. Успенській, 25 (вартість 34 тис. крб.), на розі вул. Жуковської і Пушкінської під номерами

13-23 (вартість 120 тис. крб.), на вул. Ново-Рибній, 114-7 (25 тис. крб.), на вул. Овідіопольській, 15 (23 тис. крб.), вул. Московській, 90 (30 тис. крб.), вул. Пушкінській, 27 (70 тис. крб.), вул. Скоблева, 14 (125 тис. крб.), дач на Французькому бульварі під номерами 7 і 8 (30 тис. крб.), у провулку Гагаріна під № 7 і 8 (вартістю 50 тис. крб.), маєтку у с. Кошарах в Тираспольському повіті Херсонської губернії. Загальна вартість усього нерухомого майна на момент смерті Анжела у 1910 р. складала 277 868 крб. 15 коп. Рухоме майно, що складалося з грошей на банківському рахунку Одеського облікового банку, цінних паперів Одеської контори Державного банка, зобов'язаннях Селянського земельного банку, частці фірмі «Брати Анатра» та ін. складало 1 208 439 крб.88 коп. [189, арк. 7-10; 117].

У заповіті Анжело зазначалося, що фірма «Брати Анатра» належала йому і брату Варфоломію, і згідно з заповітом дружина і діти Анжело мали право на відсотки від частки Анжела або повинні були вивести його частку взагалі. Втручатися у справи фірми вони права не мали, а право власності повністю залишалося за Варфоломієм. Мабуть, і нащадки Джузеппе і Антонія, які померли раніше, так само вивели свої частки з фірми [189, арк. 13].

А. Анатра було нагороджено орденом св. Анни 3-го ступеня 18 жовтня 1890 р. А 18 червня 1891 р Анжело Анжеловича Анатру разом з родиною (Олександром, синами Михайлом [див. додаток Г., Рис. Г.4.] і Володимиром та дочкою Оленою [див. додаток Г., Рис. Г.5]) було зараховано до стану почесних громадян [99, арк. 75]. Також він був гласним Одеської Думи, головою купецького стану Одеси, головою Біржового комітету Одеси (з 1902 р.), головою опікунської ради училища Торгового мореплавства, опікуном 4-ої чоловічої гімназії, при якій за його коштів у 1899 р. було побудовано Олександринську церкву; входив до Ради Правління Італійського благодійного товариства в Одесі і робив найщедріші пожертви на його користь.

Помер Анжело Анатра в 1910 р. на території Італії у м. Ментоне. Його тіло було перевезено до Одеси, де його похорони перетворилися на процесію від Малого Фонтана до центра міста. А. Анатра було поховано у родинному склепі, який був «одним з найкращих і найбагатших» на Старому кладовищі Одеси і уявляв собою велику каплицю з рожевого та чорного граніту [502, с. 125]. На засіданні Одеської міської думи 19-го березня 1910 р. пам'ять А. А. Анатри вшанували хвилиною мовчання, а міський голова відзначив, що Анжело приніс велику користь діяльності Думи, «особливо в галузі фінансів» [422].

Його син Володимир Анжелович Анатра народився 23 липня 1882 р. Середню освіту отримав в одеській 4-ій гімназії. У 1904 р. прийняв російське підданство [128, арк. 5]. У 1901 р. вступив на юридичний факультет Новоросійського університету [128, арк.1], який закінчив у 1905 р. В. Анатра володів 6 мовами, був кандидатом на посаду судді в Одеському окружному суді, членом Одеського автомобільного товариства і правління акціонерного південноросійського товариства друкарської справи [337, с. 12]. Михайло Анжелович Анатра народився 9 березня 1886 р. Як і брат, закінчив юридичний факультет Новоросійського університету [130, арк. 39], був домовласником і опікуном 4-ої гімназії [337, с. 12].

Варфоломій Анатра (1848 - ?) керував торговим домом «Брати Анатра» з 1910 р. Був одним з перших промисловців Одеси, який створив чималий страховий фонд для забезпечення хворих і тих робітників, що отримали виробничі травми на його борошномельній фабриці [338, с. 12]. Довгі роки входив до правління Одеського облікового банку, був членом ревізської комісії Бессарабсько-Таврійського земельного банку, директором Південноросійського товариства друкарської справи. У 1906 р. його було зараховано до почесних громадян. Він був одружений з Емілією Клейн, дочкою купця Едуарда-Фрідріха Клейна [493, с. 457]. Наявні відомості про таких дітей подружжя: Альфреда (народ. 17 вересня 1877 р.), Рафаеля (народ. 22 вересня 1880 р.) [131], Ермінію-Софію (народ. 21 вересня 1884 р.). Рафаїл і

Альфред допомагали Варфоломію Анатрі керувати торговим домом і борошномельною фабрикою у 1910-1918-х рр.

Під час революційних подій 1917-1921 рр. представники родини Анатра майже всі емігрували до Європи, тому авіаційний завод і борошномельна фабрика у 1918 р. перейшли у власність держави. Виняток становив Володимир Анатра, який разом з родиною залишився жити і працювати при радянській владі, але був репресований у 1926 р. [519, с. 11].

Син Джузеппе Анатра, Анжело, значний час жив у м. Херсоні, куди у 1908 р. його було призначено почесним консулом, і займався торгівлею. Анжело Йосифович був власником пароплаву «Чорноморець», який здійснював регулярні рейси між Миколаєвом, Очаковом і Херсоном [164; 165; 166].

Тісно з родом Анатра був пов'язаний ще один сицилійський рід – Котронео. Вперше прізвище Котронео трапляється в документах неаполітанського консульства серед капітанів, чийі судна здійснювали навігацію в Чорному морі [194]. Можливо, це і були родичі Козімо Котроне (1818-1894), торговця з Мессіни, що оселився разом з дружиною Паолою Мікалі та дітьми в Одесі в 1856 р., де заснував фірму для торгівлі сицилійськими фруктами [581]. Відомо про наявність у подружжя трьох дітей: Джованні (1848-1917), Леттерії і Марії. Марія, як вже було зазначено, стала дружиною купця 1-ої гільдії Антоніо Анатра і стала однією з почесних громадян Одеси [98].

Джованні Котронео здобув освіту у приватному пансіоні. У 1874 р. фірма вже мала назву «Козімо Котронео і син», що свідчить про те, що Джованні вже брав участь у бізнесі батька. Оженився Джованні на дочці колишнього іспанського консула в Одесі Хуана де Діоса Рохаса – Долорес Рохас [581]. Можливо, саме зв'язки родини дружини 1890 р. допомогли Джованні Котронео стати іспанським консулом в Одесі. У 1895 р. Джованні здобув Орден Ізабелли Католички (ісп. *Ordende Isabella Catolica*) ступеня Командор [581].

Згідно з переписом 1897 р., основним заняттям, яке ще значилося у переліку інших, була «торгівля апельсинами». Родина мешкала на вул. Катерининській, 29 у складі самого Джованні, його дружини Долорес та дочок Паоли (було 22 роки у 1897 р.), Анни (21 рік), Єльвіри (21 рік), Аурори (19 років), Лукреції (14 років), Долоретти (4 роки) [39, арк. 20-21]. Дж. Котронео володів дачею на Малому фонтані та будинком на вул. Тираспольській, 1. Річний обіг торговельної справи складав понад 100 тис крб. [14, арк. 65].

Його було призначено іспанським консулом в м. Рапалло в Італії 24 грудня 1912 р., куди разом з ним емігрували дружина і діти. Ймовірно, еміграція з Одеси пов'язана із згоранням бізнесу, адже у 1908 р. стався наймасштабніший землетрус в історії Європи, Мессінський, який майже повністю знищив Мессіну і Калабрію (основні ринки сицилійських товарів, що надходили до Одеси) і жертвами якого стали від 75 000 до 200 000 осіб. Зрозуміло, що після такої катастрофи вести торгівлю було не можливо. У Рапалло Джованні мешкав на вул. Американській, 19 (зараз вул. Крістофоро Колombo). Помер Дж. Котронео 11 листопада 1917 р. [581].

Отже, подані біографії та описи діяльності італійських неогоціантів свідчать про значний внесок їх в розвиток Одеси, що дає можливість продемонструвати своєрідність цієї етносоціальної групи. З початку ХІХ до початку ХХ ст. в Одесі існувало близько 18 торгових домів. Купці вкладали родинний або власний, переведений з Італії або зароблений на місці, капітал, який за декілька років давав багатотисячний прибуток. Окрім економічної діяльності, вони займалися забудовою і благоустроєм міста, благодійництвом, а також обіймали посади в органах місцевої і державної влади, входили до складу почесних громадян міста. Незважаючи на це, вони не поривали зав'язків з батьківщиною і за несприятливих економічних обставин закривали бізнес в Одесі, переводячи капітал до Італії.

4.3. Італійські емігранти у розбудові промисловості і ремісничої справи.

Економічна діяльність італійців Одеси не обмежувалася лише торгівлею. Значна частина членів італійської громади належала до промисловців і ремісників.

Першим промисловцем в Одесі слід вважати купця Осипа Вентурі, який у 1798 р. за допомогою невеликого виробництва виноградної горілки і здійснював торгівлю, маючи капітал на суму в 5 000 руб. [445, с. 133].

Перші італійські іммігранти, передусім вихідці з Сардинського Королівства, привезли з собою до Одеси технологію виробництва макаронів, що зародилася в Італії у 1760-х рр. До залучення парових машин у макаронне виробництво обладнання фабрики складалося з мідної машини (для замішування тіста), мармурового каменю (стола), на якому розкатували тісто; машинного сита, мідних форм, решета тощо. Готові вироби потрібно було ставити в сушарню, але одеський клімат влітку дозволяв сушити макарони під сонцем протягом 3-4 діб.

Одеса, чия промисловість ґрунтувалася здебільшого на переробці сільськогосподарської сировини, мала сприятливе середовище для цієї галузі: була наявна сировина, теплий клімат та відсутність конкуренції та досвіду з боку російських підданих. На території Херсонської губернії, як доповідав неаполітанський консул Фелікс де Рібас, вирощували сорт твердої пшениці – арнаутку, – з якого можна було виробляти чудові макаронні вироби [177], але в Україні у місцевих промисловців не було досвіду у виготовленні цієї продукції, на відмінну від італійських переселенців.

Вже у 1804 р. сардинський підданий Бенедетто Разетті (у російськомовних джерелах – Россетті) отримав ділянку від Будівельного комітету під № 139 на воєнному форштадті для спорудження будинку і макаронної фабрики. Відомо, що у 1812 р. фабрика вже діяла [145, арк. 206-209].

У 1820-х рр. фабрикою з виробництва макаронів володіла родина Кавассо, що походила з м. Сорі Генуезького герцогства Сардинського королівства. Виробництво продукції та її реалізацію здійснювали у власному

будинку Кавассів [240]. Голова родини Кавасса, Джузеппе, помер навесні 1830 р. У заповіті Джузеппе наказував поділи його майно на шість рівних частин між його дружиною та п'ятьома дітьми. Майно померлого складалося з кам'яного будинку, особистих речей, обладнання для трьох макаронних фабрик, зерна і готової макаронної продукції [241]. Як знак подяки «за важку працю» Джузеппе залишив своїй сестрі Ферміні, вдові Поццо, одну фабрику для виготовлення макаронів зі всім оснащенням та «50 чвертей пшениці для початку виробництва» [239].

У червні 1830 р. померла дружина Джузеппе Кавасси, Катерина [241], а опікунами дітей стали сардинські піддані Паоло Перозіо та Франческо Лардоне. З 31 грудня 1835 р. опікунство неповнолітніх сиріт, Антоніо, Матео, Джованні та Софії Кавассо, перейшло до їхньої тітки Ферміні Поццо [265]. Таким чином, Ф. Поццо керувала як своєю макаронною фабрикою, так і виробництвами своїх племінників. Згідно із звітом 1836 р., що подала Ф. Поццо до Сардинського генерального консульства, актив підприємства складався з зерна вартістю 800 крб., макаронів – 1 000 крб., галет – 1 650 крб., борошна – 1 200 крб., кредитів на 1 653 крб. Усього 6 303 крб., з яких 3 800 крб. належали самій Ферміні Поццо [259]. На 1837 р. актив складався з зерна та макаронів на 3 000 крб., борошна і галет – 2 500 крб., кредитів та готівки – 1 500 крб. Усього – 7 000 крб., з яких сума в 3 800 крб. була власністю Ф. Поццо [269].

Коли саме припинили своє існування фабрики родин Касассо і Поццо невідомо, але в огляді макаронної промисловості за 1859 р. згадка про ці підприємства відсутня, хоча в адрес-календарі на 1859 р. підприємство Кавасса значиться за адресою: вул. Поліцейська у власному будинку [368, с. 410]. Відомо, що Матео Кавассо володів крамницями в Пале-Роялі та мав ресторацію, що розміщувалася в будинку Струдзи і до його смерті в 1845 р. [528, с. 16]. Нащадки цих родини, зберігши італійське підданство, проживали в Одесі у другій половині XIX ст. На вул. Ямській, 6 проживала родина італійського підданого, бухгалтера міської лікарні, Миколая Еммануїловича

Поццо-Кавасси, на утриманні якого перебували мати Євдокія Романівна та сестри Марія, Дар'я і Катерина [81, арк. 40-41]. А в квартирі на вул. Ямській, 118 мешкав Емануїл Емануїлович Поццо, службовець Російського телеграфного агентства [83, арк. 25-26].

Останнім пунктом свого заповіту Джузеппе Кавасса зазначав, що розвитком свого бізнесу завдячує парубкам Сонданс, чий фонд допоміг йому. Йдеться про Антоніо, Джузеппе і Луїджі Сонданс – синів сардинського підданого Джованні Сонданса. Джованні Сонданс походив з м. Кальярі, о. Сардинії, у 1790-х рр. був найманцем в російській армії [241]. Після смерті Дж. Сонданса, опікунами його спадку та дітей, Антоніо 1802 р. н., Джузеппе 1804 р. н. та Луїджі 1806 р. н., стали Джузеппе Кавасса та «сеньйор Томазіні». Старший син Антоніо жив при Джузеппе Кавассо, у якого він вивчився виробництву макаронів. Інші два сини, Джузеппе і Луїджі, до 1830 р. проживали разом за матір'ю в маєтку графині Потоцької в с. Северинівка. За свідченням Джузеппе Кавасси, «вітчим мучив їх сильно, не переймався їхньою освітою і повадився з ними як з обслугою» [241], хоча їхня мати отримувала щомісячно впродовж десяти років гроші на потреби дітей із спадку свого чоловіка. Дж. Кавасса, отримавши документи від сардинського консульства, що підтверджували підданство Джузеппе і Луїджі, і дозвіл від місцевої влади Северинівки зміг забрати дітей до Одеси під свою опіку [240].

Джузеппе Кавасса помер в тому ж 1830 р., але діти залишалися жити та навчатися макаронній справі при цій родині. Антоніо опанував професію виробництва пасти і галет, з 1833 р. був одружений з російською підданою, «старшою за нього, з якою він не жив у злагоді». Джузеппе опанував ту саму професію, що і брат, служив робітником на фабриці Кавассів і мав гарні відгуки від Ферміни Поццо. Молодший, Луїджі, спочатку опановував ту ж професію, що і його брати, але на 1835 р. «вже два-три роки» служив при сардинському підданому Котардо Розетто, який був задоволений його службою. Луїджі був прикажчиком у продовольчих крамницях роздрібної торгівлі К. Розетта [257].

У 1835 р. брати Сонданс звернулися до Сардинського генерального консульства з проханням віддати їм спадок їхнього батька у зв'язку з досягненням повноліття. У зверненні вже генеральний консул Г. Міланта був зазначений як їхній опікун, а спадок зберігався в Державному Банку. Спадок Джованні Сонданса складав разом з процентами 12 582 крб. 42 коп., що розподілявся між братами порівну – 4 194 крб. 14 коп. [258].

Як розпорядилися своєю часткою Антоніо і Луїджі не відомо, проте Джузеппе Сонданс відкрив свою власну справу з виробництва макаронів у 1856 р. На момент своєї смерті в 1856 р. залишив фабрику вартістю 850 крб. з продукцією на 157 крб., шість банківських векселів на 6 000 крб., депозит в Одеському комерційному суді – 895 крб. 26 коп. і готівку – 203 крб. [307] Мав дружину Євдокію та 10 дітей: дочки Занобія, Агостіна, Дарія, Аполлонія, Катеріна та сини Джованні, Сімоні, Константіно, Джорджіо, Еммануеле. Законними опікунами дітей ставали за рішенням консульства мати Євдокія, брат померлого, Луїджі Сонданс і Еммануеле Поццо (син Ферміні Поццо). Керувати виробництвом і оберігати спадок до повноліття дітей повинна була сама Євдокія [307].

На макаронній фабриці Є. Сонданс у 1859 р. була одна машина, працювало 8 робітників, за майстра була сама Є. Сонданс. За 1859 р. було вироблено 1 200 пудів макаронів вартістю 2 760 рублів: 1-го сорту 600 пудів (за ціною – 2 крб.50 коп.), 2 сорту - 400 пудів (за ціною 2 крб. 20 коп.), 3-го сорту – 200 пудів (за ціною 1 крб. 90 коп.) [7, арк.65зв.-66].

Далі бізнесом у цій справі володів Луїджі Сонданс, чия фабрика на вул. Троїцькій вважалася найпотужнішою макаронною фабрикою в Одесі у 1880-х рр. За 1884 р. було вироблено усіх сортів макаронів, манної крупи, висівок, червоної муки 79 787 пуд. на суму 133 079 крб., у 1885 р. – 66 650 пуд. на суму 143 532 крб., у 1886 р. – 77 187 пуд. на суму 130 457 крб. [374, с. 129]. Продукція збувалася головним чином на півдні України, іноді в Румунії та Туреччині [373, с. 87]. Фабрика мала парову машину на 12

кінських сил з 2 котлами. На фабриці працювало 40 осіб з платнею 20-50 крб. на місяць [374, с. 129].

У останній чверті XIX ст. фабрикою володів італійський підданий Федір Леонтійович Сонданс (1850 - 1896) [див. Додаток Д., Рис. Д.7], який з родиною проживав на вул. Троїцькій, 18. Після його смерті фабрика перейшла у спадок дружині й дітям [528, с. 17]. Цікаво, що дочка Еммануеля Кавассо, Олександра, служила в цій родині гувернанткою.

Ще одна родина Сондас проживала за адресою: вул. Коблевська, 15. Голова родини Матвій Леотійович Сонданс разом з дружиною, Іриною Болгаровою, та дітьми жив за рахунок нерухомого майна [49, арк. 4зв.-5]. Відомо, що син Матвія, Федір Сонданс [див. додаток Г, Рис. Г.7], народився в Одесі в 1886 р. За свідоцтвом, виданим консульством, був приписаний до комуни Кальярі, що є прямим доказом того, що ця родина є нащадками Джованні Сонданса. У 1908 р. Федір закінчив Рішельєвську гімназію, а в 1914 р. медичний факультет Новоросійського університету [133, арк. 1-4].

Котардо (Кудардо в російськомовних джерелах) Разетто, в якого працював Луїджі Сонданс, також володів макаронною фабрикою в Одесі. Вона була заснована в 1826 р. у його власному домі в першій частині міста. Робоча сила підприємства складалася з майстра (сам К. Разетто) та трьох робітників. У 1827 р. було виготовлено 400 пудів макаронів, з яких реалізовано 350 пуд.: 200 пуд. продано в Російській імперії і 150 пуд. відправлено через одеський порт. Макаронні вироби продавали за ціною 5-6 крб. за пуд [7, арк. 38-39зв.]. Його продукцію було представлено на Першій одеській виставці 1837 р. [388, с. 17]. Помер К. Разетто в 1854 р., його бізнес було ліквідовано, а опікуни його спадку розпродали його нерухоме майно [426].

Сардинський консул в Одесі Г. Міланта у звіті 1833 р. про комерційну та промислову діяльність сардинських підданих зазначав лише існування двох фабрик з виробництва макаронів та галет – Кавассо та Розетта, проте не згадував родину Коста [246].

Як і родина Кавассо, родина Коста походила з м. Сорі. У 1825 р. в домі купця 1-ої гільдії Василя Томиліна було засновано фабрика Фортунати Кости [528, с. 17]. На фабриці працював майстер Ф. Коста і два робітники. За 1827 р. фабрика виготовила 400 пуд. макаронних виробів, з яких продано було 250 пуд.: 200 в Одесі й інших частинах країни, а 50 пуд. експортовано через одеський порт [7, арк.40-41зв.].

У 1827 р. Фортуна Коста помер. Згідно із заповітом усе його майно мало бути розділено на чотири рівні частини між його дружиною Розою, синами Кортадо і Джованні, і дочкою Марією. Головною у керуванні майном і фабрикою ставала дружина померлого. Сини не могли відділити свою часту майна без волі матері або до її смерті, навіть при досягненні повноліття та одруженні. Дочка Марія повинна була отримати придане на суму 400 крб. та після трьох років перебування у шлюбі могла отримати свою частку від бізнесу батька грошима в розмірі 2 000 крб. Якщо один із спадкоємців помирав, то його частка розподілялася в рівною мірою між іншими спадкоємцями [232].

Відомо, що в 1859 р. цією фабрикою володів купець 3-ої гільдії Джованні Коста. Фабрика розширила і збільшила обсяги виробництва. На фабриці працювало 9 робітників, за майстра був сам Дж. Коста. За 1859 р. було вироблено 4 505 пудів макаронних виробів (1-го сорту – 2 175 пудів, 2-го сорту – 1 675 пудів, 3-го сорту – 655 пудів) на суму 11 348 крб. Макарони 1-го сорту продавали по 2 крб. 70 коп., 2-го сорту – по 2 крб. 40 коп., 3-го сорту – по 2 крб. 10 коп. [88, арк. 21зв.-22].

З 1-го травня 1826 р. в Одесі в 1-ій частині міста діяла фабрика Батисти Кости (можливо, брат Фортунати). На підприємстві працювало 3 особи: Б. Коста за майстра та два робітники. За 1827 р. фабрика виготовила 400 пудів макаронних виробів, з яких продано було 250 пудів: 200 – продано в Одесі й інших частинах країни, а 50 пудів експортовано через Одеський порт [7, арк. 39-40зв.].

У 1860 р. діяла фабрика сардинського підданого, купця Михайла Кости. На 1859 р. на фабриці працювало 15 робітників, за майстра був сам М. Коста. За 1859 р. було вироблено 4 700 пуд. продукції (1-го сорту – 2 050 пуд., 2-го сорту – 1 000 пуд., 3-го сорту – 750 пуд.) вартістю 11 940 крб. Продукцію продавали за такими цінами: макарони 1-го сорту – 2 крб. 70 коп., 2-го сорту – 2 крб. 40 коп., 3-го сорту – 2 крб. 10 коп. [88, арк. 20зв.-21].

Відсоток італійців у цій справі був значним: у 1837 р. в Одесі діяло всього п'ять макаронних фабрик, чотири з яких належали італійцям, і одна французькому підданому Й. Жульєну [388, с. 10].

У статті за 10 жовтня 1877 р. в офіційній газеті Італійського королівства подавався опис італійської громади Одеси за свідченнями консула, і було зазначено, що порівняно з діяльністю італійських торгових домів, «...промисловість не відіграє помітної ролі в житті громади. І лише деякі підприємства потребують уваги» [436]. В Одесі було дві фабрики з виробництва галет, з однією і з двома печами, що виготовляли продукцію на 64 тис. крб. сріблом. Також існувало три макаронні фабрики, які щороку виготовляли продукції на 70 тис. крб. Відповідно існувало умови для збільшення цього показника на 30% [436].

Одна з фабрик вже згаданих вище і належала родині Сонданс. Інша була у власності Рафаїла Брінетті, що знаходилася в будинку Сербулова на розі вулиць М'ясоїдівської і Прохорівської. Фабрику було відкрито у 1876 р., і спеціалізувалася вона на виробництві макаронів і галет. Відомо, що у 1885 р. і 1886 р. вона виробила продукції вартістю 60 800 крб. [374, с. 87].

Вдова Рафаїла Поліна Брінетті передала цю фабрику італійському підданому, купцеві 2-ої гільдії Ірокле (Орокле) Піччінеллі з м. Пезаро. Родина Піччінеллі й раніше брала участь у виробництві харчової продукції: у 1865 р. в місті діяла фабрика Піччінеллі з виробництва ковбас і окороків, яка у 1886 р. виготовила продукції на 35 000 крб. [374, с. 100]

У 1898 р. І. Піччінеллі звернувся з клопотанням до одеського градоначальника про дозвіл перевести фабрику із вказаної адреси в будинок

Дур'яна на вул. Болгарській, 3. Градоначальник дозволив, але за умови дотримання певних санітарних норм: по-перше, на фабриці повинна бути цементна підлога, а у формувальному відділенні бути вентиляційне вікно; по-друге, металеві листи під формувальними машинами повинні лежати не на підлозі, а бути піднятими не менше, ніж на чверть аршина над підлогою; по-третє, при фабриці повинно бути окреме приміщення для переодягання і прийому їжі робочих, а всі чотири робітники повинні працювати у фартухах [24, арк. 2-3].

З огляду на це, 3 грудня 1901 р. О. Піччінеллі отримав дозвіл на відкриття макаронної фабрики в будинку Ксідо на вул. Прохорівській, 34 в приміщенні колишньої цукеркової фабрики Амбатьєло [25, арк.3]. Це підприємство продовжувало існувати до 1914 р. [340, с. 441], залишаючись єдиною італійською макаронною фабрикою в Одесі.

Італійці залишили слід й у виробництві борошна. У середині XIX ст. власний паровий млин в Одесі мав сардинській підданий, купець 1-ої гільдії Джакомо Порро. За рік цей млин міг виготовляти 34 200 чвертей борошна. Для порівняння найбільший паровий млин, що належав О. Бродському, міг давати в рік близько 108 000 чвертей борошна. Окрім споживання борошна місцевими жителями, цей товар ішов на експорт до кримських портів і Константинополя [512].

У 1877 р. при торговому домі «Брати Анатра», що належав італійським купцям Антоніо, Джузеппе, Анжело і Бартоломео Анатрам, було відкрито борошномельний млин, що розташовувався на вул. Московській, 12. Млин складався з 12 поставів і двох парових машин французької фірми «Фарко» на 72 кінські сили [493, с. 189]. У 1884 р. млин виготовив борошна і висівок на 860 800 крб., з яких 1/3 збувалася в Одесі, а 2/3 експортувалося в Італію і Левант. У наступному 1885 р. обсяги виробництва складали 780 000 пудів борошна вартістю 819 400 крб.: 1/3 продавали в Одесі, 1/3 було відправлено в Італію, 1/3 – до Туреччини і Єгипту. В наступні 1886 р. і 1887 рр. було виготовлено 500 000 [374, с. 126] і 600 000 [375, с. 139] пудів борошна і

висівок відповідно, які збувалися на тих самих ринках. Кількість працівників на початку діяльності фірми становила 12 осіб, у 1910 р. складала 37 осіб. На початку XX ст. виготовляла близько 1,5 млн. пудів борошна, а річний капіталообіг становив 2,3 млн крб [525, с. 61].

Млин братів Анатра разом з млинами Лазаря Інбера та Григорія Вейнштейна давали 55% борошна, що виготовлялося в Одесі. Якісна продукція цієї фірми нагороджувалася найвищими відзнаками на виставках: в Барселоні (1888 р.), Парижі (1900 р.), Афінах (1903 р.) та ін. Фабрику родини Анатра було представлено і на Всеросійській виставці в Одесі у 1910 р., павільйон якої побудував архітектор Ю. М. Дмитренко [525, с.61]. Цю фабрику було націоналізовано після встановлення влади більшовиків в Одесі.

Окрім вищевказаного, італійці були залучені до виробництва хліба, галет, кондитерських виробів і газованої води. Відомості про першу італійську пекарню в Одесі сягають 1798 р., коли Джованні Жуанніні утримував пекарню на Грецькому ринку [500, с. 69-70]. З 1801 р. випіканням і продажем хліба займався Джованні Поцці [445, с. 121]. У 1821 р. він утримував пекарню у будинку купця Н. Патракі. З ним конкурувала пекарня Джованні Тропано [445, с.122]. У 1877 р. в Одесі існувало дві фабрики з виробництва галет, з однією і з двома печами, що виготовляли продукцію на 64 тис. крб. сріблом [436].

У 1853 р. на Приморському бульварі під кондитерську було виділено місце в кварталі LXXI під № 761 і № 762 Джованні Батісту Карутті [147, арк. 1]. Він ще у 1830 р. заснував кав'ярню на тому ж Приморському бульварі [445, с. 119]. Популярною в середині XIX ст. Одесі була «Римська кондитерська» («Італійка»), що знаходилася на вул. Херсонській, навпроти Реформатської церкви [427].

З 1864 р. діяла фабрика мінеральних вод Боскі [373, с. 67]. У 1877 р. було відкрито фабрику зельцерської води Антоніо Спаньєло. Після його

смерті фабрикию володіла його дружина Цезелія і фабрика продовжувала існувати наприкінці XIX ст. [64, арк. 8-9].

Одними з відомих в Україні і за кордоном були скотобійні (одна з яких відпускала продукцію в роздріб) Фердинанда Брагаліо, який разом з греком Деонісієм Бенетатто був лідером в цій сфері виробництва. У 1871 р. дохід підприємства від експорту м'яса складав 500 548 крб. сріблом, що було більше порівняно з попередніми роками [409, р. 42]. Збільшення прибутку пояснювалося попитом, що призвів до підвищення цін на одеському ринку. Сприятливі умови для цього виду виробництва були обумовлені епідеміями тварин в інших містах Російської імперії і попитом з Єгипту і Туреччини, куди й експортували цю продукцію [409, р. 43]

У 1877 р. Ф. Брагаліо заробляв на забої тварин від 20 до 25 тис. крб. на місяць, та на шкурах 2-3 тис. крб. на місяць. Також він мав власну машину, за допомогою якої перетворював тваринні жири на вершкове масло, що користувалося «великим попитом серед середнього класу та росіян з греками». У 1877 р. проводив торгові операції від 6 000 до 7 000 крб. на місяць[436].

У 1880-і рр. відсутні відомості про скотобійні Ф. Брагаліо, хоча відомо, що його син І.Ф. Брагаліо з 1883 р. володів заводом з виробництва мила. У 1884 р. завод виробив продукції на 82 066 крб. [373, с. 104].

Італійські піддані володіли фабриками, що не були пов'язані з харчовою промисловістю. 16 травня 1890 р. одеському купцеві Івану Далл-Орсо було дано дозвіл на відкриття парового лісопильного заводу на вул. Даньницькій. Зведення заводу було доручено інженеру, статському раднику Вейтко [23, арк.1].

Італійці були першопрохідцями в абсолютно новій галузі промисловості в Україні – авіабудуванні, яка була пов'язана з уже згадуваною родиною Анатра. Почесний громадянин Артур Антонович Анатра (1878-1943) [Додаток Г.3, Рис. Г.3.] підтримував багато інновацій, що було характерним для Одеси початку XX ст. Завдяки його фінансового

сприяння в Одесі на вул. Гаванній, 13 було відкрито перший у місті стаціонарний кінотеатр «Мулен-руж». У 1907 р. Артур Антонович узяв участь в одних із перших на території Російської імперії автомобільних перегонів, організованих також за його фінансової підтримки.

Зацікавившись повітроплаванням, Артур Анатра став одним з засновників Одеського аероклубу (ОАК), який було відкрито у березні 1908 р., а потім і його президентом (1910-1918), змінивши на цій посаді барона Олександра Каульбарса. На свої кошти він відряджав за кордон пілота клубу Г. Катанео з метою придбання для ОАК два аероплани «Блеріо».

За ініціати́ви А. Анатри 15 червня 1910 р., яку підтримав Командувач військами Одеського Військового округу генерал-ад'ютант Микола Зарубаєв, при ОАК було відкрито військово-авіаційний клас з безкоштовною формою навчання. Для його облаштування Артур Анатра, який обіймав також посаду Віце-президента Новоросійського товариства заохочення кіннозаводства, надав іподром цього товариства і подарував аероплан «Блеріо». У 1911 р. авіаційний клас було перетворений на авіашколу, при якій було відкрито відділення з платною формою навчання для цивільних осіб [418].

У 1911 р. на базі авіаремонтних майстерень ОАК було засновано Одеський авіабудівний завод А. Анатри. Станом на жовтень 1912 р. в майстернях було збудовано 14 літаків [529, с. 5]. Головним конструктором заводу був Василь Хіоні, який і зацікавив продукцією військових, від яких в той час і могли надходити значні замовлення. 10 червня 1913 р. завод отримав замовлення від Головного управління Генерального штабу на п'ять літаків «Фарман-IV» на суму 43 876 крб., яке через п'ять місяців успішно виконав [529, с. 7]. Саме на літаку цього типу Артур Анатра вперше в історії української авіації виконав політ як пасажир.

Протягом наступних чотирьох років завод випускав літаки «Фарман», «Nieuport», «Вуазені», «Morane-Saulnier» за французькими зразками [529, с. 8]. Паралельно, з 1915 р. почалось виробництво власних літаків: «Анатра Анаде», «Анатра VI», «Анатра Д», «Анатра Анасаль» [529, с. 9]. Останній був

найуспішнішою моделлю, яка вдало проявила себе у Першій світовій війні. На початку 1917 р. завод виробляв до 100 літаків на місяць. У 1919 р. Артур Антонович Анатра емігрував до Італії, де він і помер у 1943 р. За радянських часів завод в Одесі відновили, він називався «Одеський авіаремонтний завод 7».

Порівняно з торгівлею і промисловістю у ремеслі італійці були задіяні менше. Передусім йдеться про ювелірів і мармурників, потім були кондитери та ковбасники [542, с. 386]. Про останніх нічого не відомо. Також наприкінці ХІХ ст. в Одесі працювали годинниковий майстер (Дж. Джигітарі), малярі (Е. Пасквінеллі, М. Ровазо), мозаїчний майстер (В. Анджеліно), шпалерний майстер (М. Рапалло) [див. додаток А.].

У 1830-х рр. в Одесі ювелірними майстернями володіли Франческо Лардоне, Нікколо Сантамарія, Луїджі Петтінаті, Луїджі Розакута, які реалізовували як власні вироби, так і привезені з-за кордону [295]. Щорічний дохід таких майстрів складав понад 30 000 крб. [513, с. 45]. Вироби італійських ювелірів оцінювалися високо і вважалося, що вони «можуть конкурувати зі столичними» [388, с.12]. Прикраси з оксамиту Л. Розакути було представлено на Першій одеській виставці [388, с. 20]. Серед усіх ювелірів, що мали свої майстерні в Одесі у середині ХІХ ст., більше половини майстерень належали італійцям. На вул. Рішельєвській, 7 працювали К. Лардон, М. Сантамарія і Гальяно, в будинках за № 16 і № 17 працювали відповідно Д. Петтінаті і Л. Петтінаті [367, с. 373]. Продовжував справу Гаetano Леонтійович Петтінаті, що проживав на вул. Ніженській, 22 разом з родиною [53, арк. 32-33]. На Другому християнському кладовищі зберіглася колона від родинного склепу родини Петтінаті, на якій зазначено ім'я «Ернестіна Петтінаті», що свідчить про існування великого родинного склепу [див. Додаток Д., Рис. Д.6].

Розбудова Одеси вимагала не лише активної діяльності архітекторів і скульпторів, а й будівельних матеріалів. Як було вже зазначено раніше, однією з важливих статей імпорту в Україну був італійський мармур, який

використовували у своїй роботі численні мармурові майстерні, що належали італійцям.

Уже в першій половині позаминулого століття італійські майстри з виготовлення пам'ятників і паркових скульптур мали в Одесі монополію, яку утримували до кінця століття.

Одну з перших згадок про італійських скульпторів в Одесі відносять до 1805 р., коли скульптор Карл Борджіо зобов'язався за контрактом з Будівельним комітетом виготовити капітелій для колон католицької церкви. У 1820-х рр. в будинку П. Маріні на вул. Дерибасівській розташовувалася майстерня Джузеппе Дженарі. У 1827 р. він виготовив постамент для пам'ятника Е. де Рішельє [568, с. 123].

Свою майстерню в місті мав і його брат Петро Дженарі в будинку Понятовського на вул. Італійській. Саме П. Дженарі був автором перших скульптур, що прикрашали будівлю Старої біржі. У 1837 р. П. Дженарі домовився з Управлінням одеського градоначальства виготовити мармурові статуї ведмедя і лева для розміщення їх на краях ганку за 400 крб. [149, арк. 35].

У 1837 р. спадкоємцем справи, а разом з нею і майстерні П. Дженарі, став його учень, сардинській підданий Лоренцо Монтебруно (1800-1852). Лоренцо Монтебруно народився в Генуї, а переїхав до Одеси в 1833 р. [332] У 1834 р. він зробив подарунок генеральному консульству – скульптуру королівського герба [300; див. додаток Д., Рис. Д.1]. Він виготовив постамент під вищезгадані статуї ведмедя і лева П. Дженарі з мармуру за 160 крб., і в документах Будівельного комітету вже його зазначено як майстра фігур. Він 5 травня 1852 р. покінчив життя самогубством з невідомих причин, його бізнес було ліквідовано [302].

У Лоренцо Монтебруно розпочинав свою кар'єру неаполітанський підданий П'єтро Мар'янович Боканера. Потім П. Боканера відкрив свою майстерню біля кладовища. На момент його смерті у 1852 р. майстерня

оцінювалася в 300 крб. сріблом. П. Боканера заповідав поставити на його могилі спеціально виготовлений ним монумент з чорного мармуру [210].

Розташування майстерні П. Боканегра від кладовища не було випадковістю, адже виготовлення надгробків, пам'ятників та деталей декорацій каплиць і склепів було основним товаром, що вироблявся в майстернях італійців. Вплив італійських та грецьких традицій помітний на Першому одеському кладовищі, де могили заможних і відомих одеситів прикрашали надгробки з білого, сірого і чорного мармуру. Статки купецьких родин дозволяли замовляти унікальні пам'ятники, склепи і навіть невеликі каплиці. У 1885 р. починається історія Другого Християнського кладовища Одеси, на якому збереглися роботи італійських майстрів, серед яких найбільше пам'ятників фірми Вернетта [див. додаток Е., Рис. Е.5; Рис. Е.6].

Родина Вернетта розпочала свою діяльність ще у 1820-х рр. з майстерні, якою володів Франца Вернетта – виходець з м. Спеції провінції Лігурії. Він, наприклад, виготовив пам'ятник капітану фрегата «Тигр» Генрі Уїлу Джіффарду [502, с. 40]. Вже тоді за обсягами виробництва і якістю продукції вона посідала перше місце в Одесі. Майстерня Ф. Вернетта розташовувалася на вул. Катерининській, 7.

У 1830-х р. справи у Ф. Вернетта йшли не найкращим чином. Він взяв кредити під свій мармур загальною сумою у 24 911 крб. у ряду осіб, серед яких були й італійці Дж. Порро, П. Казаретто, К. Вівіані, Л. Петінатті тощо. У 1838 р. Комерційний Суд постановив, що у разі невиконання кредиту і відсотків, кредитори мали право вимагати продажу мармуру на публічних торгах [116, арк. 289]. Мармур у будинку Струдзи і на складі в Карантинній гавані складався як з сировини, так і готових виробів (монументів, скульптур, колон, ваз, бюстів). Ф. Вернетта використовував у роботі як місцевий матеріал (кримський мармур), так й італійський (білий і сірий мармур з Каррари, чорний мармур з Портовенери) [105, арк. 71 зв.]. Вартість виробів коливалася від декількох до тисячі карбованців. Наприклад, бюст Наполеона

і герб князя Баратіона оцінювалися у 300 крб. кожний, колона з вазою – від 400 до 800 крб., камін – від 200 до 450 крб. [105, арк. 71].

У 1865 р. Франц помер, а справа перейшла до його сина – Септимія Вернетта. Джужина Франца, Роза Антонівна, померла 2 вересня 1881 р. і була похована на Старому кладовищі [502, с.45].

Його син Септимій (Settimio) Францович Вернетта (1842-1903) належав до купців 2-ої гільдії. Однією з найвідоміших його робіт є фонтан в міському саді Одеси, встановлений на початку ХХ ст. - один з перших фонтанів міста [див. додаток Е., Рис. Е.3]. Капітал підприємства С. Вернетта складав 100 000 крб. на рік, а сама майстерня вважалася найзаможнішою серед італійських [435]. Після смерті Септимія майстерні перейшли до його синів, Франца й Ернеста, які були вихованцями ремісничого училища Файна [157]. Септимій був активним членом Італійського благодійного товариства, членом Товариства витончених мистецтв і піклувального комітету римо-католицької церкви, а також синдиком від італійської колонії, що свідчить про його поважне становище всередині італійської громади.

Родина Септимія Вернетта мешкала у власному будинку на Соборній пл., 7. У 1897 р. родина, окрім Септимія, складалася з його дружини Софії, дочки Марії і двох синів – Франца та Ернеста. У тому ж будинку, в сусідній квартирі мешкала сестра Септимія – Клентина Францівна Вернетта. Інша сестра Септимія, Лівія Францівна, стала дружиною мармурового майстра Артура Топузова. Родина володіла дачею на Французькому бульварі і будинком на вул. Ніжинській [див. додаток А.].

У 1880-ті рр. в Одесі розпочинають свою діяльність майстри родини Менціоне, основна фірма яких знаходилася в м. Масса-Каррарі в Італії. Їхня майстерня була в будинку Кумбарі на розі вул. Буніна і Катерининської. Фірма виготовляла на замовлення статуї, бюсти, вівтарі, іконостаси, каміни, фонтани, цілі каплиці, надгробні пам'ятники. Крім того, Менціоне займалися реставрацією антикварних виробів. Відділення майстерні знаходилося на

вул. Перображенській у будинку Генцлера біля Старого кладовища, в м. Севастополі і м. Вінниці [331, с. 234].

Ще однією відомою династією одеських майстрів мармуру була родина Тузіні, представник якої, Антоніо Тузіні, заснував майстерню в Одесі у 1856 р. Партнером Тузуні в цей час був Джузеппе Россі. Замовлення майстерні «Тузіні і Россі» мали з усієї України. У 1890-х р. було виготовлено з білого мармуру надгробок могили контр-адмірала і градоначальника Севастополя М. М. Кумані за проектом архітектора Б. Рожкова [484, с. 147].

З 1879 р. до 1888 р. фірма «Тузіні і Россі» була одним з постачальників мармурних, гранітних і лабрадорних виробів для декорації каплиці усипальниці родини Паскевичів у Гомелі. Восени 1881 р. між майстернею Дж. Россі та управителем маєтку Паскевичів Йосифом Завадським було укладено контракт на виготовлення і постачання до Гомеля кам'яних деталей, що повинні бути «виготовлені з найкращого каміння лабрадора...за проектом архітектора Вегенера...для каплиці князів» [490, с. 190].

У першій половині 1880-х рр. фірма виконала іконостас з мармуру для Кирилівської церкви в Києві за проектом А. В. Прахова. Зі спогадів Н. А. Прахова (син А. В. Прахова) відомо, що мармуровий іконостас у Кирилівській церкві мали встановлювати восени 1884 р. італійські майстри [491, с. 23]. За проектом того самого А. Прахова вони також здійснювали оздоблення Володимирського собору в Києві (підлога, іконостасні арки, хори, престол та супрестолля та ін.), завершене в 1896 р. [див. додаток Е., Рис. Е.2.]. За цю роботу товариство «Тузіні і Россі» отримало близько 100 тис. крб. за загальної вартості собору близько 900 тис. крб. [403, с. 332].

На початку ХХ ст. бізнесом володів Павло Тузіні та його діти. Відомо, що у 1901 р. Антоніо Тузіні вже працював без Джузеппе Россі. Його майстерня знаходилася на Крещатику, 3 в будинку Фабріцуса. В Одесі майстерня «П. Тузіні і К» продовжувала існувати і в 1914 р. за адресою: вул. Катерининська, 80 [340, с. 455]. Роботи цієї майстерні зберіглися на Другому християнському кладовищі Одеси [див. додаток Е., Рис. Е.4].

Висновки до Розділу 4.

Італійські купці 1-ої гільдії, що жили в Одесі, брали активну участь у здійсненні торгівлі між українськими і європейськими середземноморськими портами. Основною статтею торгівлі було зерно з усієї Наддніпрянської України, вивіз якого оцінювався в мільйони карбованців на рік і складав значну частину усіх експортних операцій в Одесі (5-30% у 1832-1852 рр.).

З початку ХІХ ст. до 1870-х рр. в Одесі разом з грецьким домінував, здебільшого, генуезький капітал, який впродовж цього періоду представляли близько 17 різних торгових домів: «Сарато і Верані», «Б. Понсіо», «П'єтро Сарторіо», «Франческо Лаура», «Джакомо Порро», «Камілло Вівіані», «Джерболіні&Сімоні», «В. Н. Россі», «Луїджі Россі», «Брати далль Орсо», «К. де Азарта», «Гатторно&Казарето», «Тубіно&племінники», «Брати Де Джованні», «Брати Рокко», «Франческо К'ярелло», «Джероламо Ассаретто». Попит, що створювали італійські негоціанти на зернову продукцію, впливав на товаризацію сільського господарства, розвиток інфраструктури й зайнятість населення у Наддніпрянській Україні.

З 1870-х рр. розпочався другий період у діяльності італійських купців, що характеризується зменшенням їхньої участі у зерновій торгівлі Наддніпрянської України. Серед італійських комерсантів з'являються представники сицилійського капіталізму – родини Анатра і Котронео.

Італійські купці брали активну участь в імпорті продукції з Італії до Одеси, передусім сицилійських товарів (оливкової олії, цитрусових, горіхів, вина), мармуру, промислових лігурійських товарів. У другій половині ХІХ ст. родини Котронео, Петтінітті, Тоскано, Маріно володіли магазинами і комісійними конторами, що здійснювали гуртову торгівлю і постачали італійські товари у різні частини Російської імперії.

Представників італійської громади було залучено до промисловості Одеси. Вони стали першопрохідцями і славилися своєю майстерністю за межами Одеси у виробництві макаронів і галет, мармуровому ремеслі та

авіабудуванні. Продукція італійських підприємств: макаронних фабрик родин Сонданс, Коста, Розетті, скотобійні Ф. Брагаліо і борошномельна фабрика Анатра – збувалася не лише в Одесі й інших містах України, а й постачалася для експорту за кордон.

Отже, представники італійської громади Одеси брали активну участь у розвитку зовнішньої і внутрішньої торгівлі, промисловості та ремісничої справи Наддніпрянської України.

ВИСНОВКИ

У висновках сформульовано узагальнення та підсумовано результати дослідження.

Аналізуючи історичний доробок попередників, можна стверджувати, що у вітчизняній та іноземній історіографії відсутні комплексні, узагальнюючі праці з окресленої наукової теми.

Охарактеризовано джерельну базу дисертаційної роботи, яка включає широкий спектр за змістом і типом документальних джерел: законодавчі, актові та міжвідомчі документи, статистичні матеріали, тогочасну іноземну і вітчизняну пресу, джерела особового походження тощо, значний масив яких зберігається у фондах архівів України й Італії. Їх репрезентативність дозволяє всебічно розглянути тему дослідження. Більшість архівних матеріалів вперше залучена до наукового обігу.

Визначено основні теоретичні та методологічні засади дисертації. Особливості предмета дослідження і реалізація поставлених завдань зумовили комплексний підхід у вивченні визначеної теми, який базується на загальнонаукових, спеціально-історичних і міждисциплінарних методах, підходах та інструментарії.

З'ясовано етапи формування, динаміку численності італійської громади Одеси та фактори, що на неї впливали:

1) Кінець XVIII – перше десятиліття XIX ст. – період, коли в Одесі з'являються перші італійські емігранти, значна частина яких складалася з військових, що перебували на службі в Російській імперії. Економічна політика влади щодо перетворення Одеси на міжнародний порт зумовила початок переселення італійських купців. Численність громади в цей період становила близько 1000 осіб.

2) Друге десятиліття XIX ст. – перша половина 1870-х рр., що характеризується зростанням численності громади до 3000 осіб, передусім

професій, пов'язаних з торгівлею та морською справою; у місті з'являються консульські представництва усіх Італійських держав.

3) 1870-ті рр. – початок XX ст., коли спостерігалася постійне зменшення кількості італійців у місті, що було обумовлено утворенням незалежного Королівства Італії, процесом репатріації, початком масової еміграції з Італії до американського континенту, Першою світовою війною і революційними подіями в Російській імперії. Більшу частину громади в цей період складає друге і третє покоління іммігрантів.

Встановлено, що італійська громада Одеси формувалася з представників різних Італійських держав, проте найчисленнішими та найактивнішими були вихідці з Сардинського королівства. До середини XIX ст. італійська громада Одеси визначалася єдністю за конфесійною і мовною приналежністю. Доведено, що італійці значно вплинули на розвиток католицизму на півдні України. Нечисленність громади, релігійна політика російської влади і змішані шлюби італійських підданих з російськими призвели до того, що наступні покоління італійських емігрантів ставали православними і російськомовними, хоча продовжували зберігати італійське підданство.

Визначено професійний склад італійських переселенців, що був обумовлений як традиційними заняттями італійців, так і потребами молодого міста, яке постійно розвивалося. Італійці були пов'язані передусім з промисловими, торговими заняттями і морською справою. Завдяки освіченості й швидкому вивченню російської мови значна кількість італійців вступала на державну службу в органи місцевої й судової влади, навчальні та медичні заклади. Як це було характерно для всіх італійських громад Російської імперії, одеські емігранти з Апеннін були представлені у сфері культури і мистецтва: музиканти, скульптори, оперні артисти, художники, диригенти, композитори.

Показано, що справжнім прикладом єдності, солідарності та взаємодопомоги у середині італійської громади була діяльність Італійського благодійного товариства, яке діяло в Одесі з 1863 р. під керівництвом

генерального консула. Найактивнішими членами консульства виступали купці, викладачі італійської мови, священники, представники сфери культури тощо. Мета товариства полягала у наданні допомоги італійським підданам, в тому числі італійським морякам, на території юрисдикції одеського консульства. Особливість Італійського благодійного товариства в Одесі порівняно з іншими подібними установами у Російській імперії полягала у постійних грошових внесках з інших міст України і від італійських моряків і капітанів, які здійснювали торгівлю в портах одеського консульського округу.

Доведено, що справжніми лідерами італійської громади були консули, які призначалися урядами Італійських держав в Одесу, і чиї функції сприяли добробуту й економічній діяльності італійських іммігрантів. Консули були представниками своєї громади на урочистих заходах, у спілкуванні з місцевою адміністративною і релігійною владою, могли виступати поручителями, опікунами неповнолітніх, захисниками спадкових інтересів італійців, давали кредити і фінансову підтримку нужденним. Націотворчі і політичні процеси в Італії у середині XIX ст. знайшли свій відбиток у житті одеських італійців також завдяки консулам. Значна кількість осіб брала участь у фінансовій допомозі сардинській армії у війні за незалежність Італії.

Простежено роль генеральних італійських консулів у становленні, підтримці та захисті торговельних інтересів власної держави в одеському консульському окрузі, що полягала у відкритті віце-консульств, допомозі з оформленням документів італійським капітанам, посередництві у спілкуванні з митною, портовою й місцевою владою тощо. Створення привабливих умов для навігації суден під італійським прапором сприяло укріпленню українсько-італійських торговельних зв'язків.

Проаналізовано участь італійських підданих у торгівлі Наддніпрянської України, в якій можна виділити два періоди. Для першого періоду, що розпочинається у першій половині XIX ст., характерно домінування генуезького капіталу, який представляли 13 компаній, які спеціалізувалися на

експорті українського зерна за контрактом в головні європейські порти Середземномор'я: Геную, Трієст, Марсель, Неаполь. Вартість експортних операцій італійських торгових домів складала мільйони карбованців на рік, тоді як імпорт був в рази менше. Основними товарами, що ввозилися в Одесу з Італії, були натуральні продукти, будівельні матеріали, мануфактурні товари з Тоскани і Сардинського королівства та ін., що збувалися як в Одесі, так і в інших регіонах України.

У другій половині 1860-х рр. розпочинається другий період, який був зумовлений економічною кризою кінця 1850-х рр., ліквідацією частини компаній у місті, становленням зернового ринку США. Як наслідок, у місті діяли лише два генуезькі торгові дома «Брати далль Орсо» і компанія «Джероламо Ассаретто». В цей період в економіці міста з'являється сицилійський капітал, представниками якого були торговий дім «Брати Анатра», що включав експортну контору, пароплавне товариство, а з 1877 р. і борошномельну парову фабрику, і родина Котронео. Окрім натуральної продукції і будівельних матеріалів з Італії, італійці починають експортувати до Одеси англійське вугілля та американський бензин.

Досліджено, що попит на українське збіжжя з боку італійських та інших європейських ринків і його задоволення експортною діяльністю італійськими негоціантами Одеси зумовили товаризацію і збільшення обсягів землеробства, модернізацію економіки, становлення інституту посередництва у торгівлі, створення робочих місць, розвиток певних груп занять та інфраструктури у Наддніпрянській Україні.

Вперше відтворена біографія найзаможніших італійських купців (Б. Понсіо, К. де Азарта, П. Казаретто, Дж. Порро, К. Рокка, братів Анатра, Дж. Котронео), їхні родинні та товариські зв'язки, основні аспекти економічної і суспільної діяльності. Італійські негоціанти відкривали торгові дома як на власні заощадження, так і на капітал родичів або кредиторів за кордоном. Вони активно виявили себе у благодійницькій та суспільній діяльності, забудові міста, були авторами проектів з покращення

інфраструктури регіону. Авторитет і поважне становище в одеському суспільстві італійських негоціантів сприяли обійманню посад у різних адміністративних і судових установах. Проте, незважаючи на інтеграцію в одеське суспільство, за несприятливих економічних, політичних умов італійські купці або їхні спадкоємці залишали Одесу і переводили свій капітал на батьківщину.

Виявлено представництво італійців у промисловості Одеси. Насамперед, італійці були представлені в харчовій галузі, домінуючи у виробництві макаронів і галет, технології виробництва яких вони завезли з Італії і розповсюдили в південноукраїнському регіоні. Товари італійських підприємств реалізовувалися як в Одесі й інших частинах Російської імперії, так і шли на експорт через одеський порт до країн Європи і Азії.

Італійці також домінували в мармуровому ремеслі, технології якого також були завезені з Італії. Династії італійських мармурників (Вернетта, Менціоне, Тузіні) володіли найпотужнішими і найвідомішими майстернями в Одесі, що мали свої представництва у Києві, Вінниці й Кримському п-ві, і використовували у своїй роботі як привезену з Італії, так і видобуту на території України сировину, чим також сприяли економічному піднесенню різних частин Наддніпрянської України. Продукція цих майстерень виготовлялася для оздоблення інтер'єру й екстер'єру громадських і релігійних установ у різних частинах Російської імперії.

Результати дослідження є основою для наукових розробок з історії італійської діаспори і консульських установ, економічних процесів на території Наддніпрянської України. Вони можуть бути використані у проведенні національних урядових програм в Одеській області і реалізації двосторонніх міжнародних угод про співпрацю між Україною й Італією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архівні матеріали

Державний архів Одеської області

Ф.1. Управління новоросійського і бессарабського генерал-губернатора.

Оп.41.

1. Спр. 40. Про клопотання купця Карла Рокка і почесного громадянина де Азарта про надання права відкрити коно-залізну дорогу в Одесі. 12 березня 1860 р. – 13 травня 1861 р. – 23 арк.

Оп.192.

2. Спр. 49. Про призначення іноземними урядами консулів і агентів в Росії. 1840 р. – 34 арк.
3. Спр. 75. Про залишення після смерті ієромонаха Петра Велли майна. 10 березня 1844 р. – 7 березня 1860 р. – 71 арк.

Опис. 193.

4. Спр. 22. Про консулів і віце-консулів, які визнаються у новоросійському краї. 1854 р. – 235 арк.

Оп.197.

5. Спр.625. О предоставлении права одесскому неgociанту Карлу Рокко устроить водопровод из реки Днестр в Одессу. 27 січня 1860 – 7 березня 1862. – 25 арк.

Ф.2. Канцелярія Одеського градоначальника.

Оп.1.

6. Спр. 56. Про видачу паспортів і свідоцтв різного звання. 1825 р. – 34 арк.
7. Спр. 62. Відомості про фабрики і заводи різного звання. 1826 р. – 190 арк.
8. Спр. 244. Проект Н. Перозіо щодо заснування компанії на акціях для постачання водою з р. Дністер. 1850 р. – 58 арк.
9. Спр. 464. Про дозвіл сардинському консулу в Одесі підняти сардинський прапор. 1856 р. – Арк. 9-10.

- 10.Спр. 466. Про дозвіл 1-ої гільдії купцям графу Я. Порро, К. Рокко і А. Тработті влаштувати телеграфну лінію між Галацом і Одесою. – 1856 р. – 20 арк.
- 11.Спр. 559. Про влаштування водопроводу з р. Дністер в Одесу негоціантом Карлом Рокко. 1860 р. – 49 арк.
- 12.Спр. 1043. Про дозвіл пароплавам здійснювати рейси. 1877 р. – 102 арк.
- 13.Спр. 1465. Про призначення в Одесу консулів. 1884 р. – 58 арк.
- 14.Спр. 1840. Про призначення в Одесу консулів. 1891 р. – 76 арк.
- 15.Спр. 2038. Про призначення в Одесу консулів. 1894 р. – 32 арк.
- 16.Спр. 2759. Про проект статут гуртка з вивчення італійської мови. 1900 р. – 8 арк.
- 17.Спр. 3210. Статут Італійського благодійного товариства в Одесі. 1905 р. – 23 арк.
- 18.Спр. 3599. Про призначення в Одесу консулів. 1914 р. – 27 арк.

Оп.2.

- 19.Спр. 367. Про заборону вивозити хліб з Одеси за кордон. 18.02.1854 р. – 18 березня 1855 р. – 385 арк.

Оп.3.

- 20.Спр. 649. Про фабрику зельцерської води и лимонада купця Сігаллі. 4-15 липня 1875 р. – 13 арк.
- 21.Спр. 1307. Про захоплення портової території купцем Анатра. 1885 р. – 6 арк.
- 22.Спр. 1556. Про заснування пароплавного товариства «Новоросійське товариство» і про усунення іноземців від плавання під російським прапором. 1886 р. – 67 арк.
- 23.Спр. 2092. Про дозвіл одеському купцю Івану далль Орсо відрити лісопильний завод. 12 травня – 12 червня 1890 р. – 10 арк.
- 24.Спр. 2780. Про дозвіл Іроклію Піччінеллі відкрити макаронну парову фабрику. 21 липня – 3 грудня 1898 р. – 9 арк.

25.Спр. 2983. Про дозвіл Піччінеллі відкрити макаронну парову фабрику.
23 жовтня 1901 р. – 9 арк.

Оп.6.

26.Спр. 600. Про дозвіл вступити у шлюб папському підданому Джованні Граціо. 1858 р. – 7 арк.

27.Спр. 1070, Про звільнення з російського підданства одеського купця Симона Супічіча. – 5 арк.

Оп.8.

28.Спр. 72. Листи перепису вул. Велика Арнаутська, буд. 61. 28 січня 1897 р. –
Арк. 7-8.

29.Спр. 87. Листи перепису вул. Божакіної, буд. 21. 28 січня 1897 р. –
Арк. 9-10.

30.Спр. 389. Листи перепису вул. Грецької, буд. 21. 28 січня 1897 р.–
Арк. 18-21.

31.Спр. 393. Листи перепису вул. Грецької, буд. 47. 28 січня 1897 р.–
Арк. 13-14.

32.Спр. 560. Листи перепису вул. Дерібасівської, буд. 10/3. 28 січня 1897 р. –
Арк. 47-92.

33.Спр. 563. Листи перепису вул. Дерібасівської, буд. 14/25. 28 січня 1897 р. –
Арк. 22-23.

34.Спр. 564. Листи перепису вул. Дерібасівської, буд. 9. 28 січня 1897 р. –
Арк. 16-19.

35.Спр. 589. Листи перепису вул. Дерібасівської, буд. 17/20. 28 січня 1897 р. –
Арк. 72-73.

36.Спр. 609. Листи перепису вул. Єврейської, буд 20. 28 січня 1897 р. –
Арк. 14-15.

37.Спр. 614. Листи перепису вул. Катерининської, буд 7. 28 січня 1897 р. –
Арк. 22-23.

38.Спр. 619. Листи перепису пл. Катерининської, буд 5. 28 січня 1897 р. –
Арк. 48-49.

- 39.Спр. 621. Листи перепису вул. Катерининської, буд. 29. 28 січня 1897 р. – Арк. 20-21.
- 40.Спр. 641. Листи перепису Задвеловського пров., буд. 4. 28 січня 1897 р. – Арк. 2-3.
- 41.Спр. 701. Листи перепису вул. Канатної, буд. 24. 28 січня 1897 р. – Арк. 18-19.
- 42.Спр. 702. Листи перепису вул. Канатної, буд. 25. 28 січня 1897 р. – Арк. 12-13.
- 43.Спр. 707. Листи перепису вул. Канатної, буд. 33. 28 січня 1897 р. – Арк. 32-33.
- 44.Спр. 708. Листи перепису вул. Канатної, буд. 35. 28 січня 1897 р. – Арк. 2-3.
- 45.Спр. 715. Листи перепису вул. Канатної, буд. 68. 28 січня 1897 р. – Арк. 4-5.
- 46.Спр. 730. Листи перепису Червоного пров., буд. 8. 28 січня 1897 р. – Арк. 7-8.
- 47.Спр. 731. Листи перепису Червоного пров., буд. 10/24. 28 січня 1897 р. – Арк. 3-4.
- 48.Спр. 732. Листи перепису вул. Карантинної, буд. 4/13. 28 січня 1897 р. – Арк. 54-55.
- 49.Спр. 750. Листи перепису вул. Коблевської, буд. 15. 28 січня 1897 р. – Арк. 4-5.
- 50.Спр. 758. Листи перепису вул. Кобліївської, буд. 33. 28 січня 1897 р. – Арк. 2-3.
- 51.Спр. 1317. Листи перепису вул. Маразліївської, буд. 22. 28 січня 1897 р. – Арк. 16-17.
- 52.Спр. 1358. Листи перепису вул. Манежної, буд. 10. 28 січня 1897 р. – Арк. 8-9.
- 53.Спр. 1417. Листи перепису вул. Ніжинської, буд. 22. 28 січня 1897 р. – Арк. 32-33.
- 54.Спр. 1499. Листи перепису вул. Нової, буд. 6. 28 січня 1897 р. – Арк. 14-15.
- 55.Спр. 1504. Листи перепису вул. Нової, буд. 17. 28 січня 1897 р. – Арк. 34-35

- 56.Спр. 1660. Листи перепису вул. Польської, буд. 5. 28 січня 1897 р. – Арк. 56-57.
- 57.Спр. 1679. Листи перепису вул. Пушкінської, буд. 7/8. 28 січня 1897 р. – Арк. 24-25.
- 58.Спр. 1682. Листи перепису вул. Пушкінської, буд. 82. 28 січня 1897 р. – Арк. 6-7.
- 59.Спр. 1728. Листи перепису вул. Поліцейської, буд. 15. 28 січня 1897 р. – Арк. 17-34.
- 60.Спр. 1794. Листи перепису будинків Римо-католицької церкви на розі вул. Рішельєвська, буд. 20 / Поліцейська, буд. 25. 28 січня 1897 р. – Арк. 17-57.
- 61.Спр. 1879. Листи перепису вул. Рішельєвська, буд. 62. 28 січня 1897 р. – Арк.2-3.
- 62.Спр. 1911. Листи перепису вул. Садової, буд. 10. 28 січня 1897 р. – Арк.2-3.
- 63.Спр. 1912. Листи перепису вул. Садової, буд. 12. 28 січня 1897 р. – Арк.40-64.
- 64.Спр. 2049. Листи перепису вул. Степової, буд. 1. 28 січня 1897 р.– Арк. 8-9.
- 65.Спр. 2134. Листи перепису вул. Стрітенської, буд. 12. 28 січня 1897 р. – Арк. 10-15.
- 66.Спр. 2158. Листи перепису вул. Софіївської, буд. 18. 28 січня 1897 р. – Арк. 27-28.
- 67.Спр. 2162. Листи перепису вул. Софіївської, буд. Едуардса. 28 січня 1897. – Арк. 5-6.
- 68.Спр. 2188. Листи перепису вул. Сирітської, буд. 60. 28 січня 1897. – Арк. 3-10.
- 69.Спр. 2222. Листи перепису Соборної пл., буд. 7. 28 січня 1897 р. – Арк. 2-17.
- 70.Спр. 2223. Листи перепису Соборної пл., буд. 8. 28 січня 1897 р. – Арк. 32-61.
- 71.Спр. 2224. Листи перепису вул. Садової, буд. 18. 28 січня 1897 р. – Арк.4-27.

- 72.Спр. 2254. Листи перепису пров. Театрального, буд. 8. 28 січня 1897 р. – Арк. 16-37.
- 73.Спр. 2256. Листи перепису пров. Театрального, буд. 10. 28 січня 1897 р. – Арк. 4-5.
- 74.Спр. 2258. Листи перепису пров. Театрального, буд. 12. 28 січня 1897 р. – Арк. 16-17.
- 75.Спр. 2260. Листи перепису пров. Театрального, буд. 14. 28 січня 1897 р. – Арк. 4-60.
- 76.Спр. 2263. Листи перепису пров. Театрального, буд. 18. 28 січня 1897 р. – Арк. 4-7.
- 77.Спр. 2332. Листи перепису вул. Тираспольської, буд. 32. 28 січня 1897 р. – Арк. 16-17.
- 78.Спр. 2405. Листи перепису вул. Успенської, буд. 21. 28 січня 1897 р. – Арк. 4-5, 24-25.
- 79.Спр. 2431. Листи перепису Удільного провул., буд. 3. 28 січня 1897 р. – Арк. 2-3.
- 80.Спр. 2452. Листи перепису Херсонського провул., буд. 5. 28 січня 1897 р. – Арк. 133-134.
- 81.Спр. 2558. Листи перепису вул. Ямської, буд. 6. 28 січня 1897 р. – Арк. 40-41.
- 82.Спр. 2578. Листи перепису вул. Ямської, буд. 43. 28 січня 1897 р. – Арк. 35-36.
- 83.Спр. 2580. Листи перепису вул. Ямської, буд. 118. 28 січня 1897 р. – Арк. 25-26.
- Оп.9.**
- 84.Спр. 70. Листи перепису вул. Ланжеронівської, буд. 7. 28 січня 1897 р. – Арк. 20-21.
- 85.Спр. 110. Листи перепису вул. Пушкінської, буд. 9,. 28 січня 1897 р. – Арк. 48-89.
- 86.Спр. 141. Листи перепису вул. Троїцької, буд. 18. 28 січня 1897 р. – Арк. 3-4.

Оп.10.

87.Спр. 22. Листи перепису вул. Московської, буд. 58. 28 січня 1897 р. – Арк. 9-10.

Фонд. 3. Головний статистичний комітет Новоросійського краю.**Оп.1.**

88.Спр. 70. Про фабрики і заводи в. Одеса. 1859 р. – 149 арк.

Ф.4. Одеська міська дума.**Оп.1а.**

89.Спр. 381 за 1818 р. Про пропозицію графа О. Ланжерона виключити з одеського купецтва Б. Понсію. 20 листопада 1818 р. – 38 арк.

90.Спр. 340 за 1825 р. Про зарахування сардинського підданого Джакомо Порро в одеські купці 1-ої гільдії. 1825 р. – 22 арк. (справа втрачена).

Оп.2.

91.Спр. 1102. Про видачу 12 500 крб. для видачі 1-ої гільдії купцю П. Сарторіо для придбання плит для влаштування тратуарів. 14 грудня 1826 р. – 7 арк.

Оп. 16.

92.Про купців, що обявили капітал на 1841 р. 31 грудня 1841 р. – 6 травня 1842. – 339 арк.

Оп.17.

93.Спр. 65. Клопотання сардинського підданого П. Казаретто про приведення його на підданство Росії і в купці 2-ої гільдії. 1841 р. – 17 арк.

Оп. 31.

94. Спр. 258. Про оціночний збір з будівель Ардіно і Анатри. 14 березня – 5 жовтня 1855 р. – 47 арк.

Оп.37.

95.Спр. 99. Про зарахування до одеських купців сардинських підданих Джованні Пезарі и Джорджіо Франгуло. 22 травня 1861 р.– 5 арк.

Оп.40.

96.Спр. 203. Про виділення Італійському благодійному товариству ділянки землі для побудови притулку для нужденних італійців. 1864 р. – 23 арк.

Ф. 5. Управління тимчасового Одеського генерал-губернатора.

Оп. 1.

97.Спр. 1595. Листування з Міністерством іноземних справ та іншими установами про права іноземних консулів. 26 червня 1886 р. 30 квітня 1888 р. – 94 арк.

Ф.16. Одеська міська управа.

Оп.67.

98.Спр. 39. Про зарахування Антона Анатра до почесних громадян. 31 грудня 1890 р. – 13 арк.

Оп. 125.

99.Спр. 2. Списки почесних громадян. – 116 арк.

100. Спр. 12. Формулярний список Ф. О. Моранді. 1883 р. – 9 арк.

Ф.17.Одеський міський магістрат.

Оп.1.

101. Спр. 62. Протести, подані від різних осіб. 8 січня – 6 квітня 1899 р. – 30 арк.

Ф.18. Одеський Комерційний суд.

Оп.1.

102. Спр. 52. Протоколи засідань і постанов суду. 30 вересня – 3 жовтня 1822 р. – 854 арк.

103. Спр. 54. Протоколи засідань і постанов суду. 1 грудня 1822 р. – 4 січня 1823 р. – 943 арк.

104. Спр. 114. Протоколи засідань і постанов суду. 1829 р. – 690 арк.

105. Спр. 576. Кріпосні справи. 1838 р. – 378 арк.

106. Спр. 1331. Позов торговий дім «Далль Орсо і сини» до Натале Маріно. 23 лютого – 26 квітня 1893 р. – 41 арк.

107. Спр. 1332. Позов Івана Сугера до Антона Маріно. 25 лютого – 17 вересня 1893 р. – 87 арк.

108. Спр. 1916. Позов душоприказника Анжела Анатри до Миколи Штейгера. 10 липня 1910. – 19 арк.

109. Спр. 1972. Про стягнення Гаetano Тоскано з Петра Протасовим 3719 крб. 9 січня – 15 квітня 1903 р. – 110 арк.
110. Спр. 2540. Торговий дім «Брати Анатра» до Мойсея Махліса. 6 березня – 10 серпня 1906 р. – 12 арк.
111. Спр. 2600. Торговий дім «Гаetano Тоскано» з Р.О.П.І.Т.ом про 650 крб. 75 коп. 11 вересня 1906 р. – 55 арк.
112. Спр. 2941. Г. М. Брейтмаш до Луїджі Петрілло стосовно 10 000 крб. 1910 р. – 135 арк.

Оп.2.

113. Спр. 79. Торгові протоколи. Січень 1857 р. – 452 арк.

Оп.3.

114. Спр. 6. Протоколи засідання суду. 23 грудня 1822 р. – 31 січня 1823 р. – 843 арк.
115. Спр. 20. Протоколи засідання суду. 2 червня – 30 червня 1836 р. – 601 арк.
116. Спр. 25. Протоколи засідання суду. 4 – 29 січня 1838 р. – 495 арк.

Ф.35. Старший нотаріус Одеського окружного суду.

Оп.1.

117. Спр. 3514. Про продаж італійським підданим Йосифом Анатрою одеському 1-ому гільдії купцю Анжелу Анатрі хутору в Одесі у 2 частині за 30 000 крб. 4-19 червня 1890. – 18 арк.
118. Спр. 4503. Про продаж Варфоломієм Анатрою Одеському купецькому стан двору і про заставу останнім того двору. – 18 червня 1899 р. – 23 жовтня 1903 р. – 5 арк.

Ф.37. Херсонська духовна консисторія.

Оп.13.

119. Спр. 408. Метрична книга про народження, шлюб і смерть Олександрівської університетської, Миколаївсько-портової та ін. церков. 1898 р. – 161 с.

120. Спр. 415. Метрична книга про народження, шлюб і смерть Петропавлівської церкви, м. Одеса. 1898 р. – 436 арк.
121. Спр. 442. Метрична книга про народження, шлюб і смерть Миколаївської церкви в Ботанічному саду м. Одеса. – 245 арк.

Ф.44. Рішельєвський ліцей.

Оп.1.

122. Спр. 26 за 1829 р. Про формулярні списки чиновників Рішельєвського ліцея. 1829 р. – 82 арк.
123. Спр. 2. за 1831 р. Формулярний список. 1831 р. – Арк. 47-51.
124. Спр. 12 за 1833 р. Про послужні списки і списках чиновників для адрес-календаря. 1833 р. – 152 арк.

Ф.45. Новоросійський університет.

Оп.4.

125. Спр. 1243. Про службу Фабио дель Бубба. – Арк. 13в.-41.
126. Спр. 1646. Про службу Івана Фрідріховича Сперандео. – 37 арк.

Оп.5.

127. Спр. 300. Особова справа Анатра А. В. А. 30 грудня 1885 р. – 28 січня 1899 р. – 13 арк.
128. Спр. 301. Особова справа Анатра В. А. 20 липня 1901 р. – 26-27 липня 1904 р. – 15 арк.
129. Спр. 302. Особова справа Анатра Г. А. 1900 р. – березень 1906 р. – 7 арк.
130. Спр. 303. Особова справа Анатра М. А. 26 липня 1904 р. – 18 березня 1906 р. – 10 арк. – 12 арк.
131. Спр. 304. Особова справа Анатра Р. В. 12 січня 1881 р. – 21 жовтня 1902 р. – 8 арк.
132. Спр. 9555. Особова справа Ноццоліні В. М. 21 січня 1904 р. – 22 липня 1916 р. – 17 арк.
133. Спр. 12365. Особова справа Сонданс Ф. М. 23 липня 1908 р. – 26 січня 1911 р. – 15 арк.

Оп.7.

134. Спр. 79. Про продовження служби лектора Владі ще на 5 років. 16 листопада 1865 р. – 10 арк.

Оп.8.

135. Спр. 16. Формулярний список лектора італійської мови при Імператорському університеті Де-Віво. 7 березня 1884 р. – Арк. 299-317.

Ф.47.Одеська Маріїнська жіноча гімназія.**Оп.1.**

136. Спр.562 (Особова справа Анатри О.А.) – 17 арк.

Ф.52. Одеське реальне училище св. Павла.**Оп.1.**

137. Спр. 787. Особова справа Вернетта Ф.-Е. 22 вересня 1892 р. – 1 арк.
138. Спр. 1988. Особова справа Казанегро С. М. 1 серпня 1903 р. 7 серпня 1906 р. – 4 арк.
139. Спр. 3610. Особова справа Павані А. І. справа не зберіглася.
140. Спр. 3990. Особова справа Равазо П. 11 січня 1884 р. – 1 арк.
141. Спр. 4625. Особова справа Соларі Б. Л. – 1 арк.
142. Спр. 4626. Особова справа Соларі И. – 1 арк.
143. Спр. 4924. Особова справа Тузіні А. справа не зберіглася.
144. Спр. 4925. Особова справа Тузіні П.А. справа не зберіглася.

Ф.59. Будівельний комітет.**Оп.1.**

145. Спр. 65. Клопотання іноземця Бенедетто Россетті про видання йому відкритого листа на утримання макаронної фабрики. 1812 р. – Арк. 206-209.
146. Спр. 79. Про речі, які залишилися після смерті лікаря Капелло. 1 жовтня 1813 р. – 1 березня 1826 р. – 69 арк.
147. Спр. 1334. Про клопотання сардинського підданого Карути дозволити відкрити і утримувати кав'ярню на Приморському бульварі на 5 років. 30 червня 1831 р. – 2 арк.

148. Спр. 2087. Про купівлю в опікунів Михайлівської церкви 550 мармурових плит на суму 4283 крб. 20 коп. 19 березня 1835 р. 16 березня 1836 р. – 77 арк.
149. Спр. 2121. Про створення п'єдесталу під мармурові статуї лева і ведмедя перед біржою. 2 березня 1836 р. 8 березня 1837 р. – 9 арк.
150. Спр. 2609. Про побудову різними особами лавок у Пале-Рояль. 31 січня 1841. – 723 арк.
151. Спр. 3357. Про виділення місця купцю І. Каруті для побудови кондитерської в кварталі LXXI під № 761 і 763 на Приморському бульварі. 1853 р. – 2 арк.
152. Спр. 3374. Про побудову в Карантині бані боцманом Мокко. 26 січня – 28 січня 1857 р. – 9 арк.

Оп.2.

153. Спр.158. Про побудову магазина купцем Кубартом Росеті. 1854 р. – 3 арк.
154. Спр. 281. Про затвердження плану на побудову магазина купцем Джакомом Порро. 1831 р. – 3 арк.
155. Спр. 301. Про затвердження плану на побудову магазина купцем Понсію. 1831 р. – 5 арк.
156. Спр. 1248. Затвердження фасаду на флігель неаполітанської підданої Терезії Анатра. 1848 р. – 3 арк.

Ф. 101. Одеське приватне чоловіче училище Г. Ф. Файга.

Оп. 1.

157. Спр. 250. Особова справа Вернетта Ф. С. – 1 арк.
158. Спр. 1105. Особова справа Равазо Г. Л. – 8 арк.

Ф.114. Одеської другої міської жіночої гімназії.

Оп. 1.

159. Спр. 763. Особиста справа А. М. Сонданс. – 1 арк.

Ф.457. Канцелярія одеського воєнного губернатора.

Оп.1.

160. Спр. Про невизнання сардинських консулів через приєднання Сардинського королівства до англо-французького союзу. 1855 р. – 10 арк.

Ф.628. Правління Римо-католицької церкви м. Одеса.

Оп.1.

161. Спр. 4. Метрична книга Одеської римо-католицької парафіяльної про укладання шлюбу. 1867-1878 рр. – 145 арк.

Ф.630. Євангельсько-лютеранська парафія церкви св. Павла в м. Одесі.

Оп.1.

162. Спр. 243. Списки комформованих. 1869-1870 рр. – 11 арк.

Державний архів Херсонської області.

Ф. 4. Херсонська міська управа Міністерства внутрішніх справ.

Оп. 1.

163. Спр.15. Проект договору з італійським громадянином Боссаліні про улаштування трамвайного руху у місті Херсон. 1914 р. – 11 арк.

Ф. 7. Херсонська митниця другого класу Управління Одеського митного інспектора.

Оп. 1.

164. Спр. 20. Циркуляри митного відомства і договір про торгівлю і мореплавство з Італією, 30 грудня 1863. 3 липня 1864 рр. – 80 арк.
165. Спр. 170. Документи щодо вантажу, клопотання і листування з різними особами 1913-1914 рр. 21 червня 1913 р. – Арк. 198.
166. Спр. 187. Клопотання про надання свідоцтво на право власності на судно. 8 травня 1914 р. – Арк. 75.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Ф. 193. Київське намісницьке правління, м. Київ.

Оп.1.

167. Спр. 998. Про призначення Віченцо Музенги консулом Сицилії в Чорноморському порту. 1797 р. – Арк. 1-2.

Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ

Оп. 770

168. Спр. 13. Про призначення П. Джованетті сардинським консулом в Одесу. 18 січня 1837 р. – Арк. 196.

169. Спр. 18. Про призначення Л. Міланта римським консулом в Одесу. – 8 листопада 1839 р. – Арк. 434.

L'Archivio di Stato di Napoli (м. Неаполь, Італія)

170. A.S.N./M.E., f. 7134, F. de Ribas al Marchese di Circello, 21 ottobre 1816.

171. A.S.N./M.E., f. 7134, F. de Ribas al Marchese di Circello, 21 febbraio / 9 marzo 1817.

172. A.S.N./M.E., f. 7134, Свидельство, выданое Л. Каролле, 23 июня 1821.

173. A.S.N./M.E., f. 7134, Заявление Кристины и Леонардо Дуранте в феодосийскую градскую полицию, июль 1824.

174. A.S.N./M.E., f. 7134, F. de Ribas al Ministro degli esteri, 2/14 dicembre 1826.

175. A.S.N./M.E., f. 7134, F. de Ribas al Medici, 6/18 novembre 1827.

176. A.S.N./M.E., f. 7134, M. de Ribas al Ministero degli esteri, 12/24 maggio 1830.

177. A.S.N./M.E., f. 7135, Succinta nozione sul commercio di Odessa, 23 dicembre 1812/4 gennaio 1813.

178. A.S.N./M.E., f. 7135, F. de Ribas al Duca di Serracapriola, 23 dicembre 1812/4 gennaio 1813.

179. A.S.N./M.E., f. 7135, E. Guglielmucci a Ferdinand IV, 6 novembre 1813.

180. A.S.N./M.E., f. 7135, M. Cacace a R. de Ribas, 14/26 marzo 1815.

181. A.S.N./M.E., f. 7135, Consorte e figli di fu Antnio Cacace a R. de Ribas, 24 marzo 1815.
182. A.S.N./M.E., f. 7135, Il Duca di Serracapriola a F. de Ribas, 25 agosto 1815.
183. A.S.N./M.E., f. 7135, F. de Ribas al Duca di Serracapriola, 9 ottobre 1815.
184. A.S.N./M.E., f. 7135, Marchese di Circello a F. de Ribas, 16 gennaio 1816.
185. A.S.N./M.E., f. 7135, Duca di Serracapriola a F. de Ribas, 2/15 febbraio 1816.
186. A.S.N./M.E., f. 7135, F. de Ribas al Duca di Serracapriola, 10/22 febbraio 1816.
187. A.S.N./M.E., f.7135, F. de Ribas al Marchese di Circello, 27 luglio 1816.
188. A.S.N./M.E., f. 7135, F. de Ribas al marchese di Circello, 19 settembre/1 ottobre 1816.
189. A.S.N./M.E., f. 7135, F. de Ribas al marchese di Circello, 26 settembre/8 ottobre 1816.
190. A.S.N./M.E., f. 7135, F. de Ribas al Duca di Serracapriola, 9 ottobre 1816.
191. A.S.N./M.E., f. 7135, F. de Ribas al marchese di Circello, 27 febbraio/11 marzo 1817.
192. A.S.N./M.E., f. 7135, F. de Ribas al marchese di Circello, 1/13 luglio 1817.
193. A.S.N./M.E., f. 7135, F. de Ribas al marchese di Circello, 25 febbraio/9 marzo 1818.
194. A.S.N./M.E., f. 7135, D. Cotroneo a F. de Ribas, 9 maggio 1818.
195. A.S.N./M.E., f. 7135, Il duca di Serracapriola a F. de Ribas, 25 settembre/7 ottobre 1818.
196. A.S.N./M.E., f. 7134, F. de Ribas al Ministro degli esteri, 2/14 dicembre 1826.
197. A.S.N./M.E., f. 7134, F. de Ribas al Medici, 6/18 novembre 1827.
198. A.S.N./M.E., f. 7134, M. de Ribas al Ministero degli esteri, 12/24 maggio 1830.
199. A.S.N./M.E., f. 7136, G. Rossi a F. de Ribas, 2 giugno 1830.

200. A.S.N./M.E., f. 7136, Il Ministero degli Esteri a F. de Ribas, 11 settembre 1832.
201. A.S.N./M.E., f. 7136, F. de Ribas al Ministero degli affari esteri, 6/18 gennaio 1836.
202. A.S.N./M.E., f. 7136, M. de Ribas al Ministero degli esteri, 10/22 maggio 1840.
203. A.S.N./M.E., f. 7137, D. Rossi, P. Rocco et alii, agosto 1841.
204. A.S.N./M.E., f. 7137, Я. Росси к О. Франко, 13 марта 1843.
205. A.S.N./M.E., f. 7137, G. Rossi a F. de Ribas, 28 marzo 1843.
206. A.S.N./M.E., f. 7138, Il principe di Santa Severina al Ministero degli affari esteri, 20 novembre / 2 dicembre 1846.
207. A.S.N./M.E., f. 7138, Il Principe di Santa Severina al Principe di Scilla, 20 marzo 1847.
208. A.S.N./M.E., f. 7139, G. de Rossi al principe di Santa Severina, 20 marzo 1849.
209. A.S.N./M.E., f. 7139, M. de Ribas a M. Nugnes, 1852.
210. A.S.N./M.E., f. 7139, M. Nugnes di S. San Secondo al Marchese Fortunato, 2 gennaio 1852.
211. A.S.N./M.E., f. 7139, M. Nugnes di S. San Secondo al Marchese Fortunato, 11/23 gennaio 1852.
212. A.S.N./M.E., f. 7140, Il frammento del libro contabile, 1852.
213. A.S.N./M.E., f. 7140, M. Nugnes a I. Carafa, 6 novembre 1852.
214. A.S.N./M.E., f. 7140, I. Carafa a M. Nugnes, 12 ottobre 1853.
215. A.S.N./M.E., f. 7140, I. Carafa a M. Nugnes, 16 dicembre 1853.
216. A.S.N./M.E., f. 7140, M. Nugnes a I. Carafa, 17 febbraio 1853.

L'Archivio Stato di Torino (м. Турин, Італія)

217. L'Archivio di Stato di Torino (A.S.T.)/Materie politiche per rapporto all'Esterio (M.E.)/Consolati Nazionali (C.N.), Odessa, mazzo 1, Cav. D. Di Dolceaqua al Ministero degli Affari Estero, 5 febbraio 1818.

218. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 1, Certificato di nascita di Giuseppe Ortaldo, 31 marzo 1818.
219. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 1, L. Dattili al Ministero degli Affari Estero, 30 novembre 1818.
220. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 1, L. Chirico, L. Pezzer, M. Lucovich al Conte Dattili, 24 dicembre 1818.
221. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 1, L. Dattili al Ministero degli Affari Estero, 29 febbraio 1819.
222. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 1, I diritti per i Consolati di Sua Maestà il Re di Sardegna nei diversi porti, scali, rade.
223. A.S.T./M.E./C.N., mazzo 1. Nota di riguardante il Sig. Gerolamo Bobone proposta in quantita di Vice-Consolato a Taganrog, 29 febbraio 1820.
224. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 1, L. Dattili al Ministero degli Affari Estero, 30 agosto 1822.
225. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 1, L. Dattili al Ministero degli Affari Estero, 15 novembre 1822.
226. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 1, L. Dattili al Ministero degli Affari Estero, 14 agosto 1823.
227. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, G. Milanta al Conte V. Sallier della Torre, 24 novembre 1825.
228. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, G. Milanta al Conte V. Sallier della Torre, 24 gennaio 1826.
229. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, L. Milanta al Conte V. Sallier della Torre, 31 gennaio 1826.
230. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, Certificato di nascita di G. G. Gagliardo, 22 aprile 1826.
231. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, Certificato di condotta di G. G. Gagliardo, 22 aprile 1826.
232. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, Il Testamento di Fortunato Costa, 3 dicembre 1826.

233. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, Свидетельство, выданное А. Гарибальди, 18 декабря 1826.
234. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, G. Milanta al Conte V. Sallier della Torre, 24 gennaio 1827.
235. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, G. Milanta al Conte V. Sallier della Torre, 17 settembre 1828.
236. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, L. Milanta al Conte V. Sallier della Torre, 26 gennaio 1829.
237. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, Memoria di Giuseppe Cavassa, 22 maggio 1830.
238. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, P. Perosio al G. Milanta, 18 giugno 1830.
239. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, Inventario dei beni mobili, immobili, denari et alrto di defunti coniughe Cavassa, 5 luglio 1830.
240. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, Giuseppe Cavassa al Gaetano Milanta, 10 febbraio 1830.
241. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, G. Milanta al Conte della Torre, 25 maggio 1830.
242. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 3, G. Milanta al Conte della Torre, 25 febbraio 1831.
243. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 3, Copia della dichiarazione di Nestore Sviatencoff, 24 marzo 1831.
244. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 3, G. Milanta al Conte della Torre, 4 giugno 1831.
245. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 3, G. Milanta al Conte V. Sallier della Torre, 23 settembre 1831.
246. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 3, P. Giovannetti al Conte delle Margarita, 1833.
247. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 3, Certificato di nascita di L. Milanta, (12) marzo 1810.

248. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 3, L. Milanta al Conte V. Sallier della Torre, 24 mazzo 1834.
249. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, G. Milanta, Relazione commerciale d'Importazione e d'Esportazione relativa ai due Mari Nero, ed d'Azow,.10 aprile 1834.
250. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, Progetto di un Trattato di Commercio. e di Navigazione fra le Corti di Russia e di Sardegna, 1834.
251. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, L. Milanta al Conte V. Sallier della Torre, 3 ottobre 1834.
252. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, Giuramento del F. Milanta, 31 dicembre 1834.
253. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, G. Milanta al Conte delle Margarita, 2 gennaio 1835.
254. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, F. Pozzo al G. Milanta, 22 marzo 1835.
255. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, G. Milanta al Conte delle Margarita, 14 giugno 1835.
256. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, G. Milanta al Conte delle Margarita, 29 luglio 1835.
257. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, G. Milanta al Conte delle Margarita, 7 agosto 1835.
258. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, La Memoria di Regia Cancelleria di Sardegna, 21 gennaio/4 febbraio 1836.
259. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, Una memoria di F.Pozzo, 11 marzo 1836.
260. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, F. Milanta al Conte della Margeritta, 9 maggio 1836.
261. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, F. Milanta al Conte della Margeritta, 2 luglio 1836.

262. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, F. Milanta al Conte della Margeritta, 8 luglio 1836.
263. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, F. Milanta al Conte della Margeritta, 17 luglio 1836.
264. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, F. Milanta al Conte della Margeritta, 8 agosto 1836.
265. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, F. Milanta al Conte della Margeritta, 26 agosto 1836.
266. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, F. Milanta al Conte della Margeritta, 9 settembre 1836.
267. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, Giuramento del Signor G. Gerbolini, 9 ottobre 1836.
268. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, F. Milanta al Conte della Margarita, 2 dicembre 1836.
269. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, F. Milanta al Conte della Margarita, 7 aprile 1837.
270. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, L. Milanta al Conte della Margeritta, 1 agosto 1837.
271. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, C. Viviani a P. Giovanetti, 1838.
272. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, P. Giovanetti al Conte della Margeritta, 10 aprile 1838
273. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, P. Giovanetti al Conte della Margeritta, 1 agosto 1838.
274. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, L. Milanta al Conte della Margeritta, 17 agosto 1838.
275. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, Schiarimenti particolari, [1839].
276. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, P. Giovanetti al Conte della Margeritta, 9 gennaio 1839.
277. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, Свидетельство, выданное Ф. Регоали, 20 августа 1839.

278. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, P. Giovanetti al Conte della Margeritta, 27 ottobre 1839.
279. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, Certificato di nascita di F. Regoali, 1828.
280. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, Dichiarazione di F. Rodocanachi, I. Ettinger, C. Viviani ecc. al Conte della Margarita, 12 aprile 1840.
281. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, C. Viviani al Conte della Margarita, 11 giugno 1840.
282. A.S.T./M.E./C.N., Genova, mazzo 5, Procura generale del Signor Felice Porro in Capo del Luciano Milanta, 22 luglio 1840.
283. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, P. Giovanetti al Conte delle Margarita, 15 agosto 1840.
284. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, P. Giovanetti al Conte delle Margarita, 23 agosto 1840.
285. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, L. Milanta al Conte della Margarita, 4 settembre 1840.
286. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, P. Giovannetti, Notizie commerciali dei Mari Nero e d'Azow, 20 aprile 1842.
287. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, P. Giovannetti al Conte della Margarita, 14 marzo 1842.
288. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, A. Repetto al conte Margarita, , 18 agosto 1842.
289. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, A. Repetto al conte Margarita, , 21 febbraio 1845
290. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, A. Repetto al conte Margarita, 24 dicembre 1846.
291. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, A. Repetto al 18 novembre 1849.
292. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, F. Cattaneo al Ministero degli Affari Esteri, 1849.

293. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, A. Repetto al Cav. d'Azeglio, 12 novembre 1850.
294. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, A. Repetto al Cav. d'Azeglio, 12 marzo 1851.
295. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, C. Cataneo al Cav. d'Azeglio, 14 marzo 1851.
296. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, Cav. d'Andreis al Cav. M. d'Azeglio, 28 aprile 1851.
297. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, Cav. d'Andreis al Cav. M. d'Azeglio, 16 giugno 1851.
298. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, Cav. d'Andreis al Cav. M. d'Azeglio, 29 agosto 1851.
299. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, Cav. d'Andreis al Cav. M. d'Azeglio, 16 giugno 1852.
300. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, d'Andreis al Cav. M. d'Azeglio, 20 giugno 1852.
301. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, A. Repetto al cav. M. D'Azeglio, 2 agosto 1852.
302. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, d'Andreis al Cav. M. d'Azeglio, 15 novembre 1852.
303. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, Lettere di «Porro, Petrica&Co», 1 novembre 1853.
304. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, S. Berzolese a G. Dabormida, 8 febbraio 1854
305. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, S. Berzoleze al G. Damormide, 31 marzo 1854.
306. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, S. Berzolese a G. Dabormida, 26 giugno 1854.
307. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, Inventario coll'apprezzamento delle sostanze del defunto Giuseppe Sondans, 22 gennaio 1856.

308. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, G.Galateri al Conte Cavour, 16 gennaio 1857.
309. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, G.Galateri al Conte Cavour, 24 aprile 1857.
310. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, G. Galateri al Conte di Cavour, 5 maggio 1857.
311. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, G. Galateri al Conte di Cavour, 8 marzo 1858.
312. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, G. Galateri al Conte di Cavour, 26 agosto 1858.
313. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, G. Galateni al Conte di Cavour, 1 ottobre 1858.
314. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, G. Galateri al Conte di Cavour, 14 ottobre 1858.
315. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, G. Galateri al Conte Cavour, 21 ottobre 1858.
316. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, G. Galateri al Conte Cavour, 26 ottobre 1858.
317. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, G. Galateri al Conte Cavour, 11 novembre 1858
318. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, G. Galateri al Conte di Cavour, 29 luglio 1859.
319. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, G. Galateri al Generale Damarnida, 26 dicembre 1859.

Опубліковані джерела

Законодавчі акти

320. О браках христиан неправославного исповедания между собой и с лицами исповедания православного // Свод законов. – Том. 10. – Ч.1.: Гражданские законы. – С. 1-36.
321. О воспрещении вывозить хлеб за границу из Одесского и всех Черноморских и Азовских портов: Сенатский, по высочайшему повелению, 17 февраля 1854 г. // Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ) – Собрание 2. – Т. 29. – Отд. 1. – № 27934. – С. 346-347.
322. О восприщении духовенству римо-католического исповедания обращать людей православного исповедания обращать людей в свою веру. // ПСЗРИ. – Собрание 2. – Т. 6. – № 3908. – С. 27-28.
323. О дарованных купечеству новых выгодах, отличиях, преимуществах и новых способах к распространению и усилению торговых предприятий // ПСЗРИ. – Т. 29. – № 22418. – С. 971-979.
324. О дозволении свободного богослужения всем христианским вероисповеданиям в России. // ПСЗРИ. – Собрание 1. – Т. 9. – № 6693. – С. 482.
325. Об открытии в Одессе порто-франко: Именной, данный Сенату, 4 июля 1819 г. // ПСЗРИ. – Собрание 1. – Т. 36. – № 27866. – С. 257-258.
326. О пошлинах и правах торговли в других промыслах // ПСЗРИ. – Собрание 1. – Т. 38. – № 39118. – С. 3-8.
327. Об открытии свободного входа купеческим судам в Хаджибеевскую гавань: Рескрипт от 27 мая 1894 года // ПСЗРИ – Т. 23 – № 17208. – С. 514.
328. Regolamento di S.M. per il consolari in paese estero // Raccolti degli atti dei governo di S. M. Il Re di Sardegna dell'anno 1814 a tutto il 1852. – Vol. Seconde. – Torino: Tipografia Gignetti e Carena, 1842. – P. 877-899.

Збірники документів

329. Документи і Матеріали // «Бердянський літописець» Василь Крижанівський / Упорядн.: І. І. Лиман, В. М. Константінова; авт. передмов:

Лиман І. І., Константинова В. М., Шиян Р., Шандра В. С., Бібірова Г. Ф. – Бердянськ; Київ; Едмонтон: РА «Тандем – У», 2007. – С. 37-237.

Довідкові і статистичні матеріали

330. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1896 год. – Одесса: Типография штаба войск Одесского военного округа, 1895. – 400+223+XCIII с.
331. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1897 год. – Одесса: Типография штаба Одесского военного округа, 1897. – 412+215+CVIII с.
332. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1899 год. – Одесса: Типография штаба округа, 1898. –XIV+384+VII+169+93 с.
333. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1901 год. – Одесса: Типография штаба Одесского округа, 1900. –XVI+349+195 с. – Список консулов. – С.209-213.
334. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1903 год. – Одесса: Издательство «Ведомостей Одесского градоначальства», 1903. – X+793+100 с.
335. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1904 год. – Одесса: Издательство «Ведомостей Одесского градоначальства», 1903. – X+705+138 с.
336. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1905 год. – Одесса: Издательство «Ведомостей Одесского градоначальства», 1905. – X+736+112 с.
337. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1907 год. – Одесса: Издательство «Ведомостей Одесского градоначальства», 1907. – XIII+585+72 с.
338. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1911 год. – Одесса: Издательство «Ведомостей Одесского градоначальства», 1911. – 439+XCI+68 с.
339. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1912 год. – Одесса:

Издательство «Ведомостей Одесского градоначальства», 1912. – 494+XLIII+78 с.

340. Вся Торгово-Промышленная Одесса: Адресно-справочная книга на 1914 год: Указатель административных, общественных, торгово-промышленных и проч. учреждений г. Одессы. – Одесса: Тип. «Энергія» Б. М. Сагала, (Преображенск., 43), 1914. – [6], LXXII, 524, III-ССП, [10] с.
341. Государственная внешняя торговля 1826 года в разных ее видах. – СПб., 1827.
342. Государственная внешняя торговля 1827 года в разных ее видах. – СПб., 1828.
343. Государственная внешняя торговля 1828 года в разных ее видах. – СПб., 1829.
344. Государственная внешняя торговля 1829 года в разных ее видах. – СПб., 1830.
345. Государственная внешняя торговля 1830 года в разных ее видах. – СПб., 1831.
346. Государственная внешняя торговля 1831 года в разных ее видах. – СПб., 1832.
347. Государственная внешняя торговля 1832 года в разных ее видах. – СПб., 1833.
348. Государственная внешняя торговля 1833 года в разных ее видах. – СПб., 1834.
349. Государственная внешняя торговля 1834 года в разных ее видах. – СПб., 1835.
350. Государственная внешняя торговля 1835 года в разных ее видах. – СПб., 1836.
351. Государственная внешняя торговля 1836 года в разных ее видах. – СПб., 1837.
352. Государственная внешняя торговля 1837 года в разных ее видах. – СПб., 1838.

353. Государственная внешняя торговля 1838 года в разных ее видах. – СПб., 1839.
354. Государственная внешняя торговля 1839 года в разных ее видах. – СПб., 1840.
355. Государственная внешняя торговля 1840 года в разных ее видах. – СПб., 1841.
356. Государственная внешняя торговля 1841 года в разных ее видах. – СПб., 1842.
357. Государственная внешняя торговля 1842 года в разных ее видах. – СПб., 1843.
358. Государственная внешняя торговля 1843 года в разных ее видах. – СПб., 1844.
359. Государственная внешняя торговля 1844 года в разных ее видах. – СПб., 1845.
360. Государственная внешняя торговля 1845 года в разных ее видах. – СПб., 1846.
361. Государственная внешняя торговля 1846 года в разных ее видах. – СПб., 1847.
362. Государственная внешняя торговля 1847 года в разных ее видах. – СПб., 1848.
363. Государственная внешняя торговля 1848 года в разных ее видах. – СПб., 1849.
364. Государственная внешняя торговля 1849 года в разных ее видах. – СПб., 1850.
365. Каталог графики и скульптуры Одесского художественного музея / сост. Колмановская Л. Н. – Киев: «Мистецтво», 1974. – 287 с.
366. Новороссийский календарь на 1842-й год, издаваемый при Ришельевском лицеи. – Одесса: В городской типографии, 1841. – 332+IV с.
367. Новороссийский календарь на 1853-й год, издаваемый при Ришельевском лицеи. – Одесса: В городской типографии, 1852. –

420+36+VII с.

368. Новороссийский календарь на 1859-й год, издаваемый при Ришельевском лицей. – Одесса: В городской типографии, 1858. – 458+34+VII с.
369. Новороссийский календарь на 1864-й год, издаваемый при Ришельевском лицей. – Одесса: В городской типографии, 1863. – 158+62+VIII+26 с.
370. Новороссийский календарь на 1871 год, издаваемый от канцелярии Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора с картой железных дорог з 1869 Российской империи. – Одесса: Типография П. Францова, 1869. – 148+156+50 с.
371. Новороссийский календарь на 1893 год. Издаваемый Одесским городским общественным управлением. – Одесса: тип. В. В. Кирхнера, 1892. – 141+156+20 с.
372. Отчет Одесского комитета торговли и мануфактуры за 1885 г. – Одесса, 1886.
373. Отчет Одесского комитета торговли и мануфактуры за 1886 г. – Одесса, 1887.
374. Отчет Одесского комитета торговли и мануфактуры за 1887 г. – Одесса, 1888.
375. Отчет Одесского комитета торговли и мануфактуры за 1888 г. – Одесса, 1889.
376. Отчет Одесского комитета торговли и мануфактуры за 1893 г. – Одесса, 1894.
377. Отчет Одесского комитета торговли и мануфактуры за 1894 г. – Одесса, 1895.
378. Отчет Херсонской городской управы за 1909 год. – Херсон: Первая типо-литография наследников О. Д. Ходушиной, 1911.
379. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н. А. Тройницкого. Т. 3: Бессарабская губерния. –

- [Санкт-Петербург] : издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. – XXIV, 254 с.
380. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н. А. Тройницкого. Т. 13: Екатеринославская губерния. – [Санкт-Петербург]: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. – [6], XIV, 234 с.
381. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н. А. Тройницкого. Т. 16: Киевская губерния. – [Санкт-Петербург]: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. – [6], XII, 287 с.
382. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н. А. Тройницкого. Т. 31: Полтавская губерния. – [Санкт-Петербург]: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. – XXXVI, 315 с.
383. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н. А. Тройницкого. Т. 32: Подольская губерния. – [Санкт-Петербург] : издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. – [4], XII, 285 с.
384. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н. А. Тройницкого. Т. 41: Таврическая губерния. – [Санкт-Петербург] : издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. – [6], XXVI, 310 с.
385. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н. А. Тройницкого. Т. 46: Харьковская губерния. – [Санкт-Петербург] : издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. – [8], XVIII, 300 с.
386. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н. А. Тройницкого. Т. 47: Город Одесса. – [Санкт-Петербург] : издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1903. – [4], XX, 168 с.

387. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г./ под ред. [и с предисл.] Н. А. Тройницкого. Т. 47: Херсонская губерния. – [Санкт-Петербург]: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. – [6], XVI, 319 с.
388. Первая одесская выставка. – [Одесса : б. и.], 1837. – 22, [1] с.
389. Справочная книга о купцах первой и второй гильдии и вообще о лицах и учреждениях торгово-промышленного класса, получивших на 1913 год купеческие и промысловые свидетельства по городу Одессе на торговлю и промышленные предприятия высших разрядов. – Одесса: Славянская тип., 1913. – 159 с.
390. Assemblea Generale délia Società Italiana di Beneficenza a Odessa 1864, anno I della fondazione. – Odessa: Tipografia A. Schultze, 1865. – 27 p.
391. Assemblea Generale délia Società Italiana di Beneficenza a Odessa 1865, anno II della fondazione. – Odessa: Tipografia A. Schultze, 1866. – 30 p.
392. Assemblea Generale délia Società Italiana di Beneficenza a Odessa 1866, anno III della fondazione. – Odessa: Tipografia A. Schultze, 1867. – 32 p.
393. Assemblea Generale délia Società Italiana di Beneficenza a Odessa 1875, anno III della fondazione. – Odessa: Tipografia A. Schultze, 1876. – 28 p.
394. Assemblea Generale délia Società Italiana di Beneficenza a Odessa 1881, anno III della fondazione. – Odessa: Tipografia A. Schultze, 1882. – 30 p.
395. Assemblea Generale délia Società Italiana di Beneficenza a Odessa 1885, anno III della fondazione. – Odessa: Tipografia A. Schultze, 1886. – 30 p.
396. Assemblea Generale délia Società Italiana di Beneficenza a Odessa 1888, anno III della fondazione. – Odessa: Tipografia A. Schultze, 1889. – 32 p.
397. Assemblea Generale délia Società Italiana di Beneficenza a Odessa 1890, anno III della fondazione. – Odessa: Tipografia A. Schultze, 1891. – 37 p.
398. Delle colonie e dell’emmigrazione d’Italia all’estero sotto l’aspetto dell’industria, commercio ed agricoltura. – Vol. I. – Milano:Tipografia editrice lombardia, 1874. – 400 p.

399. Delle colonie e dell'emmigrazione d'Italia all'estero sotto l'aspetto dell'industria, commercio ed agricoltura. – Vol. III. – Milano:Tipografia editrice lombardia, 1874. – 590 p.
400. Opere ed autori citavi nel catalogo // Atti della Società Ligure di Storia Patria. – T. 46. – Genova: Tipografia Nazionale, 1915. – P. CXV-CXVI.
401. Società Italiana di beneficanza in Odessa. Gestione per anno 1893. – Odessa: Tipografia A. Schultze, 1894. – 31 p.
402. Società Italiana di beneficanza in Odessa. Gestione per anno 1895. - Odessa: Tipografia A. Schultze, 1896. – 36 p.
403. Società Italiana di beneficanza in Odessa. Gestione per anno 1896. - Odessa: Tipografia A. Schultze, 1897. – 32 p.
404. Società Italiana di beneficanza in Odessa. Gestione per anno1897. - Odessa: Tipografia A. Schultze, 1898. – 32 p.
405. Società Italiana di beneficanza in Odessa. Gestione per anno 1899. - Odessa: Tipografia A. Schultze, 1899. – 33 p.
406. Società Italiana di beneficanza in Odessa. Gestione per anno 1899. - Odessa: Tipografia A. Schultze, 1900. – 33 p.
407. Società Italiana di beneficanza in Odessa. Gestione per anno 1901. - Odessa: Tipografia A. Schultze, 1902. – 35 p.
408. Società Italiana di beneficanza in Odessa. Gestione per anno 1902. - Odessa: Tipografia A. Schultze, 1903. – 32 p.
409. Russia e Svezia // Commerci ed industrie dell'Italia all'estero. Sommario di rapporti del RR. Consoli. –Roma: Tipografia Barbero, 1874. – P.41-43.

Наративні матеріали

410. де Рибас А. Старая Одесса. Исторические очерки и воспоминания / Александр де Рибас. – Одесса, 1913. – 379 с.
411. Лагорио Ф. Четыре эпохи в жизни города Феодосии // ЗООИД. – Т. 15. – Одесса: «Экономическая» типография и литография, 1889. – С. 414-456.

412. Серрісторі. Л. Подорожні записки // Варварцев М.М. Україна в записках італійського інженера та дипломата Луїджі Серрісторі (20-і роки ХХ ст.)// Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – Вип. 6. – 2004 – С.141.
413. Яковлева В. А. Некрологи. VII. Франц Осипович Моранді // ЗООИД. – Т. 18. – Одеса: «Экономическая» типография и литография, 1895. – С. 401-402.
414. Lettres sur la Crimée, Odessa et la mer d'Azof. – М.: Типография Н. С. Всеволжского, 1810. – VII, [1], 289, [1] р.
415. Ribas M. Saggio sulla citta di Odessa di Michele de Ribas e altri documenti dell'archivio di Stato di Napoli / a cura di Moracci G. – Genova, [1988]. – 107 р.
416. Sperandero G. Gli italiani nel Mar Nero. La colonia di Odessa // Rivista d'Italia. – 1906. – Agosto. – P.325-342.
417. Squitti N. Le colonie Italiane nel distretto consolare di Odessa // Emigrazione e colonie. Raccolta di rapporti dei rr. agenti diplomatiche e consolare. – Vol. I. Europa. – Roma: Tipografia dell Unione cooperativa editrice, 1905. – P.171-184.

Періодичні видання

418. И. Р. А. Анатра и авиация в Одессе // Заря авиации. – 1906. – № 2. – С. 284-286.
419. Внутренние известия // Одесский вестник (далі – ОВ). – 1836. –12 февраля
420. Внутренние известия // ОВ. – 1838. – 4 марта.
421. Внутренние известия // ОВ. – 1843. – 25 сентября.
422. Заседание 19-го марта// Журналы Одесской Городской Думы за 1910 г. – Одесса: «Славянская» типография Е. Хрисогелос, 1911. – С.11.
423. Объявления // ОВ. – 1828. – 23 октября.
424. Объявления // ОВ. – 1827. – 17 апреля.
425. Объявления // ОВ. – 1831. – 8 июня.

426. Объявления // ОВ. – 1854. – 16 марта.
427. Объявления// ОВ. – 1854. – 24 апреля.
428. Объявления // ОВ. – 1854. – 3 июня.
429. Объявления // ОВ. –1905. – 5 ноября.
430. Очередное собрание 14 октября 1896 года // Известия Одесской
Городской Думы. – 1896. – №21. – С.4-8.
431. Про язык итальянский в торговом измерении // ОВ. – 1830. – 15
февраля.
432. де-Рибас А. Страничка старой Одессы. Анжело Анатра / А. де-Рибас.
// Одесский листок. – 1910. – 18 марта.
433. Consiglio di stato ordinario // Almanacco di corte per l'anno. – Parma,
Tipografia Reale, 1858. – P. 441.
434. Immigrazioni, emigrazione e colonie nella Russia meridionale // Gazzetta
Ufficiale del Regno d'Italia. – 1877. – 9 ottobre.
435. Immigrazioni, emigrazione e colonie nella Russia meridionale // Gazzetta
Ufficiale del Regno d'Italia. – 1877. – 10 ottobre.
436. Immigrazioni, emigrazione e colonie nella Russia meridionale // Gazzetta
Ufficiale del Regno d'Italia. – 1877. – 11 ottobre.
437. Immigrazioni, emigrazione e colonie nella Russia meridionale // Gazzetta
Ufficiale del Regno d'Italia. – 1877. – 12 ottobre.
438. Immigrazioni, emigrazione e colonie nella Russia meridionale // Gazzetta
Ufficiale del Regno d'Italia. – 1877. – 13 ottobre.
439. Immigrazioni, emigrazione e colonie nella Russia meridionale // Gazzetta
Ufficiale del Regno d'Italia. – 1877. – 15 ottobre.
440. Immigrazioni, emigrazione e colonie nella Russia meridionale // Gazzetta
Ufficiale del Regno d'Italia. – 1877. – 16 ottobre.
441. Immigrazioni, emigrazione e colonie nella Russia meridionale // Gazzetta
Ufficiale del Regno d'Italia. – 1877. – 17 ottobre.

442. Атлас Д. Г. Старая Одесса, ее друзья и недруги / Д. Г. Атлас. – Одесса: Optimum, 2005. – 179 с.
443. Барковська О. М. Одесское художественное училище. Хроника 1865-1940. / О. М. Барковська // Вісник Одеського художнього музею. – 2015. – С. 130-140.
444. Бацак К. Ю. Джованні Казаретто: листи про наукову експедицію до Криму й Південного Подністров'я (1836 р.) / К. Ю. Бацак // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2014. – Вип. 23. – С. 260.
445. Бацак К. Ю. Італійська еміграція в Україні наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. / К. Ю. Бацак – К.: Знання України, 2004. – 300 с.
446. Бацак К. Ю. Італійська оперна антреприза у Києві 1863-1866 років: pro et contra / К. Ю. Бацак // Українське музикознавство. – 2015. – Вип. 41. – С. 43-76.
447. Бацак К. Ю. Італійська опера Одеси 1825-1831 рр.: антреприза без антрепренера / К. Ю. Бацак // Мистецтвознавчі записки. – 2015. – Вип. 27. – С. 30-41.
448. Бацак К. Ю. Особливості формування та забезпечення діяльності італійських оперних труп у міському театрі Одеси 1820-х – поч. 1870-х рр. // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2015. – Вип. 21. – С. 8-15.
449. Бацак Н. М. Грецьке та італійське купецтво у портах Північного Причорномор'я: комерційна діяльність, мореплавство у першій третині XIX ст. / Н. М. Бацак // Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'ї XVIII – XIX століття. Збірник наукових статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 11-34.
450. Бачинский А. Д. Плаванія Гарібальди / А. Д. Бачинський // Вечерняя Одесса. – 1987. – 22 августа.

451. Бернштейн С. Одесса. Исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем / С. Бернштейн. – Одесса: Типография Л. Нитче, 1881. – 145 с.
452. Білоусова Л. Г. Матеріали Державного архіву Одеської області про діяльність іноземних консульств у Одесі в ХІХ ст. – початку ХХ ст. / Л. Г. Білоусова // – С.380-381.
453. Бойко П. Переселення корсиканців 1782-1784 років, як епізод з колонізації степового краю / П. Бойко // Сіверянський літопис. – 2014. – № 6. – С. 270-278.
454. Боровой С. Одесса / С. Боровой // Исторический журнал. – 1944. – № 5-6. – С.42-46.
455. Бровер І. М. Україна на переломі до промислового капіталізму / І. М. Бровер: В 2-х т. – Одеса: Пролетар, 1931. – Т. 1. – 175 с.
456. Варварцев М. Джузеппе Гарібальді: морськими шляхами в Україну (1824–1834 рр.) / Микола Варварцев // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2013. – 22. – С. 9-30.
457. Варварцев М. М. Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна / Відп. ред. В. А. Смолій. Італійський інститут культури в Україні; НАН України. Інститут історії України. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. – 304 с.
458. Варварцев М. М. Італійці в культурному просторі України (кінець ХVІІІ-20-ті рр. ХХ ст. Історико-біографічне дослідження (Словник). – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 323 с.
459. Варварцев М. М. Італійці в Україні (ХІХ ст.). Біографічний словник діячів культури / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України НАН України, 1994. – 196 с.
460. Варварцев М. М. Україна в записках італійського інженера та дипломата Луїджі Серрісторі (20-ті роки ХІХ ст.) / М. М. Варварцев // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Випуск 6. – Харків; Київ: Критика, 2004. – С. 129-145.

461. Варварцев Н. Н. Украина в российско-итальянских общественных и культурных связях / Отв. ред. П. С. Сохань. – К.: Наукова думка, 1986. – 208 с.
462. Вольский М. Очерк истории хлебной торговли Новороссийского края с древнейших времен до 1852 года / М. Вольский. – Одесса, 1854. – 158 с.
463. Герлігі П. Одеса: Історія міста, 1794-1914 / Патриція Герлігі; пер. Юрій Олійник. – К.: Критика, 1999. – 382 с.
464. Гончарук Т. Г. Бартоломій Галера та його проект розвитку торгівлі Хаджибея (Одеси) 1793 р. / Т.Г. Гончарук // Чорноморська минувшина. Записки Від. Істор. Козацтва на Півдні України. – 2007. – Вип.2. – С.156-163.
465. Гончарук Т. Г. Одеське порто-франко: Історія. 1819-1859 рр. / Т. Г. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 2005. – 312 с.
466. Гордуновський О. М. Регіональна специфіка наповнення ринку зерна на Півдні України у ХІХ ст. (напрямки, засоби та обсяги) / О. М. Гордуновський. – Черкаси: Пономаренко Р.В., 2009. – 64 с.
467. Гордуновський О. М. Торгівля в Південній Україні: організація товарообігу та людський потенціал (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / О. М. Гордуновський, О. І. Гуржій, О. П. Реєнт / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2017. – 155 с.
468. Гуржій І. О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця ХVІІІ ст. до 1861 року) / І. О. Гуржій. – К.: Видавництво АН УРСР, 1962. – 207 с.
469. Гуржій І. О. Україна в системі всеросійського ринку 60-90-х років ХІХ ст. / І. О. Гуржій. – К.: Наук. думка, 1968. – 192 с.
470. Демьянова Л. И. Итальянский язык в Новороссийском университете / Л. И. Демьянова // Записки з загального мовознавства. – 2000. – вип. 8. – С. 22-30.

471. Демьянова Л. Итальянский язык в учебных заведениях Одессы в XIX ст. / Л. Демьянова // Записки з загального мовознавства. – 2001. – вип. 10. – С. 27-36.
472. Діанова Н. М. Формування етно-конфесійної структури населення міст Південної України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.): Монографія / Наталія Миколаївна Діанова. – Одеса: Астропринт, 2010. – 176 с.
473. Довжук І. В. Зовнішня торгівля Підросійської України у післяреформений період // Проблеми історії України XIX – початку XX ст./ І. В. Довжук. – К., 2006. – Вип. XI. – С. 142-153.
474. Донік О. М. Купецтво України в Імперському просторі (XIX ст.) / О. М. Донік – К.: Інститут історії України, 2008. – 271 с.
475. Дружинина Е. И. Северное Причерноморье в 1775-1800 гг. / Е. И. Дружинина. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 279 с.
476. Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800–1825 гг. / Е. И. Дружинина. – М.: Наука, 1970. – 387 с.
477. Золотов В. А. Внешняя торговля Южной России в первой половине XIX века / Василий Андреевич Золотов. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1963. – 189 с.
478. Золотов В. А. Хлебный экспорт России через порты Черного и Азовского морей / В. А. Золотов. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1966. – 256 с.
479. Історія Одеси / Під ред. В.Н.Станко. – Одеса: Друк, 2002. – 558.
480. Історичне джерелознавство: Підручник / Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко; уол. ред. С. В. Головка. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
481. Исторический очерк торгового развития Одессы // Новороссийский телеграф. – 1876. – 11 ноября.
482. Каццола П. Русский Пьемонт. / П. Каццола. – М.: ООО «Старая Басманная», 2013. – 332 с.

483. Клементи М. Итальянская эмиграция в России (XIX – начало XX века) // *Studia culturae* – 2012. – № 14. – С. 58-83.
484. Коваленко А. Некрополи Севастополя / А. Коваленко. – Симферополь: НАТА, 2012. – 464 с.
485. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – М.: Наука, 1987. – 440 с.
486. Константинова В. European Vector of the Northern Azov in the Imperial Period: British Consular Reports about Italian Shipping = Європейське спрямування Північного Приазов'я в імперську добу: британські консульські рапорти про італійське судноплавство / В. Константинова, І. Лиман, А. Ігнатова. – Бердянськ: ФО-П Ткачук О. В., 2016. – 184 с.
487. Котелко С. История одного памятника / С. Котелко // «Дерибасовская – Ришельевская». Альманах. – 2017. – № 1 (68). – С. 48-56
488. Коханский В. С. Одесса за 100 лет (Одесса и ее окрестности): исторический очерк и иллюстрированный путеводитель на 1894 / В. С. Коханский. – Одесса: Типография П. Францова, 1894. – 409 с.
489. Леви Дж. Экономические отношения с Россией в проектах пьемонтского правительства (конец XVIII в.) / Дж. Леви // Франко-русские экономические связи (La Russie et l'Europe XVI-XX siècles). – Москва-Париж, 1970. – С.234-266.
490. Литвинова Т. Роль Киева в строительстве часовни-усыпальницы князей Паскевичей в Гомеле (по архивным материалам) / Т. Литвинова // Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України. УНДІАСД; Редкол.: І. Б. Матяш (гол. ред.) та ін. – К., 2007. – Т. 15. – С.190.
491. Марголіна І. Іконостаси Кирилівської церкви / І. Марголіна // Людина світ. – 1996. – Вип. 10. – С. 20-24.
492. Марченко І. Повернення до культурної спадщини в умовах розвитку монументального мистецтва в XIX ст. / І. Марченко // Художня культура. Актуальні проблеми: наук. вісник. – 2013. – Вип. 9. – С.332.

493. Морозан В. В. Деловая жизнь на юге России в XIX - начале XX века / В. В. Морозан. – СПб.: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2014. – 616 с.
494. Морошану Л. И. «Италиянский букварь» Александра Мараки (Одесса, 1831–1832) как памятник итальянской лингводидактической литературы / Л.И. Морошану // Одеський лінгвістичний вісник. – 2016. – Вип. 7. – С. 133-137.
495. Морошану Л. И. , Никитина И. В. «Méthode courte, facile et pratique de langue italienne» Антонио Пиллера как памятник лингво-дидактической литературы XIX века (статья 1) / Л. И. Морошану, И. В. Никитина // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2015. – № 19 (1). – С. 102-104.
496. Мошенський С. З. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи / С. З. Мошенський. – London: Xlibris, 2014. – 453 с.
497. Надлер В. К. Одесса в первые эпохи её существования / В. К. Надлер. – Одесса: «Optimum», 2007. – 191 с.
498. Оглоблін О. Нариси з історії капіталізму на Україні / О. Оглоблін. – К., 1930. – 213 с.
499. Оглоблін О. Закавказький транзит і Україна в першій половині XIX століття / О. Оглоблін // Нариси з соціально-економічної історії України / Ред. Д.І.Багалій. – К., 1932. – Кн. 8. – С. 279-293.
500. Орлов А. А. Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 год / А. А. Орлов. – Одеса: Тип. Шульца, 1885. – 141 с.
501. Павленко С. С. Основні функції консульств та особливості діяльності японського імперського консульства в Одесі (1889-1910) / С. С. Павленко. – Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія: Історія та Археологія. – 2014. – Т. 22. – № 1/1. – С. 82-97.
502. Первые кладбища Одессы / редактор и составитель М. Б. Пойзнер. – Одесса: ТЭС, 2012. – 616 с.
503. Пилявский В. А. Здания, сооружения, памятники Одессы и их зодчие / В.А. Пилявский. – Одесса: «Optimum», 2010. – 276 с.

504. Пилявский В. А. Зодчие Одессы. Историко-архитектурные очерки / В.А. Пилявский. – Одесса: Optimum, 2010. – 212 с.
505. Писаревский Г. Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. (по неизданным архивным документам) / Г. Г. Писаревский. – М.: Печатня А. М. Снегиревой, 1909. – С. 227-261.
506. Решетченко Д. В. Правобережна Україна в міжнародній торгівлі зерном наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / Д. В. Решетченко // Український історичний журнал. – 2007. – № 4. – С. 69-82.
507. Ризалити Р. Русско-тосканская коммерция / Р. Ризалити // Ризалити Р. Русская Тоскана. – СПб., Алетейя, 2012. – С. 56-64.
508. Селінов В. І. Архітектурні пам'ятники старої Одеси. – Одеса, 1930. – 123 с.
509. Сибирева Г. А. Неаполитанское королевство и Россия в последней четверти XVIII в. / Г. А. Сибирева. – М.: Наука, 1981. – 196 с.
510. Скальковский А. Коммерческое народонаселение города Одессы / А. Скальковский // Одесский вестник. – 1845. – 17 января.
511. Скальковский А. А. Коммерческое сословие в Новороссийском крае / А. Скальковский // Одесский вестник. – 1849. – 28 мая.
512. Скальковский А. Одесский мельницы / А. Скальковский // Новороссийский Телеграф. – 1870. – 28 февраля.
513. Скальковский А. А. Опыт о торговых и промышленных силах Одессы / А. А. Скальковский – Одесса: В городской типографии, 1839. – 88 с.
514. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края: В 2-х ч.: Ч.1. / А. Скальковский. – Одесса, 1850. – [4], 364, [2] с.
515. Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы, 1793-1823 / Соч. одес. Жителя А. Скальковского. – Одесса: Гор. тип., 1837. – [4], VIII, 296 с., 2 л. фронт. (грав. тит. л., портр.), 2 л. пл., ил. – 297 с
516. Слабеев І. С. З історії нагромадження капіталу на Україні (Чумацький промисел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVIII – першої половини XIX ст.) / І. С. Слабеев. – К.: Наукова думка, 1964. – 139 с.

517. Слабченко М. Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. / М. Є. Слабченко. – Харків: Державне видавництво, 1925. – Т. 1. – 320 с.
518. Смольянов К. История Одессы / К. Смольянинов // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1853. – Т. 3. – С.338-432.
519. Фабианска В. А. Из небытия: Очерки о репрессиях 20-50-х годов / В. А. Фабианская. – Одесса: Друк, 2003. – 176 с.
520. Феденко О. О. Відкриття дипломатичних представництв Королівства Обох Сицилій в портах Російської імперії на Чорному та Азовському морях // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. Вип.6/ відп. Ред. М. І. Михайлуца. – Херсон: ФОП Грінь Д. С., 2017. – С.376-380.
521. Феденко О. О. Відкриття та діяльність італійських консульств в Одесі наприкінці XVIII - початку XX ст. / О. Феденко // Краєзнавство. – 2015. – № 1/2. – С. 47-51.
522. Феденко О. О. Дипломатичний архів генерального консульства Королівства Обох Сицилій в Одесі // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – 2017. – Вип. 28. – С. 134-141.
523. Феденко О. О. Італійське населення Одеси за «Первой всеобщей переписью населения Российской империи 1897 г.» // Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2011. – С. 233-234.
524. Феденко О. О. Італійці Одеси у формуванні і підтримці римо-католицької громади у XIX ст. // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць. – Вип. 127. – К., 2017. – С. 22-26.
525. Феденко О. О. Італійці у промисловому розвитку Одеси наприкінці XVIII – початку XX ст. // Драгоманівські студії: зб. Наукових праць молодих істориків. – К.: Національний педагогічний університет імені П. М. Драгоманова, 2015. – Випуск 3 (7). – С. 58-63.
526. Феденко О. О. Початок формування італійської громади Одеси (1794-1810) / О. О. Феденко // Матеріали Першої Всеукраїнської наукової

- конференції [Кочубіїв – Хаджебей – Одеса], присвяченої 600-річчю міста. – Одеса: Політехперіодика, 2015. – С.149-151.
527. Феденко О. О. Проекти італійця Карла Рокко з благоустрою Одеси (середина XIX ст.) / О. О. Феденко // Чорноморська минувшина: зап. Від. історії козацтва на півдні України / Н.-д. ін-т козацтва Ін-ту історії України НАН України, Від. історії козацтва на півдні України, Іст. ф-к Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. – 2014. – Вип.9. – С.26-30.
528. Феденко О. О. Роль італійської громади у розбудові харчової промисловості Одеси наприкінці XVIII – початку XX ст. // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2017. Випуск 124. – С.16-20.
529. Харук А. «Анатра»: Літаки одеського авіаційного підприємства, 1910-1914 рр. / А. Харук, В. Кондратьєв, М. Хайрулін – К.: Темпора, 2008. – 80 с.
530. Хромов О. П. Біржі України в XIX – на початку XX століть / О. П. Хромов // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2010. – № 43. – С. 71-83.
531. Чарнецкий В. А. Вдали Италии своей / В. А. Чарнецкий. – Одеса: Титул, 1993. – 168 с.
532. Чехович П. С. Записка о нуждах Одесского порта, его расширении и улучшении / П. С. Чехович. – Одесса, 1894. – 20 с.
533. Чижевич О. О. Город Одесса и одесское общество / О. О. Чижевич. – Одесса: Кирхнер, 1894. – 95 с.
534. Чума Б. Встановлення торговельних відносин Іспанії та Підросійської України у першій чверті XIX ст. (за матеріалами іспанського консульства в Одесі). / Богдан Чума // Гуржіївські читання. – 2009. – № 3. – С. 264-267.
535. Чума Б. Діяльність Луїса дель Кастильйо на посаді першого консула Королівства Іспанії в Одесі (1804-1825 рр.) / Богдан Чума // Гуржіївські читання: Збірник наукових праць. – 2011. – Вип.4. – С. 278-281.

536. Шаркова И. С. Русские и итальянские записки об установлении прямых торговых связей между Россией и Италией в последней трети XVIII в. / И. С. Шарков // Вспомогательные исторические дисциплины. – 1976. – Вып. VII. – С.302-319.
537. Шевченко В.В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX - поч. XX ст.): Монографія / В. В. Шевченко. – К: НАН України, ін-т історії України, 2010. – 266 с.
538. Шишмарев В. Ф. Романские поселения на юге России / В. Ф. Шишмарев. – Ленинград: Наука, 1975. – 278 с.
539. Шмаков А. Исторический очерк основания и развития г. Одессы// Труды Одесского статистического комитета / А. Шмаков. – 1870. – Вып.3. – С.46-88.
540. Шмидт А. Херсонская губерния // Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба / А. Шмидт. – СПб.: Типография Калиновского, 1863. – Т. 23. – Ч. 1. – 601 с.
541. Юрченко П. Предисловие переводчика / П. Юрченко // ЗООИД. – Т.15. – Одесса: «Экономическая» типография и литография, 1889. – С. 404-413.
542. Яковлев В. А. Кое-что об иноплеменниках в истории г. Одессы / В.А. Яковлев // Из прошлого Одессы: сборник статей / сост. Л. М. де-Рибас. – Одесса, 1894. – С. 372-393.
543. Янсон Ю. Статистическое исследование о хлебной торговле в Одесском районе / Ю. Янсон // Труды экспедиции, снаряжённой императорскими Вольным экономическим и Русским географическим обществами, для исследования хлебной торговли и производительности в России. Т. 2, вып. 2. – Санкт-Петербург, 1870. – 414 с.
544. Ясневич В. Е. Архитектура Украины на рубеже XIX-XX вв. / В. Е. Ясневич. – К.: Будівельник, 1988. – 219 с.
545. Bautdinov G. Gli italiani in Russia / G. Bautdinov. – Milano, 1986. – 102 p.

546. Boico G. G., Vignoli G.L'olocausto sconosciuto. Lo sterminio degli italiani di Crimea / G. G. Boico. – Seconde edizione. – Roma: Settimo Sigillo-Europa Lib. Ed, 2009. – 69 p.
547. Brancato F. Castiglia, Salvatore // Dizionario biografico degli italiani. - Vol. 22. – Roma, 1979. – P. 175.
548. Carrino A. Fra nazioni e piccole patrie. «Padroni» e mercanti liguri sulle rotte tirreniche del secondo settecento (Between "nations" and native villages. Liguria's captains and merchants on the Tyrrhenian routes in the second half of the XVIIIth century) / A. Carrino // SOCIETÀ E STORIA. – № 131. – P. 36-67.
549. De Dominicis C. Amministrazione Pontificia 1816-1870. Repertorio Biografico / C. De Dominicis. – Vol. II. – Roma, 2017.
550. Demianova (Morosanu), L. Società Italiana di Beneficenza a Odessa. Collana «La Sconosciuta Civiltà Italiana sulle Coste del Nord del Mar Nero nei secoli XIX-XX» / L. Morosanu. – Odessa: KP OGT, 2007. – 295 p.
551. Fedenko O. The Activity of the Italian Merchants in Odessa during XIXth Century / O. Fedenko // DANUBIUS, XXXIV-Supplement: Economy, society, culture and politics in Southern Ukraine during the XVIII-th – XX-th Centuries. – Galati, 2016. – P.31-42.
552. Giura V. Russia, Stati Uniti D'America e Regno di Napoli nell'età del Risorgimento / V. Giura. – Napoli: Edizioni scientifiche italiane, 1967. – 363 p.
553. Goey F. Consuls and the Institutions of Global Capitalism, 1783–1914 / F. Goey – London: Pickering & Chatto, 2014. – 230 p.
554. Herlihy P. Russian Wheat and the port of Livorno.1794-1865 / P. Herlihy // The Journal of European Economic History. – 1976. – Vol.5. – №1. – P.45-68.
555. La legazione e i consolati del Regno di Sardegna in Russia (1783-1861) a cura di Francesco Bacino. – Roma: Tip. riservata del Ministero Affari Esteri, 1952. – 78 p.

556. Lo Gatto E. Gli artisti italiani in Russia / E. Lo Gatto. – Roma, 1934-1943. – Vol. 1. – P.34-57.
557. Makolkin A. A history of Odessa. The last Italian Black Sea Colony / A. Makolkin. – Lewiston: Edwin Mellen Press, 2004. – 260 p.
558. Makolkin A. The Nineteenth century in Odessa. One hundred years of Italian culture on the shore of the Black Sea (1794-1894) / A. Makolkin. – Lewiston: Edwin Mellen Press, 2007. – 230 p.
559. Marina F. Per una storia dei rapporti fra il Regno di Napoli e l'Impero russo: materiali documentari dell'Archivio di stato di Napoli / F. Marina // Europa Orientalis. Archivio italo-russo. – Vol IV. – 2005. – P. 243-295.
560. Mastellone S. Mazzini e la «Giovine Italia» (1831-1834) / S. Mastellone. – Pisa, 1960. – 121 p.
561. Moracci G. Introduzione / G. Moracci // Michele de Ribas. Saggio sulla città di Odessa. E altri documenti dell'Achivio di Stato di Napoli. – Genova, 1988. – P. 20.
562. Poggi P. Pier Francesco Casaretto e la sua famiglia / P. Poggi // Casaretto P. F. La moneta genovese in confronto con le altre valute mediterranee nei secoli XIIIXIII. Genova, 1928. – P. XVI-CXIV.
563. Risaliti R. Problemi dei rapporti italo-russi e della storiografia sovietica / R. Risaliati. – Pisa, 1979. – 276 p.
564. Risaliti R. Studi sui rapporti italo-russi (coi «Ricordi di viaggi» inediti di Luigi Serristori) / R. Risaliti. – Pisa, 1972. – 239 p.
565. Sifneos E. Imperial Odessa: Peoples, Spaces, Identities / E. Sifneos. – Leiden: Brill, 2017. – 286 p.
566. Venturi F. I rapporti italo-russi dalla seconda met de '700 al 1825 / F. Venturi // Atti del I Convegno degli storici italiani e sovietici. Quaderni di Rassegna Sovietica. - №2. – 1968. – P.314-352.
567. Venturi F. Il moto decabrista e i fratelli Poggio / F. Venturi. – Torino, 1956. – 83 p.

Дисертації і автореферати дисертацій

568. Бацак К. Ю. Італійська еміграція в Україні: джерела та шляхи формування, міжнародні зв'язки (80-ті роки XVIII - перша третина XIX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України; Інститут історії України. – К., 1999. – 217 с.
569. Бойчук Я. А. Громадські об'єднання етноменшин на українських землях у складі Російської імперії (1861-1914 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Нац. педагог. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2015. – 273 с.
570. Вовчук Л. А. Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII - початок XX ст.). – дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2014. – 200 с.
571. Гордуновський О. М. Організація. розвиток та напрямки хлібної торгівлі в Південній Україні XIX століття: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – 478 с.
572. Діанова Н. М. Формування населення міст Південної України у дореформений період (кінець XVIII ст. – 1861 р.): дис.. канд. іст. наук: 07.00.01 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2003. – 208 с.
573. Клементи М. Итальянские благотворительные общества в России: 1863-1918 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / Санкт-Петербургский гос. ун-т. – СПб., 1998. – 195 с.
574. Македон В. В. Національно-культурні об'єднання Одеси в другій половині XIX – на початку XX століття; виникнення, склад та діяльність.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2017. – 276 с.
575. Павленко С. С. Консульські установи в системі російсько-японських відносин (1850-ті рр. – 1917 р.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Дніпропетров. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Дніпро, 2016. – 298 с.

576. Шевченко А. М. Зовнішня торгівля портів на Півдні України (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2008. – 16 с.

Інтернет ресурси

577. Варварцев М. М. Італійський просвітитель Джован П'єтро В'єссе та його подорожні студії України 1816-1817 рр. [Електронний ресурс] / Варварцев Микола // Спеціальні історичні дисципліни. – 2000. – Вип. 5. – С. 440-449. – Режим доступу:

http://resource.history.org.ua/publ/sid_2000_5_1_440

578. Варварцев М. М. Захід та слов'янство у політичній спадщині Джузеппе Мадзіні [Електронний ресурс] / Варварцев М.М. // Український історичний журнал. – 2004. – № 6. – С. 46-60. – Режим доступу:

http://resource.history.org.ua/publ/journal_2004_6_46

579. Верменич Я. В. НАДДНІПРЯНСЬКА УКРАЇНА, Наддніпрянина, Придніпров'я, Подніпров'я [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2010. – 728 с. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Naddniprianschyna>.

580. Тимофієнко В. Моранді Франциск [Електронний ресурс] / Володимир Тимофієнко // Зодчі України кінця XVIII - початку XX століть. Біографічний довідник. – 1999. – Режим доступу до ресурсу: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/timofienko/tim_zodchi_024.html#morandi.

581. Cotroneo J. El origen del Clan Cotroneo. Las naranjas de Sicilia. Leer más / [Електронний ресурс] / Joaquín Álvarez Cotroneo. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://misabuelitos.webnode.es/news/el-origen-del-clan-cotroneo-las-naranjas-de-sicilia-/>.

582. DE ASARTA, Giacomo. [Електронний ресурс] // Dizionario Biografico degli Italiani. – 1987. – Режим доступу до ресурсу: [http://www.treccani.it/enciclopedia/giacomo-de-asarta_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giacomo-de-asarta_(Dizionario-Biografico)/).

583. De Asarta Vittorio fascicolo [Електронний ресурс] // Il Senato della Repubblica – Режим доступу до ресурсу: [http://notes9.senato.it/web/senregno.nsf/All/DC29EAAFD12D8FA44125646F005ABBD7/\\$FILE/0719%20De%20Asarta%20Vittorio%20fascicolo.pdf](http://notes9.senato.it/web/senregno.nsf/All/DC29EAAFD12D8FA44125646F005ABBD7/$FILE/0719%20De%20Asarta%20Vittorio%20fascicolo.pdf).
584. Ilari V. Gli ufficiali sardi pel servizio russo al periodo napoleonico (1799-1816) [Електронний ресурс] / V. Ilari // Storia&Identità. Annali italiani online. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.napoleon-series.org/research/biographies/Piedmont/c_PiedmontOfficersinRussia.html.
585. La Famiglia Sartorio [Електронний ресурс] // Vivere l'Ottocento a Trieste Percorso tra residenze nobili e borghesi – Режим доступу до ресурсу: <http://movio.beniculturali.it/pmfvg/viverelottocentoatrieste/it/43/la-famiglia-sartorio>.
586. Nicola Squitti di Palermiti e Guarna [Електронний ресурс] // Il Senato della Repubblica – Режим доступу до ресурсу: [http://notes9.senato.it/Web/senregno.NSF/0/db667365188e20da4125646f0060ca6d/\\$FILE/2139%20Squitti%20di%20Palermiti%20e%20Guarna%20Nicola%20fascicolo.pdf](http://notes9.senato.it/Web/senregno.NSF/0/db667365188e20da4125646f0060ca6d/$FILE/2139%20Squitti%20di%20Palermiti%20e%20Guarna%20Nicola%20fascicolo.pdf).

ДОДАТКИ

Додаток А

Італійські піддані Одеси за Першим загальним переписом Російської імперії 1897 р.

	Прізвище ім'я, ім'я по-батькові	Стать	Вік	Віроспо відання	Мова	Місце народження	Освіта	Рід заняття	Адреса
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Айраді Франц Карлович	Ч	87	Кат	Іт	Італія	Отримав у Італії	на кошти з капіталу	вул. Ланжеронівська, 7, кв. 16.
2.	Айраді Клотільда Олександрівна	Ж	68	Кат	Іт	Одеса	Отримала в Одесі	на утриманні чоловіка	Там само
3.	Анджеліно Вінченцо Йосифович	Ч	29	Кат	Іт	Італія	за кордоном	мозаїчний майстер	вул. Успенська, 21, кв. 12
4.	Арканджелло Еспозіто Луїджіович	Ч	29	Кат	Іт	м. Ліворно, Італія	-----	оперний співак	вул. Грецька, 21, кв.
5.	Армон Емілія Іванівна	Ж	30	Кат	Іт	м. Мілан, Італія	міське училище	опера артистка	Театральний провулок, 14, кв. 33.
6.	Бальді Цезар	Ч	40	Кат	Іт	м. Флоренція, Італія	немає	скульптор	Маразліївська, 22, кв. 9.

7.	Бальді Наталія Адольфівна	Ж	35	Прав	Рос	Одеса	Не закінч у міському училищі	на утриманні чоловіка	Там само
8.	Бальді Михайло Цезарович	Ч	10	Прав	Рос	Одеса	Так	на утриманні батька	Там само
9.	Бальді Олександр Цезарович	Ч	7	Прав	Рос	Одеса	Ні	на утриманні батька	Там само
10.	Бальді Григорій Цезарович	Ч	6	Прав	Рос	Одеса	Ні	на утриманні батька	Там само
11.	Барбато Антоній Кузьмич	Ч	34	Кат	Іт	м. Ліворно, Італія	вміє читати	ходячий торговець, кустар	вул. Грецька, 21, кв. 76.
12.	Бела-Гамба Лоренцо Людвігович	Ч	27	Кат	Іт	м. Ієзі, Італія	консервато рія	оперний співак	Театральний провулок, 18, кв. 5.
13.	Белоріо Петро Фердинандович	Ч	50	Кат	Іт	Верчеллі, Італія	вдома	хорист	вул. Дерібасівсь ка, 10/3
14.	Біаджолі Карл Антонович	Ч	30	Кат	Іт	м. Мілан, Італія	Реальне училище	скульптор	вул. Нова, 6
15.	Біаджолі Марія Федорівна	Ж	21	Прав	Рос	Київ	Гімназія в Києві	на утриманні чоловіка	Там само
16.	Біаджолі Віктор Карлович	Ч	1 міс	Прав	Рос	Одеса	-----	на утриманні батька	Там само

17.	Біаджолі Вірджинія Філіпівна	Ж	54	Кат	Іт	м. Мілан, Італія	Вдома	на утриманні сина	Там само
18.	Біаджолі Луїджи Антонович	Ч	21	Кат	Іт	Одеса	Церковна школа	скульптор	Там само
19.	Біаджолі Марія Антонівна	Ж	23	Кат	Іт	Одеса	Церковна школа	на утриманні брата	Там само
20.	Біянкі Іван Карлович	Ч	54	Кат	Іт	м. Арозе, Італія	В реальному училищі	купець 2- ої гільдії, власник ресторану	вул. Дерібасівсь кв.10/3
21.	Біянкі Євдокія Іларіонівна	Ж	45	Прав	Рос	Одеса	вдома	на утриманні чоловіка	Там само
22.	Біянкі Ермінія Олександрівна	Ж	30	Кат	Іт	м. Мілан, Італія	у міському пансіоні в Мілані	опера артистка	Театральний провулок, 14, кв.33.
23.	Больсано Луїджі Францович	Ч	57	Кат	Іт	м. Ліворно, Італія	вдома	хорист в театрі	вул. Польська, 5, кв.34
24.	Больсано Адель Вікторівна	Ж	40	Кат	Іт	Одеса	вдома	на утриманні чоловіка	там само
25.	Больсано Роберт Людвігович	Ч	19	Кат	Іт	Одеса	вдома	при батьку, камбузине р без місця	там само

26.	Больсано Марія Людвігівна	Ж	16	Кат	Іт	Одеса	вдома	при батьку, модистка в майстерні	там само
27.	Букасассі Тереза Кароліна Іванівна	Ж	39	Кат	Іт	Одеса	Одеське католицьк е училище	на утриманні мати, Рапалло Йожефіна Степанівна	Театральний провулок, 8, кв.8
28.	Букасассі Антоніна Осипівна	Ж	20	Кат	Іт	Одеса	Одеське католицьк е училище	на утриманні бабусі Рапалло Йожефіна Степанівна	там само
29.	Букасассі Аделя Осипівна	Ж	18	Кат	Іт	Одеса	гімназія Куракіна?? ?	так само	там само
30.	Букасассі Карл Філіп Осипович	Ч	15	Кат	Іт	Одеса	Школа малювання витон мистецтв	так само	там само
31.	Венероні Бассано- Джузеппе	Ч	39	Кат	Іт	м. Лоді	вдома	мармурник	вул. Софіївська, б. Едуардса, кв. 1.

32.	Вернетта Септимій Францович	Ч	55	Кат	Іт	Одеса	вдома	торговець мармуром	Соборна пл.,7,будинок Вернетта, кв.1
33.	Вернетта Софія Пасхалівна	Ж	42	Кат	Іт	Одеса	вдома	на утриманні чоловіка	там само
34.	Вернатта Марія Сетпимівна	Ж	19	Кат	Іт	Одеса	вдома	на утриманні батька	там само
35.	Вернетта Франц Сетпимович	Ч	17	Кат	Іт	Одеса	училище Файна	на утриманні батька	там само
36.	Вернетта Ернест Септимович	Ч	15	Кат	Іт	Одеса	училище Файна	на утриманні батька	там само
37.	Вернетта Клементина Францівна	Ж	65	Кат	Іт	Спеція, Італія	вдома	доход з капіталу	Соборна пл.7, будинок Вернетта, кв.3
38.	Вінчетті Петро Лорентьєвич	Ч	68	Кат	Іт	Рим, Італія	Приватна гімназія у Римі	маклер у мармурові й справ	вул. Рішельєвськ а, 62, кв. 3
39.	Вінчетті Ліліо Петрович	Ч	22	Кат	Рос	Одеса	Римо-католицьк а школа в Одесі	прикажчик у галантерей ні справ	Там само.
40.	Вінчетті Франц Якович	Ч	73	Кат	Іт	м. Лукка, Італія	вивчав скульптур у у	на утриманні дочки	Театральний провулок, 18, кв.4.

							Флоренції	Данцигер К. Ф.	
41.	Вісконті Амалія Францівна	Ж	30	Кат	Іт	Італія, провінція Павія	в м. Павія у міському пансіоні	оперна артистка	Театральний провулок, 14, кв.33.
42.	Віталє Вікторіна Олександрівна	Ж	74	Кат	Іт	Одеса	вдома	на утриманні сина	Садова, 18, кв.2
43.	Віталє Камілла Людвігівна	Ж	26	Кат	Іт	Італія	вдома	на утриманні брата	там само
44.	Віталє Альберт Людвігович	Ч	40	Кат	Іт	Одеса	гімназія	комерційн ий службовец ь	там само
45.	Віталє Євген Людвігович	Ч	42	Кат	Іт	Одеса	гімназія	комерційн ий службовец ь	там само
46.	Віталі Петро	Ч	58	Кат	Іт	Одеса	Гімназія	субсидія Італійсько го благодійно го товариства	Херсонський провулок, 5, кв. 67
47.	Віталі Єлизавета Гаврилівна	Ж	50	Прав	Рос	Одеса	Приватний пансіон	на утриманні чоловіка	Там само

48.	Гаджиотті Марія Вікентіївна	Ж	68	Кат	Іт	Одеса	пансіон	кошти від утримання квартирантів	вул. Поліцейська/Рішельєвська, 18/15, кв.8
49.	Гатто Сільвестор Юзефович	Ч	22	Кат	Іт	м. Мессіна, Італія	в Константинополі	торгує книгами у роздріб	вул. Рішельєвська/Поліцейська, 20/25
50.	Гілярдіна Вінченцо Осипович	Ч	38	Кат	Іт	м. Падуя, Італія	консерваторія в Римі	оперний співак	Театральний провулок, 18, кв. 5.
51.	Гондольфі Луїза Доменіківна	Ж	24	Кат	Іт	м. Мілан, Італія	вдома	танцівниця	Театральний провулок, 12, кв. 126.
52.	Греаніні Марія	Ж	23	Кат	Іт	м. Венеція, Італія	в Катанії, Італія	артистка італійської опери	Театральний провулок, 8, кв.186.
53.	Де-Сімон Валентин Якович	Ж	38	Кат	Іт	м. Падуя, Італія	вміє читати	мармурник, підмайстер	вул. Грецька, 21, кв.78.
54.	де-ла Торе Латіні Ельвіра	Ж	26	Кат	Іт	м. Тревізо, Італія	вдома	балерина італійської опери	вул. Дерібасівська/Катерининська 17/20, кв.8а
55.	Джаноллі Антоніо Фердинандович	Ч	38	Кат	Іт	м. Рим, Італія	консерваторія в Римі	диригент оркестру	Театральний провулок, 18, кв. 5.
56.	Джигітарі Джозеф	Ч	38	Кат	Іт	Італія	в Італії	часовий майстер	Занделівський пров., 4, кв.1

57.	Ейдерс Жозефіна Антонівна	Ж	18	Кат	Рос	Одеса	Одеське католицьк е училища	швачка	вул. Сирітська, 60, кв. 4.
58.	Еспозіто Паскуале Луїджович	Ч	51	Кат	Іт	Одеса	училище	прикажчик у магазині мармуру	вул. Пушкінська, 16, кв. 4.
59.	Еспозіто Раїса Костянтинівна	Ж	45	Прав	Рос	Таганрог	Гімназія	на утриманні чоловіка	Там само
60.	Еспозіто Єлена Паскуалівна	Ж	9	Прав	Рос	Ростов	вдома	на утриманні батька	Там само
61.	Еспозіто Єлизавета Миколаївна	Ж	22	Прав	Рос	Одеса	вдома	номерантк а при готелі	Червоний провулок, 10/24, кв. 1а.
62.	Іоріні Етторе Людвігович	Ч	46	Кат	Іт	м. Мілан, Італія	комерційн о училище в Мілані	представн ик експедито рського дому	вул. Ямська, 43, кв.17.
63.	Іоріні Клеофе Федорівна	Ж	46	Кат	Іт	м. Мілан, Італія	в училище в Мілані	на утриманні чоловіка	Там само
64.	Іоріні Транквілла Етторівна	Ж	14	Кат	Іт	Одеса	в гімназії Березіна	на утриманні батьків	Там само
65.	Жоваццолі Іван Данилович	Ч	36	Кат	Іт	Мілан	вдома	хорист	вул. Дерібасівсь ка 10

66.	Кавасса Олена Григорівна	Ж	25	Прав	Рос	Одеса	Місцева гімназія	на утриманні чоловіка	вул. Пушкінська , 9, кв.21.
67.	Кавасса Олександра Еммануїлівна	Ж	31	Прав	Рос	Одеса	вдома	гувернантка	вул. Троїцька,18, кв.1.
68.	Казесь Іван Баптистович	Ч	46	Кат	Іт	Констант[и нополь]	В школі	художник	вул. Дворянська, 9, кв. 3.
69.	Казесь Розалія Францівна	Ж	31	Кат	Фр	Констант[и нополь]	Міське училище	на утриманні чоловіка	Там само
70.	Казесь Марія Іванівна	Ж	11	Кат	Іт	Констант[и нополь]	Церковна школа	на утриманні батька	Там само
71.	Казесь Жозефіна Іванівна	Ж	6	Кат	Іт	Констант[и нополь]	-----	на утриманні батька	Там само
72.	Казесь Адольф Іванівна	Ч	4	Кат	Іт	Констант[и нополь]	-----	на утриманні батька	Там само
73.	Капрана Антоніна Іванівна	Ж	70	Кат	Іт	м. Спеція, Італія	-----	нянька	Соборна пл.,7,будинок Вернетта, кв.3
74.	Картіка Карл Джованович	Ч	31	Кат	Іт	м. Рим, Італія	вдома	оперний співак	Театральний провулок, 18, кв. 5.
75.	Картіка Джузеппіна Доменіківна	Ж	31	Кат	Іт	Італія	вдома	на утриманні чоловіка	Там само

76.	Келлі Аїда Анжелівна	Ж	23	Кат	Іт	м. Падуя, Італія	вміє читати	оперна артистка	вул. Грецька, 21, кв.76.
77.	Кожанегро Марк Савич	М	47	Прав	Іт	Чорногорія	-----	підрядчик	вул. Канатна, 24, кв.10.
78.	Кожанегро Ангеліна Миронівна	Ж	38	Прав	Іт	Чорногорія	вдома	на утриманні чоловіка	Там само
79.	Кожанегро Федір Маркович	М	11	Прав	Іт	Одеса	вдома	на утриманні батьків	Там само
80.	Кожанегро Марія Марківна	Ж	7	Прав	Іт	Одеса	-----	на утриманні батьків	Там само
81.	Кожанегро Савелій Маркович	М	6	Прав	Іт	Одеса	-----	на утриманні батьків	Там само
82.	Кожанегро Ольга Марківна	Ж	11 міся ців	Прав	Іт	Одеса	-----	на утриманні батьків	Там само
83.	Кальчинеллі Антоніо Олександрович	Ч	57	Кат	Іт	Константин ополь	Вдома	Негоціант при пароплавні й конторі	вул. Пушкінська /Ланжеронівська , 9, кв. 14.
84.	Кальчинеллі Франческо Антонович	Ч	22	Кат	Іт	Константин ополь	Вдома	на утриманні батька	Там само
85.	Кальчинеллі Амалія Францівна	Ж	40	Кат	Іт	Константин ополь	Вдома	на утриманні	Там само

								чоловіка	
86.	Кальчинеллі Марія Антонівна	Ж	10	Кат	Іт	Константин ополь	Приватний пансіон	на утриманні рідних	Там само
87.	Кальчинеллі Розіна Стефанівна	Ж	23	Кат	Іт	Константин ополь	Вдома	на утриманні рідних	Там само
88.	Конті Йосиф	Ч	66	Кат	Іт	м. Палермо, Італія	вдома	суфлер італійської опери	вул. Дерібасівсь ка, 17/20, кв. 8б.
89.	Контоніо Антоніо Францович	Ч	52	Кат	Іт	м. Венеція, Італія	консервато рія в Мілані	оперний співак	Театральний провулок, 18, кв. 5.
90.	Корсі Джуніо Цезарович	Ч	45	Кат	Іт	М. Флоренц ія, Італія	Болонськи й університе т	поміщик в Тоскані, італ. віце- консул	Соборна пл., 8, кв. 30
91.	Корсі Етелька Людвігівна	Ж	35	Протест	Угорс ька	Угорщина	вдома	поміщиця	Там само
92.	Косентіно Ораціо Маріо	Ч	25	Кат	Іт	м. Катанія, Італія	в Катанії, Італія	артист італійської опери	Театральний провулок, 8, кв.17.
93.	Котронео Іван Кузьмич	Ч	48	Кат	Іт	Італія	Приватний пансіон	Іспанський консул, торгує апельсина ми	вул. Катерининська, 29, кв.15а

94.	Котронео Долорес Іванівна	Ж	44	Кат	Ісп	Іспанія	За кордоном	на утриманні чоловіка	Там само
95.	Котронео Паола Іванівна	Ж	22	Кат	Ісп	Одеса	Дома	на утриманні батька	Там само
96.	Котронео Анна Іванівна	Ж	21	Кат	Ісп	Одеса	Дома	на утриманні батька	Там само
97.	Котронео Ельвіра Іванівна	Ж	19	Кат	Ісп	Одеса	Дома	на утриманні батька	Там само
98.	Котронео Аурора Іванівна	Ж	18	Кат	Ісп	Одеса	Дома	на утриманні батька	Там само
99.	Котронео Лукреція Іванівна	Ж	14	Кат	Ісп	Одеса	Дома	на утриманні батька	Там само
100.	Котронео Долоретта Іванівна	Ж	4	Кат	Ісп	Одеса	-	на утриманні батька	Там само
101.	Круньола Клавдія Цезарівна	Ж	29	Кат	Іт	м. Мілан, Італія	вдома	танцівниця	Театральний провулок, 12, кв. 2б.
102.	Леончіні Жозефіна Петрівна	Ж	38	Кат	Іт	Одеса	пансіон	на утриманні матері, див.	Вул. Поліцейська/Ріш ельєвська, 18/15, кв.8

								Гаджиотті	
103.	Леончіні Альбертіна Ахилівна	Ж	20	Кат	Іт	Одеса	Пансіон	При матері	Там само
104.	Леончіні Ізабелла Ахилівна	Ч	19	Кат	Іт	Одеса	Гімназія	При матері	Там само
105.	Леончіні Сільвіо Ахилевич	Ч	16	Кат	Іт	Одеса	Католицьк а школа	При матері	Там само
106.	Лепрі Кріолано Іполітович	Ч	37	Кат	Іт	Одеса	Одеське католицьк е училище	службовец ь в магазині закордонн их товарів.	вул. Троїцька, 16 а, кв.4.
107.	Лепрі Марія Миколаївна	Ж	22	Прав	Рос	Рязань	В приватном у пансіоні, Москва	-----	Там само.
108.	Мантеллі Карл Людвігович	Ч	65	Кат	Іт	Італія	вдома	дохід з будинку	вул. Нова, 17, будинок Мантеллі, кв. 17.
109.	Мантеллі Олексій Карлович	Ч	16	Прав	Іт	Одеса	гімназія	на утриманні всиновлюв ача	Там само
110.	Мантеллі Йосиф Карлович	Ч	13	Прав	Іт	Одеса	Одеське міське	на утриманні	Там само

							училище	всиновлювача	
111.	Мантеллі Антон Карлович	Ч	12	Прав	Іт	Одеса	Одеська міське училище	на утриманні всиновлювача	Там само
112.	Мазната Роза Леонтіївна	Ж	71	Кат	Іт	Одеса	Ні	Благодійністю	вул. Успенська, 25, кв. 7
113.	Манзі Євген Євгенович	М	27	Прав	Рос	Одеса	вдома	електро-технік	вул. Канатна, 25, кв. 6.
114.	Манзі Любов Олександрівна	Ж	23	Прав	Рос	м. Саратов	народне училище	на утриманні чоловіка	Там само
115.	Манзі Олександр Євгенович	М	3	Прав	Рос	Одеса	-----	на утриманні батька	Там само
116.	Мазні Петро Євгенович	М	1	Прав	Рос	Одеса	-----	на утриманні батька	Там само
117.	Маріно Дмитро Якович	Ч	37	Прав	Рос	Одеса	вдома	друкар у типографії	вул. Велика Арнаутська, 61, кв.6
118.	Маріно Марія Василівна	Ж	27	Прав	Рос	Одеса	вдома	на утриманні чоловіка	Там само
119.	Маріно Яков Якович	Ч	39	Прав	Рос	Одеса	вдома	прикажчик у	Там само

								книжково му магазині	
120.	Маркаріоні Луїза Пасхалівна	Ж	40	Кат	Іт	Одеса	пансіон Грейса	дохід з капіталу	Соборна пл., 7, кв.
121.	Машіо Люціо Максимович	Ч	35	Кат	Іт	м. Сорі, Італія	-----	поденщик	вул. Московська, 58, кв. 4.
122.	Машіо Марія Семенівна	Ж	34	Прав	Рос	Курська губернія	-----	на утриманні чоловіка	Там само
123.	Машіо Малайло Люциович	Ч	7	Прав	Рос	м. Харків	-----	на утриманні батька	Там само
124.	Машіо Василій Люциович	Ч	5	Прав	Рос	м. Харків	-----	на утриманні батька	Там само
125.	Меноті Дельфіно	Ч	38	Кат	Іт	Італія	Технологіч ний інститут в Італії	оперний співак	Театральний провулок, 12, кв. 2б.
126.	Мокко Петро Карлович	Ч	46	Кат	Іт	Одеса	в школі при кирхі	управляюч ий домами, здає квартиру	Червоний пров, 8, кв.3

127.	Мокко Єфросінія Захарівна	Ж	38	Прав	Іт	Одеса	міське училище	на утриманні чоловіка	там само
128.	Молінарі Луїджі Маркович	ч	66	кат	іт	м. Лукка, Італія	Італія	скульптор	Удільний провулок,3, кв.1
129.	Молінарі Марія Джованівна	ж	60	кат	іт	м. Лукка, Італія	Італія	на утриманні чоловіка	Там само
130.	Молінарі Марк Людвігович	ч	31	кат	іт	м. Лукка, Італія	Італія	скульптор, підмайстер	Там само
131.	Москетті Франц Доменікович	Ч	40	Кат	Нім	Одеса	Одеське католицьке училище	розносник журналів, домовласн ик	вул. Сирітська,60, будинок Москеті, кв.1
132.	Москеті Кароліна Іванівна	Ж	40	Лют	Рос	Одеса	-----	на утриманні чоловіка	там само
133.	Москеті Антон Францович	Ч	11	Кат	Рос	Одеса	народне училище	на утриманні батька	там само
134.	Москеті Катерина Францівна	Ж	10	Кат	Рос	Одеса	народне училище	на утриманні батька	там само
135.	Москеті Ольга Францівна	Ж	2	Кат	Рос	Одеса	-----	на утриманні батька	там само

136.	Музелло Гахтан Йосифович	Ч	21	Кат	Іт	м. Ліворно, Італія	вміє читати	оперний артист	вул. Грецька, 21, кв.78.
137.	Муралло Антоні Іванович	Ч	46	Кат	Іт	м. Рим, Італія	вміє читати	торговець коралами	вул. Грецька, 21, кв.78.
138.	Муралло Гахтоно Антонович	Ч	26	Кат	Іт	м. Ліворно, Італія	вміє читати	торговець коралами	Там само
139.	Нарді Анжело Чезарович	Ч	40	Кат	Іт	м. Ліворно, Італія	університет в Італії	директор крохмальної фабрики, без справи	вул. Польська, 5, кв.34
140.	Нікколіні Олександра Вінцентівна	Ж	38	Кат	Іт	м. Піза, Італія	вміє читати	опера артистка	вул. Грецька, 21, кв.78.
141.	Падовані Джузеппе Енрікович	Ч	21	Кат	Іт	м. Анкона, Італія	гімназія в Італії	Купець	Театральний провулок, 18, кв. 5.
142.	Паоліні Людвиг Павлович	Ч	34	Кат	Іт	м. Харків	повітове училище	підрядчик лісних робіт	вул. Садова,12, кв. 17.
143.	Паоліні Дарія	Ж	27	Прав	Рос	м. Харків	народне училище	на утриманні чоловіка	там само
144.	Паоліні Віктор Людвігович	Ч	3	Прав	Рос	Одеса	-----	на утриманні батька	там само
145.	Паоліні Ольга Людвігівна	Ж	2	Прав	Рос	Одеса	-----	на утриманні	там само

								батька	
146.	Паоліні Валеріан Людвігович	Ч	3 міся ці	Прав	Рос	Одеса	-----	на утриманні батька	там само
147.	Пасквінеллі Еміліо Анжелович	Ч	62	Кат	Іт	Ієсі (Анкона), Італія	на батьківщи на	малярний майстер	вул. Канатна,68, кв.2
148.	Пасквінеллі Марія Іванівна	Ж	49	Кат	Нім	А-У	на батьківщи на	на утриманні чоловіка	там само
149.	Пасквінеллі Анна Елевіра Еміліївна	Ж	20	Кат	Рос	А-У	пансіон Гепсер	на утриманні батька	там само
150.	Пасквінеллі Фердинанд Емілійович	Ч	33	Кат	Рос	А-У	училище в м. Миколаїв	на утриманні батька	там само
151.	Педіані Еміліо Францовіч	Ч	36	Кат	Іт	Константин ополь	В Константи нополь	Експедито р на митниці	вул. Пушкінська , 9
152.	Педіані Вікторія Вільгельмівна	Ж	36	протер	анг	Константин ополь	В Лондоні	на утриманні чоловіка	Там само
153.	Педіані Мабел Еміліївна	Ж	13	Протест	іт	Константин ополь	В Константи нополі	на утриманні батька	Там само
154.	Педіані Франк Емільович	Ч	8	Протест	Рос	Месопотамі я	Приватний пансіон	на утриманні	Там само

								батька	
155.	Педіані Вільям Емільович	Ч	6	Протест	рос	Одеса	немає	на утриманні батька	Там само
156.	Педіані Хільда Ємліївна	Ж	10	Протест	іт	Бейрут	Приватний пансіон	на утриманні батька	Там само
157.	Педіані Рудольф Францович	Ч	27	Кат	Іт	Константин ополь	Приватний пансіон	на утриманні брата	Там само
158.	Педіані Марія	Ж	25	Кат	арм	Константин ополь	В Константи нополі	на утримання чоловіка	Там само
159.	Пеллерано Антон Людоківч	Ч	63	Кат	Іт	м. Камолі, Італія	морське училище в Італії	на утриманні сина	вул. Катерининс ька, 7, кв.11.
160.	Пеллерано Анжеліна Іванівна	Ж	53	Кат	Іт	м. Камолі, Італія	вдома	на утриманні сина	Там само
161.	Пеллерано Луїджі Антонович	Ч	29	Кат	Іт	м. Камолі, Італія	вдома	управляюч ий у “Братів Анатра”.	Там само
162.	Пеллерано Іван Антонович	Ч	25	Кат	Іт	Одеса	вдома	прикажчик	Там само
163.	Пеллерано Жозефіна Антонівна	Ж	17	Кат	Іт	Одеса	вдома	на утриманні братів	Там само

164.	Пеллерано Маргарита Антонівна	Ж	12	Кат	Іт	Одеса	-----	на утриманні братів	Там само
165.	Петтенаті Гастан Леонтович	Ч	43	Прав	Рос	Одеса	Вдома	золотих справ майстер, домовласн ик	вул. Ніженська,22, кв.15.
166.	Петтенаті Ольга Федорівна	Ж	35	Прав	Рос	Одеса	Міське училище	на утриманні чоловіка	Там само
167.	Петтенаті Віктор Гастанович	Ч	18	Прав	Рос	Одеса	Міське училище	навчається у міському училище	Там само
168.	Петтенаті Михайло Гастанович	Ч	15	Прав	Рос	Одеса	Міське училище	на утриманні батька	Там само
169.	Петтенаті Олександр Гастанович	Ч	12	Прав	Рос	Одеса	Міське училище	На утриманні батька	Там само
170.	Петтенаті Павло Гастанович	Ч	8	Прав	Рос	Одеса	Міське училище	на утриманні батька	Там само
171.	Петтінатті Анна Геатанівна	Ж	6	Прав	Рос	Одеса	вдома	на утриманні батька	Там само

172.	Петтенаті Леонід Гастанович	Ч	3	Прав	Рос	Одеса	----	на утриманні батька	Там само
173.	Петтенаті Марина Гастанівна	Ж	1	Прав	Рос	Одеса	----	на утриманні батька	Там само
174.	Пізеллі Давид Андрійович	Ч	47	Кат	Іт	м. Терні, Італія	міське училище	повар	вул. Коблівська, 33, кв.1.
175.	Пізеллі Татяна Терентіївна	Ж	29	Прав	Рос	м. Єлисаветгра д	міське училище в Єлисаветг раді	на утриманні чоловіка	там само
176.	Піколетті Міарія Сальваторівна	Ж	58	Кат	Іт	Мілан	----	на утриманні дочки	вул. Поліцейська/Ріш ельєвська, 18/15, кв.15а
177.	Піколетті Жозефіна Сантівна	Ж	22	Кат	Іт	Мілан	консервато рія	Оперна співачка	Там само
178.	Піччінеллі Орокле Миколайович	М	50	Кат	Іт	м. Пезаро, Італія	в Італії	Ресторатор	вул. Стрітенська ,12, кв. 5.
179.	Полмі Максеміліян	Ч	40	Кат	Іт	м. Мілан, Італія	не вказано	Артист	вул. Катерининс ька пл.5, кв. 17.
180.	Проспері Едуард Сальваторович	Ч	65	Кат	Іт	м. Ліворно, Італія	в народному училищі	Лоцман	Польський сп., 13, кв.35

181.	Проспері Кароліна Антонівна	Ж	48	Кат	Іт	м. Неаполь, Італія	відсутня	на утриманні чоловіка	там само
182.	Проспері Сальватор Едуардович	Ч	17	Кат	Іт	Одеса	Одеське католицьк е училище	на утриманні батька	там само
183.	Проспері Местіон Едуардович	Ч	14	Кат	Іт	Одеса	Одеське католицьк е училище	на утриманні батька	там само
184.	Проспері Едуард Едуардович	Ч	12	Кат	Іт	Одеса	Одеське католицьк е училище	на утриманні батька	там само
185.	Проспері Марія Едуардівна	Ж	18	Кат	Іт	Одеса	Одеське католицьк е училище	на утриманні батька	там само
186.	Пурічеллі Арістадемо Джузепович	Ч	37	Кат	Іт	Італія	приватне училище	балетний танцівник	Театральний провулок, 14, кв.22.
187.	Поццо Емануїл Еммануїлович	Ч	32	Прав	Рос	Одеса	у пансіоні і гімназії	служить в Російсько му телеграфн ому агентстві	вул. Ямська, 118, кв.13.
188.	Поццо-Кавассо Михайло Еммануїлович	Ч	40	Прав	Рос	Одеса	вдома	бухгалтер міської лікарні	вул. Ямська, 6, кв.1

189.	Поццо-Кавассо Євдокія Романівна	Ж	66	Прав	Рос	Одеса	-----	на утриманні сина	Там само
190.	Поццо-Кавассо Марія Еммануїлівна	Ж	26	Прав	Рос	Одеса	вдома	на утриманні брата	Там само
191.	Поццо-Кавассо Дарія Еммануїлівна	Ж	24	Прав	Рос	Одеса	вдома	на утриманні брата	Там само
192.	Поццо-Кавассо Катерина Еммануїлівна	Ж	22	Прав	Рос	Одеса	вдома	на утриманні брата	Там само
193.	Рапалло Мечислав Вікентій Іванович	Ч	46	Кат	Іт	Одеса	Одеське католицьк е училище	Майстерня шпалерног о драпіруван ня	Театральний провулок, 8, кв.8
194.	Рапалло Жозефіна Степанівна	Ж	67	Кат	Іт	Одеса	вдома	відсоток з капіталі	там само
195.	Рапалло Матильда Марія Роза Іванівна	Ж	34	Кат	Іт	Одеса	Одеське католицьк е училище	на утриманні матері	там само
196.	Рапалло Еліанора Іванівна	Ж	32	Кат	Іт	Одеса	Одеське католицьк е училище	на утриманні матері	там само
197.	Рапалло Роберт Карл Іванович	Ч	30	Кат	Іт	Одеса	Одеське католицьк е училище	мармурове ремесло	там само

198.	Рапалло Михайло Іванович	Ч	44	Кат	Іт	Одеса	Католицьк е училище	Кондитер, підмайстер	вул. Тираспольс ька, 32, кв.22.
199.	Рапалло Кароліна Михайлівна	Ж	40	Лют	Нім	Херсон	училище	на утриманні чоловіка	Там само
200.	Рапалло Віктор Михайлович	Ч	15	Кат	Рос	Херсон	Католицьк е училище	кондитер, підмайстер	Там само
201.	Рапалло Феліче Михайлович	Ч	11	Кат	Рос	Одеса	Католицьк е училище	на утриманні батьків	Там само
202.	Рапалло Олександр Михайлович	Ч	1	Кат	Рос	Одеса	-----	на утриманні батьків	Там само
203.	Рапалло Маргарита Михайлівна	Ж	5	Кат	Рос	Одеса	-----	на утриманні батьків	Там само
204.	Рапалло Сіліна Михайлівна	Ж	3	Кат	Рос	Одеса	-----	на утриманні батьків	Там само
205.	Рицар Микола Осипович	Ч	27	Прав	Грец	Одеса	грецьке училище	прикажчик у бакалейно му магазині	вул. Грецька, 47, кв.4б.
206.	Ровазо Осип Миколайович	Ч	64	Прав	Рос	Одеса	вдома	на утриманні сина	вул. Божакіна, 21, кв. 4.

207.	Ровазо Катерина Антонівна	Ж	48	Прав	Рос	Одеса	вдома	на утриманні сина	Там само
208.	Ровазо Миколай Осипович	Ч	22	Прав	Рос	Одеса	грецьке училище	малярний майстер	Там само
209.	Ровазо Григорій Осипович	Ч	20	Прав	Рос	Одеса	грецьке училище	майстер у котельній справі	Там само
210.	Ровазо Анна Осипівна	Ж	18	Прав	Рос	Одеса	Одеська католицьк е училище	на утриманні родини	Там само
211.	Ровазо Олександр Осипович	Ч	8	Прав	Рос	Одеса	-----	на утриманні родини	Там само
212.	де Рокка Фелікс Іванович	Ч	44	Кат	Іт	Одеса	університе т	домовласн ик	Соборна пл.8, кв.14а
213.	де Рокка Жозефіна Іванівна	Ж	45	Кат	Пол	Петербург	гімназія	на утриманні чоловіка	там само
214.	де Рокка Ізабела Феліксівна	Ж	17	Кат	Іт	Петербург	гімназія	На утриманні батька	там само
215.	Россі Генріх Львович	Ч	63	Кат	Іт	м. П'яченца, Італія.	Болонськи й університе т	куратор італійської нації	вул. Рішельєвська, 20. Будівля католицької церкви

216.	Савольді Стелла Августівна	Ж	46	Кат	Іт	м. Брешія, Італія	5 класів пансіону	шиття білизни	вул. Софіїська, 18, кв. 11.
217.	Савольді Генрієтта Антонівна	Ж	20	Кат	Іт	м. Палаццо ло д'Оліо, Італія	Маріїнська гімназія	дає уроки	Там само
218.	Савольді Аттіла Антонович	Ч	15	Кат	Іт	м. Пьяченца , Італія	Одеське католицьк е училище	прикажчик у мануфакту р ному магазині	Там само
219.	Савольді Аделє Антонівна	Ж	13	Кат	Іт	Одеса	гімназія	на утриманні матері	Там само
220.	Савольді Кароліна Антонівна	Ж	11	Кат	Іт	Одеса	гімназія	на утриманні матері	Там само
221.	Сальваджотті Казимир Олександр Олександрович	Ч	22	Кат	Пол	м. Бердичев , Київська губернія	університе т	фармацевт	Соборна пл.,8, кв.24
222.	Сальваджотті Софія Кароліна Ксаверівна	Ж	61	Кат	Пол	с. Кожанці, Київська губернія	пансіон	на утриманні сина	Там само
223.	Саля Леопольда Карлівна	Ж	35	Кат	Іт	м. Мілан, Італія	приватний пансіон	опера артистка	Театральний провулок, 14, кв.33.
224.	Салторіні Модоті Йосиф Доменікович	Ч	32	Кат	Іт	м. Ліворно, Італія	вміє читати	оперний співак	вул. Грецька, 21, кв.78.

225.	Сільвестрі Феломена Бенутівна	Ж	51	Кат	Іт	м. Рим, Італія	вміє читати	здає квартиру	вул. Грецька, 21, кв.78.
226.	Сільвестрі Вера Іоанова	Ж	27	Кат	Іт	м. Рим, Італія	вміє читати	на утриманні матері	Там само
227.	Сільвестрі Йочиф Вікентьєвич	Ч	59	Кат	Іт	м. Рим, Італія	вміє читати	торговець-кустар	Там само
228.	Скалде Ахілл Рафаїлович	Ч	60	Кат	Іт	м. Венеція, Італія	в гімназії	художник	вул. Дерібасівська 10/3, кв.
229.	Скалде Ксенія Мойсеївна	Ж	58	Кат	Рос	Одеса	вдома	на утриманні чоловіка	Там само
230.	Сонданс Матвій Леонтійович	Ч	47	Прав	Іт	Одеса	в реальному училищі	домовласник	вул. Коблівська, 15, кв. 2а.
231.	Сонданс Ірина Матвіївна	Ж	37	Прав	Рос	Одеса	в народному училищі	на утриманні чоловіка	там само
232.	Сонданс Олександр Матвійович	Ч	16	Прав	Рос	Одеса	в реальному училищі	на утриманні батька	там само
233.	Сонданс Михаїл Матвійович	Ч	12	Прав	Рос	Одеса	в гімназії	на утриманні батька	там само
234.	Сонданс Федір Матвійович	Ч	10	Прав	Про	Одеса	в гімназії	на утриманні батька	там само

235.	Сонданс Іван Матвійович	Ч	8	Прав	Рос	Одеса	двома	на утриманні батька	там само
236.	Сонданс Миколай Матвійович	Ч	6	Прав	Рос	Одеса	-----	на утриманні батька	там само
237.	Сонданс Анна Мавіївна	Ж	11	Прав	Рос	Одеса	-----	на утриманні батька	там само
238.	Сонданс Олена Іванівна	Ж	42	Прав	Грець	Одеса	Вдома	Частка від доходів макаронно і фабрики і будинку.	вул. Троїцька, 18, кв. 1.
239.	Сонданс Володимир Федорович	Ч	22	Прав	Рос	Одеса	Вдома	Частка від доходів макаронно і фабрики і будинку	Там само
240.	Сонданс Надія Федорівна	Ж	16	Прав	Рос	Одеса	Приватна гімназія	Частка від доходів макаронно і фабрики і будинку.	Там само
241.	Сонданс Олександр Федорович	Ч	14	Прав	Рос	Одеса	Гімназія	на утриманні матері	Там само

242.	Сонданс Віра Федорівна	Ж	12	Прав	Рос	Одеса	Приватна гімназія	на утриманні матері	Там само
243.	Сонданс Іван Федорович	Ч	10	Прав	Рос	Одеса	Гімназія	на утриманні матері	Там само
244.	Спаньолі Цезелія Андріївна	Ж	43	Кат	Нім	Одеса	вдома	фабрика води	вул. Степова,1, кв.4
245.	Спаньолі Ельвіра Антонівна	Ж	18	Кат	Іт	Одеса	гімназія	при матері	там само
246.	Спаніолі Стелла Антонівна	Ж	14	Кат	Іт	Одеса	гімназія	при матері	там само
247.	Спаніолі Заїра Антонівна	Ж	13	Кат	Іт	Одеса	міське дівоче училище	при матері	там само
248.	Стабіліні Пауліна Альбертівна	Ж	31	Лют	Нім	Ставрополь	вдома	Продавець в ковбасній лавці	вул. Манежна, 1 0, кв. 4.
249.	Стампа Цезар Іванович	М	31	Кат	Іт	Константин опіль	Брайла	службовець в агентстві іноземного пароплавного товариства	вул. Єврейська, 20, кв. 5.

250.	Стампа Марія Владиславівна	Ж	31	Кат	Фран	Одеса	вдома	на утриманні чоловіка	Там само
251.	Табелліні Каetano Луїджович	Ч	46	Кат	Іт	В Італії, провінція Болоньї	приватне училище	оперний актор	Театральний провулок, 14, кв.33.
252.	Тартамоне Юліус Рафаельович	Ч	58	Кат	Іт	м. Неаполь, Італія	Ліцей в Італії	артист	вул. Дерібасівська, 9, кв. 48
253.	Тезі Егіст Францович	Ч	74	Кат	Іт	Одеса	в Італії	корабельний маклер	Театральний провулок, 8, кв.11
254.	Тезі Тереза Егістівна	Ж	30	Кат	Іт	Одеса	Вдома	на утриманні батька	Там само
255.	Тезі Ельвіра Егістівна	Ж	22	Кат	Іт	Одеса	Вдома	на утриманні батька	Там само
256.	Тіроні Ксенія Олександрівна	Ж	45	Прав	Рос	Одеса	пансіон Багрова	домовласниця	вул. Канатна, 35, кв.1
257.	Томазіні Франческо Семенович	Ч	73	Кат	Іт	Одеса	Пансіон	домовласник в Керчі	У готелі на вул. Пушкінська, 7/8.
258.	Томазіні Марія Фердинандівна	Ж	40	Кат	Пол	Петербург	-----	на утриманні чоловіка	Там само

259.	Торріні Цезарь Мар'янович	Ч	58	Кат	Іт	м. Флоренція, Італія	У колегії	домашній касир	вул. Садова,10, кв.5.
260.	Тоскано Стеларіо Осипович	Ч	38	Кат	Іт	м. Мессіна, Італія	Одеська католицьк е училище	працює у конторі	вул. Поліцейська/Ріш ельєвська, 18/15, кв.8
261.	Трапані Олексій Олександрович	Ч	38	Прав	Рос	ст. Затішье Херсонська губернія.	таганрозьк а гімназія	транспорт на контора, купець.	Театральний провулок, 10, кв. 2.
262.	Трапані Марія Петрівна	Ж	64	Прав	Рос	Херсон	херсонська гімназія	на утриманні сина	Там само
263.	Трапані Олена Олександрівна	Ж	30	Прав	Рос	Таганрог	таганрозьк а гімназія	на утриманні брата	Там само
264.	Трапані Олександр Олександрович	Ч	27	Прав	Рос	Таганрог	таганрозьк а гімназія	при транспорт ній конторі	Там само
265.	Тузіні Джузеппе Антонович	Ч	32	Кат	Іт	м. Рим, Італія	вміє читати	мармурник , підмайстер	вул. Грецька, 21, кв.76.
266.	Тузіні Антон Павлович	Ч	51	Кат	Іт	Італія	Італія	хазяїн мармурної майстерні	вул. Дерібасівсь ка, 14/25, кв.10а.

267.	Тузіні Катерина Іванівна	Ж	43	Прав	Рос	Одеса	вдома	на утриманні чоловіка	Там само
268.	Тузіні Марія Антонівна	Ж	22	Прав	Рос	м. Київ	гімназія	на утриманні батьків	Там само
269.	Тузіні Миколай Антонович	Ч	17	Прав	Рос	Одеса	гімназія	на утриманні батьків	Там само
270.	Тузіні Антон Антонович	Ч	15	Прав	Рос	Одеса	реальне училище	на утриманні батьків	Там само
271.	Тузіні Володимир Антонович	Ч	14	Прав	Рос	Одеса	гімназія	на утриманні батьків	Там само
272.	Тузіні Надія Антонівна	Ж	12	Прав	Рос	Одеса	гімназія	на утриманні батьків	Там само
273.	Тузіні Анастасія Антонівна	Ж	10	Прав	Рос	Одеса	гімназія	на утриманні батьків	Там само
274.	Тузіні Борис Антонович	Ч	7	Прав	Рос	Одеса	вдома	на утриманні батьків	Там само
275.	Тузіні Леонід Антонович	Ч	5	Прав	Рос	Одеса	-----	на утриманні батьків	Там само

276.	Фара Іван	Ч	27	Кат	Іт	Кальярі, Італія	Консерват орія в Італії	італійської опери	вул. Дерібасівсь ка/Катерининськ а 17/20, кв.8а.
277.	Фаріні Іван Рафаїлович	Ч	37	Кат	Іт	Тифліс	ліцей в м. Пезаро, Італія	тифліськи й купець 2-ої гільдії	Театральний провулок, 12, кв.2б.
278.	Фрабоні Емілія Пилицівна	Ж	23	Прав	Рос	Одеса	єпархіальн е училище	на утриманні тітки Мачорук О. А.	вул. Соборна, 18, кв. 10.
279.	Фрабоні Лідія Пилицівна	Ж	18	Прав	Рос	Одеса	приватна школа	на утриманні тітки Мачорук О. А.	Там само
280.	Франкі Віктор Миколайович	Ч	35	Кат	Іт	м. Рим, Італія	народне училище	циркач	вул. Стрітенська , 12, готель.
281.	Франкі Емма Пікарді	Ж	30	Кат	Іт	м. Флоренці я	народне училище	циркач	Там само
282.	Франкі Вінченцо Вікторович	Ч	12	Кат	Іт	Париж	вдома	учень циркового мистецтва	Там само
283.	Франкі Анна Вікторівна	Ж	9	Кат	Іт	Париж	вдома	учень циркового мистецтва	Там само

284.	Фронке Анжеліна Андріївна	Ж	30	Кат	Іт	Італія, провінція Ажіо	в міському пансіоні	оперна співачка	Театральний провулок, 14, кв.33.
285.	Цуккі Данте	Ч	26	Кат	Іт	м. Мантова, Італія	Консерват орія	Оперний співак	вул. Поліцейська/Ріш ельєвська, 18/15, кв.15а
286.	Чолло Рімальдо Антоніо	Ч	32	Кат	Іт	м. Мілан, Італія	вдома	мармурник	вул. Софіївська, б. Едуардса, кв. 1.
287.	Чівран Олександра Петрівна	Ж	66	Прав	Рос	маєток Кантакузіна Ананьївськ ий повіт	вдома	Домовласн иця	вул. Соборна, 18, кв. 10.
288.	Чінквіграні Анунціата Джузепівна	Ж	52	Кат	Іт	м. Рим, Італія	-----	на кошти чоловіка артиста	Театральний провулок, 14, кв.2.
289.	Чінквіграні Джулія Францівна	Ж	26	Кат	Іт	м. Рим, Італія	вдома	танцівниця	Там само
290.	Чінквіграні Марія Францівна	Ж	20	Кат	Іт	м. Рим, Італія	вдома	балерина	Там само

Складено на основі опрацювання наступних джерел: ДАОО, ф.2, оп. 8, спр. 72, 87,110, 389, 393, 560, 562, 563, 564, 589, 609, 614, 619, 621, 641, 692, 701, 702, 707, 708, 715, 730, 731, 732, 750, 758, 1358, 1372, 1417, 1499, 1504, 1660, 1679, 1682, 1728, 1794, 1879, 1911, 1912, 2049, 2134, 2158, 2162, 2188, 2222, 2223, 2224, 2254, 2256, 2258, 2260, 2263, 2332, 2405, 2406, 2431, 2452, 2578, 2580; оп. 9, спр. 70, 140, 141; оп. 10, спр. 22.

Додаток Б

Таблиця.Б.1.

Перелік генеральних консулів Сардинського Королівства в Одесі
(1817-1861)

Ім'я консула	Роки перебування на посаді
Дорла Дольчаква	1817
Луїджі Даттілі дель Торре	1818-1825
Гаetano Міланта	1825-1836
Паоло Джованетті	1836-1842
Антоніо Репетто	1842-1851
Андреа д'Андрейс	1851-1854
Стефано Берцолезе	1854-1855
в.о. сардинського консула, баварський консул Йосиф Еттінгер	1856
Габріель Галатері ді Дженола	1857-1858
Джузеппе Спаньоллі	1859-1861

Складено на підставі опрацювання джерел: ЦДІА України у Києві, ф. 442, оп. 770, спр.13; A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 1, Doria Dolceacqua, 15 febbraio 1818; A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, G. Milanta al Conte V. Sallier della Torre, 8 maggio 1826; A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, P. Giovanetti al Conte delle Margarita, 12 ottobre 1841; A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, C. Cataneo al Cav. M. d'Azeglio, 14 marzo 1851; A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, G. Galateri al Generale Damarnida, 2 gennaio 1859.

Таблиця Б.2

Сардинські віце-консули в портах одеського консульського округу.

Місто	Рік заснування	Ім'я консула	Підданство	Соціальний стан	Рік призначення
Таганрог	1818	Джероламе Бобоне	Сардинський підданий	Купець	1819
		Карло Ломбарді	Сардинський підданий	Купець	1827
		Антоніо Россі	Сардинський підданий	Купець	1839
		Доменіко Россі	Сардинський підданий	Купець	1850
Феодосія	1849	Феліче Лагоріо	Сардинський підданий	Французький віце-консул	1849
Ізмаїл	1828	Гальярді	Сардинський підданий	Купець	1828
Керч	1828	Антоніо Гарібальді	Сардинський підданий	Купець	1828
		П'єтро Кікідзола	Сардинський підданий	Купець	1842
Маріуполь	1836	Густаво Джерболіні	Сардинський підданий	Купець	1836
		П'єтро Скьяффіно	Сардинський підданий	Купець	1850
Бердянськ	1839	Федеріко Регоалі	Сардинський підданий	купець	1839
		Лоренцо Тубіно	Сардинський підданий	купець	1850

Складено на підставі опрацювання наступних джерел: A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 1, L. Dattili del Torre al Conte V. Sallier della Torre, 29 febbraio 1820; A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, G. Milanta al Conte V. Sallier della Torre, 14 maggio 1827; A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, P. Giovanetti al

Conte della Margherita, 3 marzo 1839; A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 4, P. Giovanetti al Conte della Margherita, 27 ottobre 1839; A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, A. Repetto al Cav. d'Azegio, 30 gennaio 1850; A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, S. Berzolese a G. Dabormida, 26 giugno 1854; 336. A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, S. Berzolese a G. Dabormida, 26 giugno 1854.

Таблиця Б.3

Перелік генеральних неаполітанських консулів в Одесі 1816-1860 рр.

Консул	Роки перебування на посаді
Віценцо Музенга	1797-1799
в.о. консула Гаетано Гульєльмуччі	1801-1806
Феліче де Рібас	1816-1845
Ніколу Гройтера, принц Санта Северіно	1846 – вересень 1851 р.
Массімо Нуньєс де Сан-Секондо	вересень 1851-1855
Алссандро Ведіноа	1855-1861

Складено на підставі опрацювання наступних джерел: ДАОО, ф. 1, оп. 193 за 1854 р., спр. 22, арк. 170; ДАОО, ф.17, оп.1, спр.62, арк. 9; ЦДІА України у Києві, ф.193, оп.1, спр. 998, арк.1-2; A.S.N./M.E., f. 7135, E. Guglielmucci a Ferdinand IV, 6 Novebre 1813; A.S.N./M.E., f.7135, Marchese di Circello a F. de Ribas, 16 gennaio 1816; A.S.N./M.E., f.7139, Il principe di Santa Severino al Ministero degli affari esteri, 7 aprile 1846.

Таблиця Б.4

**Віце-консульства Королівства Обох Сицилій в Одеському
консульському окрузі.**

Місто	Дата заснування	Ім'я консула	Підданство консула	Соціальний Стан	Дата призначення/затвердження
Таганрог	1818	Джакомо де Россі	Російський підданий	Купець	20.04.1818
Феодосія	1818	Феліче Лагоріо	Сардинський підданий	Невідомо	1818-1830.
Ізмаїл	1832	Мікеле Радоніч	Австрійський підданий	Купець	1832
		Джузеппе Гальярді	Сардинський підданий	Купець	15.11.1852
Керч	1842	Антоніо Гарібальді	Сардинський підданий	Купець	1842
		Джованні Нікліш	Російський підданий	Купець	12.09.1846
Маріуполь	1842	Мікеле Акаме	Сардинський підданий	Купець	1842
		П'єтро Скьяфіно	Сардинський підданий	Купець	18.10.1844
Бердянськ	1842	Джакомо Тальяфферро	Англійський підданий	Купець	1840
		Сімон Тальяфферро	Англійський підданий	Купець	20.04.1848

Таблицю складено на підставі опрацювання джерел: A.S.N./M.E., f.7135, F. de Ribas al marchese di Circello, 1(13) luglio 1817.A.S.N./M.E., f. 7136, Il Ministero degli Esteri a F. de Ribas, 11 settembre 1832; A.S.N./M.E., f. 7138,

M. Nuges al Principe di Carafa Esteri, 6 marzo 1840; A.S.N./M.E., f. 7140,
M. Nuges al Principe di Carafa Esteri, 11 agosto 1853.

Таблиця Б.5

Італійські торгові дома в Одесі у XIX ст. – на початку XX ст.

Н/п	Торговий дім	Походження власника	На чий капітал заснований	Роки існування
1	Торговий дім «П'єтро Сарторіо»	м. Сан-Ремо, Сардинське королівство	Був філією трієстського торгового дому родини Сарторіо	1817-1840
2	Торговий дім «Сарато і Верані»	м. Ніцца, Сардинське королівство	на капітал ніццьких купців Антоніо і Онорето Сарато, Франческо Клересі, Дж. Верані	1818-1827
3	Торговий дім Бартоломео Понсіо	м. Генуя, Сардинське королівство	власний капітал	до 1818 – 1837
4	Торговий дім Джакомо Порро	м. Лоана, Сардинське королівство	власний капітал	1825-1858
5	Торговий дім «Гатторно і Казаретто», з 1838 р. – торговий дім Паоло Казаретто	м. Генуя, Сардинське королівство	на капітал генуезьких купців Доменіко Гатторно і Франческо Казаретто	1834-1850
5	Торговий дім Камілло Вівіані	м. Генуя, Сардинське королівство	на капітал генуезького купця	1834-1839
6	Торговий дім Франца Лаури	м. Лоано, Сардинське королівство	невідомо	1830-1840-і рр.
7	Торговий дім Карло Казаретто	м. Генуя, Сардинське королівство	на власний капітал	1838-1862
8	Торговий дім «Брати Рокко»	м. Генуя, Сардинське	філія генуезького	Середина XIX ст.

		королівство	торгового дому родини Рокко	
9	«Джерболіні і Сімоні»	Сардинське королівство	на власний капітал	1843-1855
10	«Вінченцо Наполеон Россі»	Сардинське королівство	на власний капітал	1857
11	«Брати Де Джованні»	Сардинське королівство	філія генуезького дому	середина XIX ст.
12	«Луїджі Россі»	м. Генуя, Сардинське королівство	філія генуезького дому	середина XIX ст.
13	«Тубіно і племінники»	м. Генуя, Сардинське королівство	на власний капітал	середина XIX ст.
14	«Далль Орсо і Сини»	Лігурія, Італія.	на власний капітал	1849- початок XX ст.
15	«Брати Анатра»	м. Палермо, Італія	на власний капітал	1869-1917
16	Торговий дім Джероламо Азаретто	м. Генуя, Італія	На кошти генуезької компанії «La Compagnia Commerciale Italiana»	Друга половина 1860-х – 1880-ті.

Таблицю складено на підставі опрацювання джерел: Государственная внешняя торговля в разных её видах за 1826-1849 pp.; A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 2, L. Milanta al Conte V. Sallier della Torre, 31 gennaio 1826; A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 6, d'Andreis al Cav. M. d'Azeglio, 20 giugno 1852; Commerci ed industrie dell'Italia all'estero. Sommario di rapporti del RR. Consoli. –Roma: Tipografia Barbero, 1874; Delle colonie e dell'emmigrazione d'Italia all'estero sotto l'aspetto dell'industria, commercio ed agricoltura. – Vol. III. – Milano:Tipografia editrice lombardia, 1874; Immigrazioni, emigrazione e colonie nella Russia meridionale // Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia. – 1877. – 11 ottobre; La Famiglia Sartorio [Електронний ресурс] // Vivere l'Ottocento a Trieste Percorso tra residenze nobili e borghesi – Режим доступу до ресурсу: <http://movio.beniculturali.it/pmfv/viverelottocentoatrieste/it/43/la-famiglia-sartorio>.

Таблиця Б.6

Вартість торговельних операцій, проведених італійцями через Одеську митницю*

Рік	Вартість експортних операцій, що проводили італійські купці (у крб.)	Відсоток від загальної вартості	Вартість імпорتنних операцій, що проводили італійські купці (у крб.)	Відсоток від загальної вартості
1832	503 904	30,41%	6 746 435	3,93%
1833	654 662	17,11%	3 649 611	4,79%
1834	569 722	4,38%	782 576	3,95%
1835	506 504	12,51%	2 791 880	3,55%
1836	276 910	5,84%	2 045 596	1,76%
1837	810 991	21,23%	6 450 329	5,19%
1838	640 572	17,17%	5 927 874	3,72%
1839	1 416 501	12,65%	5 760 665	8,19%
1840	483 786	13,01%	1 386 636	9,42%
1841	519 552	20,02%	1 878 150	11,47%
1842	423 624	17,06%	1 755 391	8,19%
1843	298 832	23,72%	2 452 475	7,80%
1844	276 640	16,59%	2 560 241	6,45%
1845	363 110	24,77%	3 851 589	6,08%
1846	295 524	27,20%	5 040 111	5,11%
1847	172 622	21,04%	5 885 745	2,74%
1848	584 556	23,72%	3 890 879	7,48%
1849	628 410	20,71%	2 839 953	7,06%

*Таблицю складено на підставі опрацювання джерел: Государственная внешняя торговля в разных её видах за 1826-1849 гг. [341-364].

Додаток В

Участь сардинського прапору в торгівлі портів Чорного і Азовських морів з доповіді сардинського генерального консула П. Джованетті*.

- 1825 Після підписання конвенції між Оттоманською Портою і Сардинським королівством 57 парусних суден відправилися з одеський порт, котрі вивезли 96 254 чвертей зерна. Більша частина вантажу була доставлена в Геную. Окрім зерна, вантажем були 96 тюків українського воску. Весь товар оцінюється у 1 400 000 крб.
- 1826 До Одеси надійшли 116 суден, які експортували 176 219 чвертей зерна, 299 чвертей зеленого горошку, 689 тюків українського воску вагою у 4 916 пудів, 196 тюків шерсті, 58 тюків бичачої шкіри, 1 149 прутів заліза. Загальна вартість товарів – 2 970 000 крб. Усі ці товари були відправлені до Генуї та інших портів Середземного моря.
- 1827 Попит зерна закордоном призвели до розквіту сардинської торгівлі: кількість суден під сардинським прапором зросла до 257 суден, більшість з яких привезли товари з Генуезького Герцогства. Вони експортували 274 969 чвертей зерна, 199 пудів зеленого гороху, 337 пудів воску, 399 чвертей борошна загальною вартістю 3 955 146 крб.
- 1828 Війна 1828 р. між Росією і Туреччиною практично звела нанівець торгівлю, до того ж вивіз зерна закордон була заборонена, але це не завадило 24 сардинським суднам вести торгівлю між Одесою і Константинополем, куди відправляли канат, полотно, вершкове масло, сальні свічки, латунь, молоко, борошно, кава, солена ікра, бичача шкіра, залізо, мило, цукор, горілку, шампанське, овес, золотий дріт, шерсть, залізний дріт, хутро соболя загальною вартістю 901 000 крб. Половина цих товарів була доставлена в Константинополь.
- 1829 Кількість суден складала 69, котрі експортували ті самі товари, що в минулому році вартістю 998 650 крб.

- 1830 Навігація в цих водах різко збільшилася. Тільки в Одесу надійшли 224 судна, які експортували 6 565 428 крб.
- 1831 Експорт зернових значно зменшився, що було викликано поганим врожаєм. На рейд прийшли 47 суден, котрі були навантажені товаром на суму 1 950 000 крб. Протягом 6 років з 27 по 31 сардинські судна експортували на суму 15 810 414 крб, не рахуючи багато товарів незначної кількості.
- 1832 Збільшення цін на товари, викликані попитом з Франції, Англії і Португалії призвели до того, що до одеського порту надійшло 138 суден під сардинським прапором з різних портів Середземного моря, які експортували 155 892 чвертей зерна й інших товарів вартістю 3 539 546 крб.
- 1833 Через попит і збільшення цін на зерно в портах Франції до Одеси прибуло 120 сардинських суден, котрі експортували зерно, віск, сало вартістю 3 928 464 крб.
- 1834 Прибуло 35 суден прибуло до Одеси, що експортували товарів на 745 198 крб.
- 1835 Прибуло 57 суден. Вартість експорту збільшилась до суми 2 118 457 крб.
- 1836 Прибуло 153 сардинські судна, що експортували 227 912 чвертей зерна, 82 пуда коноплі, 10 пудів льону, 699 пудів шерсті.
- 1837 Прибуло 161 суден. Вартість експорту збільшилась до суми 2 498 661 крб.
- 1838 Загальна вартість експорту 145 сардинських суден склала 3 402 594 крб. Для визначення частки у королівстві товарів з Чорного і Азовського морів з тими, що доставлені сардинськими суднами з інших місць. Має таку картину на 1838 р.: в Геную було імпортовано
З російських портів на Чорному і Азовському морях - 580 000 чвертей зерна.
З Туреччини – 180 000 чвертей зерна
з різних місць Італії – 120 000 чвертей зерна.
- В Геную експортовано 508 748 чвертей зерна, з яких 305 743

1839 чвертей з портів Чорного і Азовських портів. Таким чином, в середньому товари з Південної Росії складають $\frac{3}{5}$ від товарів, що ввозяться до Генуї з усіх портів.

Потрібно зауважити, що експорт з портів Росії до Генуї значно випереджав імпорт з цього міста до Росії, тому негоціанти за їх зерно повинні були платити гроші. З 96 суден (95 під сардинським прапором і 1 під англійським), які вийшли з Генуї в 1838 р. до російських портів, лише 39 мали вантаж. У 1839 р. з 120 суден лише 29 привезли товар до Одеси. Основними товарами були вино, олія, папір для письма, біжутерія, блейвейс, сир, сушені й свіжі фрукти, предмети одягу, алебастр, слонова кістка, перець, мідь, рис, рафінований цукор та інші товари меншої кількості.

Судна під сардинським прапором зайняли перше місце у торгових відносинах між Росією і Генуєю з тієї причини, що зерно доставлене до Генуї під сардинським прапором обкладається митом на 20% менше, ніж під іншими.

Зростання національної торгівлі в чорноморських портах, особливо в Одесі, відбувся завдяки турботі новоросійського і бессарабського генерал-губернатора графа Воронцова, який в будь-яких умовах ефективно сприяє торговим відносинам між двома країнами.

**Переклад з італійської частини доповіді сардинського генерального консула П. Джованетті 1842 р. (A.S.T./M.E./C.N., Odessa, mazzo 5, G. Giovannetti, Notizie commerciali dei Mari Nero e d'Azow, 20 aprile 1842).*

Додаток Г

Фотографії членів італійської громади Одеси.

Рис.Г.1 Портрет Володимира Михайловича Ноццоліні (ДАОО, ф.45, оп. 5, стр. 9555, арк. 4).

Рис.Г.2. Фото Анжела Анжеловича Анатра (З приватної колекції Феденко О. О.)

Рис.Г.3. Портрет Артура Антоновича Анатра (ДАОО, ф.45, оп.5, спр.300, арк.2.).

Рис.Г.4. Портрет Милайла Анжеловича Анатра (ДАОО, ф. 45, оп. 5, спр. 330, арк.10).

Рис.Г.5 Портрет Олени Анжеловни Анатра (ДАОО, ф. 47, оп.1, спр. 562, арк. 7.).

Рис.Г.6. Портрет Федора Матвійовича Сонданса (ДАОО, ф. 45, оп.5, стр. 12365, арк.4).

Додаток Д

Надгробки могил представників італійської громади Одеси.

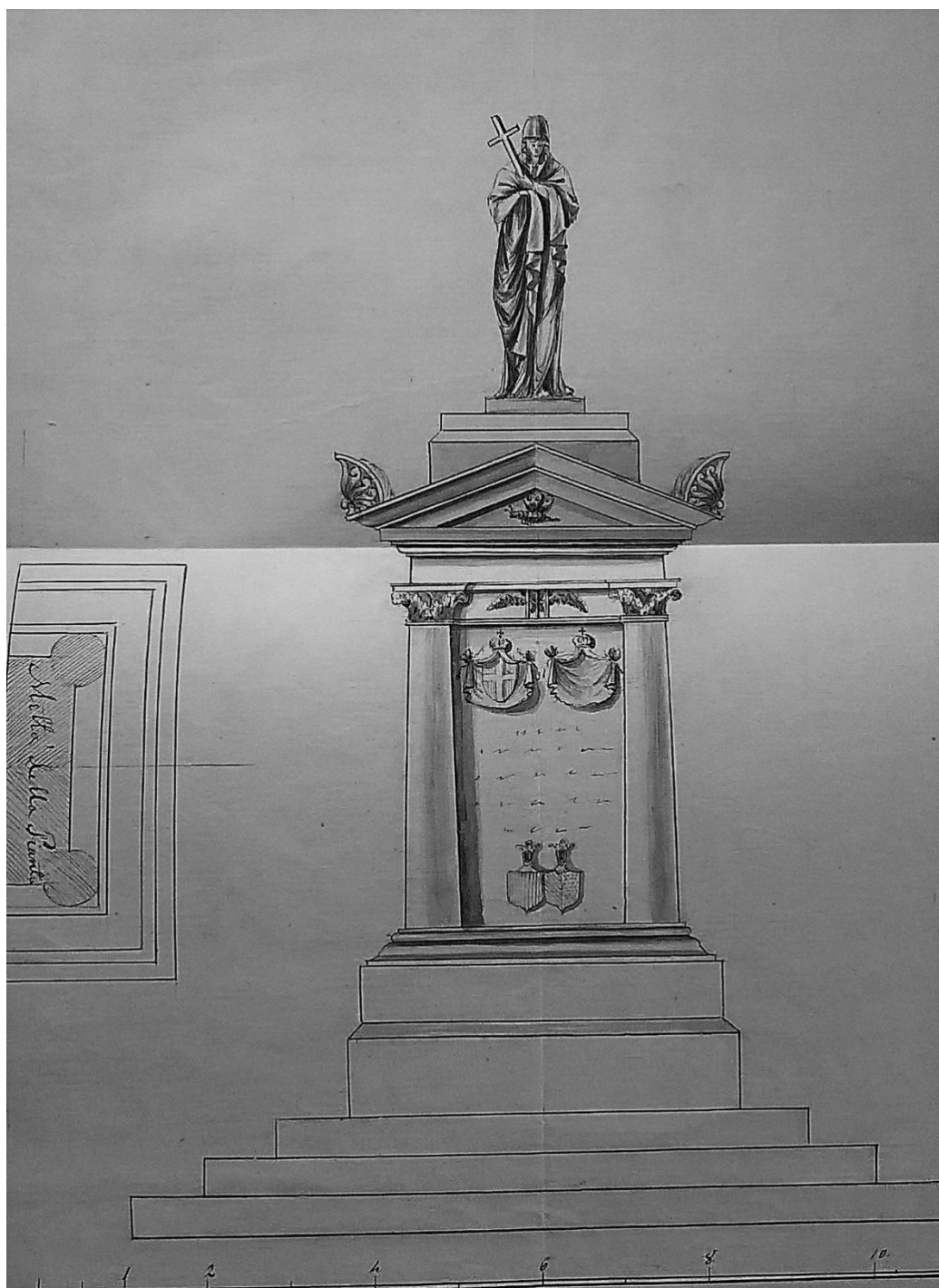

Рис. Д.1. Могили Гаetano Міланти на Першому християнському кладовищі Одеси, 1836 р., не зберігся. Малюнок зберігається у А.С.Т./М.Е./С.Н., Odessa, mazzo 4, F. Milanta al Conte della Margeritta, 26 agosto 1836.

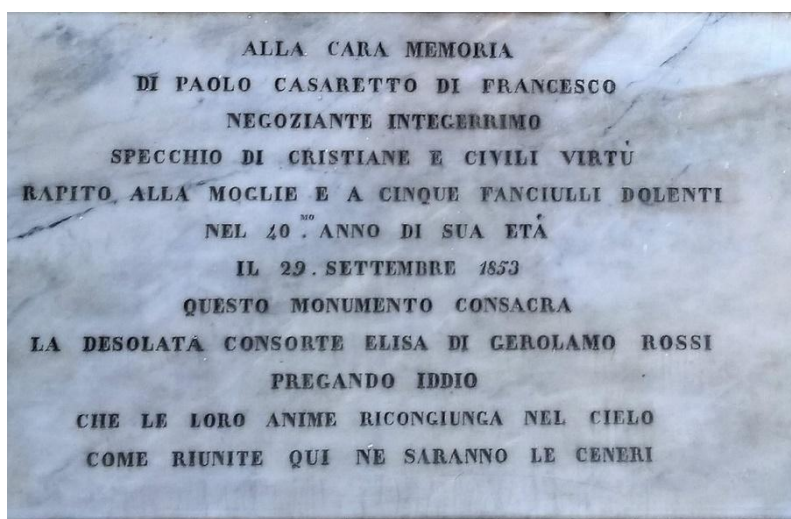

Рис.Д.2 Могила Паоло Казаретто на кладовищі Стальєло у м. Генуя, Італія (Фото Феденко О. О.)

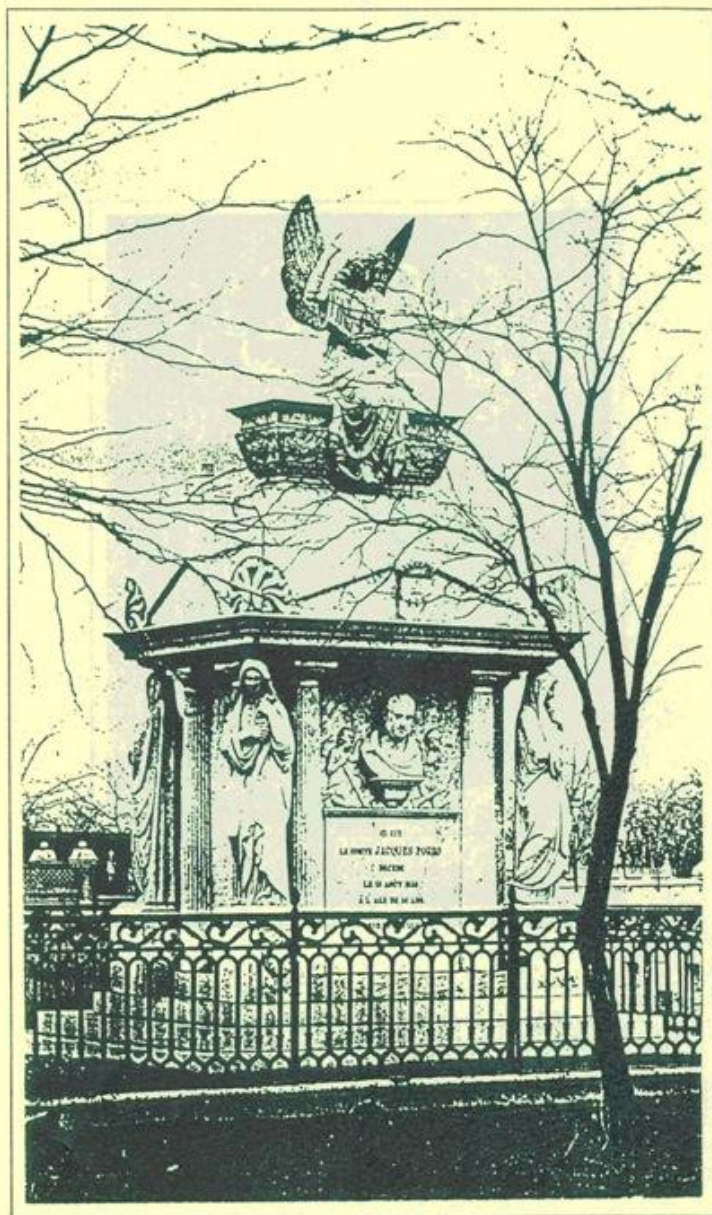

*Рис.Д.3. Могила Карла де Азарта на кладовищі Стальєло у м. Генуя, Італія
(Фото Феденко О. О.)*

*Рис.Д.4. Могила Лоренцо Тубіно на кладовищі Стальєло у м. Генуя, Італія
(Фото Феденко О. О.)*

— 21 —

Памятник графу Жаку Порро
(Из фондов Одесской государственной научной библиотеки им. М.Горького)

Рис.Д.5. Могила Дж. Порро на Першому християнському кладовищі Одеси (не зберіглася). З видання Говоловань В. Некрополь Одесси. Одесса: Фотосинтетика, 1999 – С.21.

Рис.Д.6. Фрагмент сімейного склепу родини Петтіната на Другому християнському кладовищі Одеси (Фото Феденко О. О.).

Рис.Д.7 Могила Ф. Л. Сонданса (1850-1896) на Другому християнському кладовищі Одеси (Фото Феденко О. О.)

Додаток Е

Роботи італійських майстрів з мармуру.

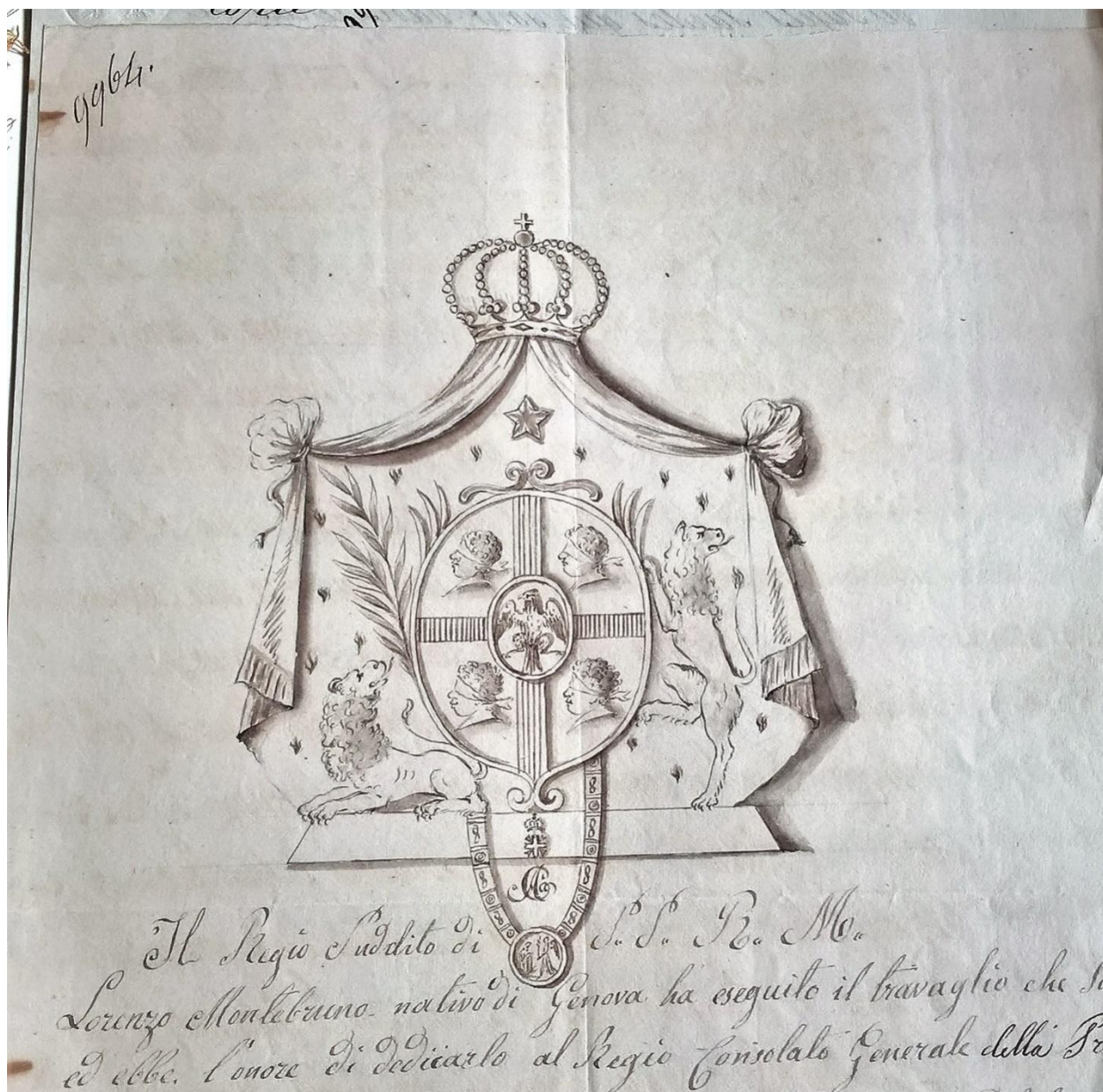

Рис.Е.1. Малюнок роботи Лоренцо Монтербуно: герб Сардинського королівства, подарований генеральному сардинському консульству в Одесі, 1834 р. Зберігається у А.С.Т./М.Е./С.Н., Odessa, mazzo 4, L. Milanta al Conte V. Sallier della Torre, 10 novembre 1834.

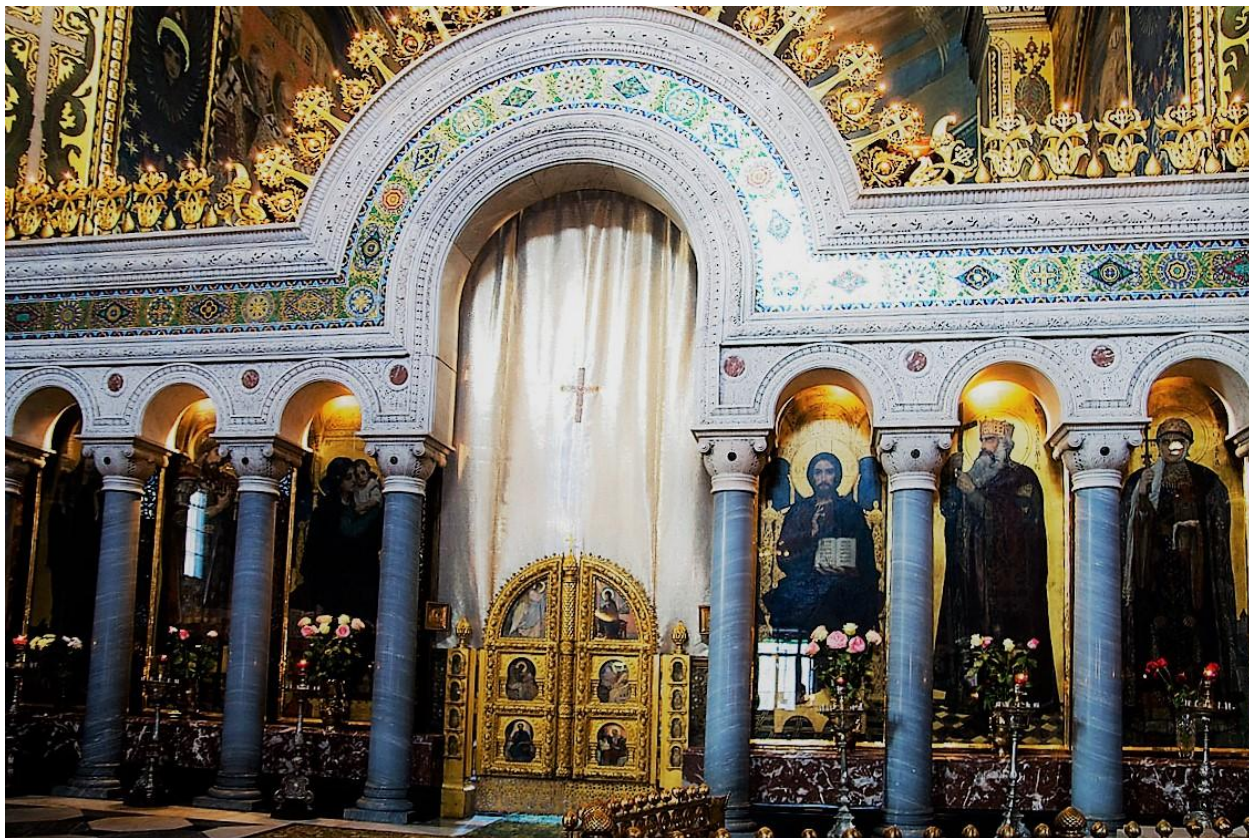

Рис.Е.2.Іконостас Володимирського собору, м. Київ, майстерня «Россі і Тузіні», 1896 р. (Фото Феденко О. О.)

Рис.Е.3. Фонтан у Міському саду Одеси, майстерня Вернетта (фото О. О. Феденко)

Рис.Е.4. Склеп Дорофея Тульчианова на Другому християнському кладовищі Одеси, майстерня А. Тузіні (фото О. О. Феденко).

Рис.Е.5. Надгробок могили С. Д. Путяти на Другому християнському кладовищі Одеси, майстерня С. Вернетта, 1911 р. (Фото Феденко О. О.)

Рис.Е.6. Надгробок могили графа С. Г. Карузо на Другому християнському кладовищі Одеси, майстерня С. Вернетта, 1912 р. (Фото Феденко О. О.).